

Есеите во оваа книга се засновани врз философија, економја, историја, литература и други дисциплини. Терминот „капитализам“ не се однесува само на пазарите за размена на добра и услуги, туку и на системот на иновација, креирање на богатство и општествена промена, која им овозможи на милијарди луѓе просперитет, незамислив за претходните генерации.

Прочитајте ги најдобрите критики на капитализмот.

Прочитајте го Маркс, Сомбарт, Ролс, Сандел.

Разберете ги. Бидете отворени. Размислете за нив.

Она што е тука понудено е другата страна од дебатата, страната за која малку се знае дека постои. Разгледајте ги аргументите кои ги дава оваа книга. Размислете за нив, па изградете го своето мислење.

– Том. Г. Палмер.

Капитализмот е најголемиот двигател на општествена соработка кој некогаш постоел. Таа е приказната која што треба да ја раскажеме. Треба да го промениме наративот. Од етичка гледна точка, треба да го промениме наративот на капитализмот, да го покажеме дека станува збор за креирање на заедничка вредност, не за неколку, туку за секој.

Ако можат луѓето да го видат она што јас го гледам, би го сакале капитализмот на начин на кој јас го сакам.

– Џон Мекеј

978-608-66040-0-4

МОРАЛНОСТА НА КАПИТАЛИЗМОТ

ТОМ Г. ПАЛМЕР

МОРАЛНОСТА *НА* КАПИТАЛИЗМОТ

ПОДГОТВЕНО ОД
ТОМ Г. ПАЛМЕР

МОРАЛНОСТА НА КАПИТАЛИЗМОТ

Она што професорите нема да ти го кажат

Подготвено од Том Г. Палмер

Студенти за слобода & Атлас Нетворк

Jameson Brooks, Inc.
Ottawa, Illinois

AtlasNetwork.org

StudentsForLiberty.org

За оригиналот:

Copyright © 2011

by Students For Liberty and Atlas Economic Research Foundation

Published for Students For Liberty & Atlas Network by Jameson Books, Inc.

“The Market Economy and the Distribution of Wealth,” by Ludwig Lachmann reprinted by permission of the Institute for Humane Studies. “Human Betterment through Globalization,” by Vernon Smith reprinted by permission of the Foundation for Economic Education. All other essays published by permission of the authors.

Edited by Tom G. Palmer

Cover Design by Jon Meyers

The editor gratefully acknowledges the assistance in preparing this book, not only of the authors and copyright holders, but of the members of Students For Liberty, most especially Clark Ruper, Brandon Wasicsko, and Ankur Chawla, who worked tirelessly to format and prepare the essays for publication. Their dedication and zeal for liberty is itself an inspiration.

For information and other requests please write

Students For Liberty

P.O. Box 17321

Arlington, VA 22216

Jameson Books, Inc.

722 Columbus Street

P.O. Box 738

Ottawa, IL 61350

800-426-1357

Jameson Books are distributed to the book trade by Midpoint Trade Books,

New York

ISBN: 978-0-89803-170-6

Printed in the United States of America

Моралноста на капитализмот

Издавач

ЛИБЕРТАНИА – Центар за современа политика, Битола

Уредник на преводот

Никола Г. Петровски

Превод:

Студенти за слобода – Македонија

Лектор:

Проф. Д-р. Трајко Огненовски

Преработка на корица:

Ѓорѓи Димитров

Печати

Полиграфика, Битола

Битола, 2017

Содржина

ВОВЕД: МОРАЛНОСТА НА КАПИТАЛИЗМОТ – ТОМ Г. ПАЛМЕР	9
ИСТОРИЈАТА НА ЗБОРОТ	13
СЛОБОДНО ПАЗАРЕН КАПИТАЛИЗАМ НАСПРОТИ КРОНИ - КАПИТАЛИЗАМ	18
 ПРВ ДЕЛ: ПРЕДНОСТИ НА ПРЕТПРИЕМАЧКИОТ КАПИТАЛИЗАМ	 24
РАЗГОВОР СО ПРЕТПРИЕМАЧ – ТОМ Г. ПАЛМЕР	25
СЛОБОДАТА И ДОСТОИНСТВОТО ГО ОБЈАСНУВААТ СОВРЕМЕНИОТ СВЕТ - ДЕИРДРЕ Н. МЕК КЛОСКИ	38
	38
КОНКУРЕНЦИЈА И СОРАБОТКА - ДЕЈВИД БОАЗ	42
ИНДИВИДУАЛНОСТА И ЗАЕДНИЦАТА	43
ЦИВИЛНО ОПШТЕСТВО	46
ПАЗАРОТ КАКО СОРАБОТКА	46
 ПРИВАТНОТО ЗДРАВСТВО И СОЧУСТВОТО - ТОМ Г. ПАЛМЕР	49
ПРОФИТОТ И СОЧУСТВОТО	50
 ВТОР ДЕЛ: ДОБРОВОЛНИ ОДНОСИ И ЛИЧЕН ИНТЕРЕС	52
	52
ПАРАДОКСОТ НА МОРАЛНОСТА - МАО ЈУШИ	53
КОНФЛИКОТ НА ИНТЕРЕСИ ВО <i>ЗЕМЈАТА НА ЉУБЕЗНОСТА</i>	54
ДАЛИ Е ОСТВАРЛИВО ВОСПОСТАВУВАЊЕ НА ОПШТЕСТВО БАЗИРАНО НА ЗАЕДНИЧКА ДОБИВКА БЕЗ ПРЕГОВАРАЊЕ ЗА ЦЕНАТА	58
РАМНОТЕЖАТА НА ЛИЧНИОТ ИНТЕРЕС	61
 МОРАЛНАТА ЛОГИКА НА ЕДНАКВОСТА И НЕЕДНАКВОСТА ВО ПАЗАРНО ОПШТЕСТВО - ЛЕОНИД В. НИКОНОВ	66
 АДАМ СМИТ И МИТОТ ЗА АЛЧНОСТА - ТОМ Г. ПАЛМЕР	74
 АЈН РАНД И КАПИТАЛИЗМОТ: МОРАЛНА РЕВОЛУЦИЈА - ДЕЈВИД КЕЛЕЈ	80
 БАРАЊА ЗА СОЦИЈАЛНА ПРАВДА	83
ВЕЛФЕРИЗАМ: НАМЕТНАТА ДОЛЖНОСТ	84
ЕГАЛИТАРИЈАНИЗМ: „ФЕР“ РАСПРЕДЕЛБА	86

КОН ИНДИВИДУАЛИСТИЧКА ЕТИКА	90
ПРИНЦИП НА ДОБРОВОЛНА РАЗМЕНА	92
ДОБРОДЕТЕЛНОСТА КАКО ДОБРОВОЛНО ИЗБРАНА ВРЕДНОСТ	94
ЧЕТВРТА РЕВОЛУЦИЈА	95
 ТРЕТ ДЕЛ: ПРОИЗВОДСТВОТО И РАСПРЕДЕЛБАТА НА БОГАТСТВОТО	 97
 ПАЗАРНАТА ЕКОНОМИЈА И РАСПРЕДЕЛБАТА НА БОГАТСТВОТО - ЛУДВИГ ЛАЈХМАН	 98
 ПОЛИТИЧКАТА И ЕКОНОМСКАТА СЛОБОДА ЗАЕДНО ГИ СОЗДАВААТ ЧУДАТА НА ЧОВЕШТВОТО - ТЕМБА А. НОЛУТШУНГУ	 108
 ЧЕТВРТИ ДЕЛ: ГЛОБАЛИЗИРАЧКИОТ КАПИТАЛИЗАМ	 113
 ГЛОБАЛНИОТ КАПИТАЛИЗАМ И ПРАВЕДНОСТА - ЏУН АРУНГА	 114 114
 ЧОВЕКОВИОТ НАПРЕДОК ПРЕКУ ГЛОБАЛИЗАЦИЈАТА – ВЕРНОН СМИТ	 119
 КУЛТУРА НА СЛОБОДАТА – МАРИО ВАРГАС ЉОСА	 127

МОРАЛНОСТА НА КАПИТАЛИЗМОТ

Ми претставува огромна чест и задоволство, да го напишам предговорот на македонскиот превод на книгата „Моралноста на капитализмот“. Дотолку повеќе што оваа книга претставува силен импулс за промоција на “словото” на капитализмот, сфатен во една поинкава, генеричка смисла, надвор од вообичаените етикети и стереотипи. Земајќи го во предвид фактот на „разногласието” околу прецизното дефинирање на капитализмот како феномен, оваа книга претставува и обид за негово кристализирање и канализирање во една слободарска насока – онаму каде што му е местото. Без сето ова да изгледа како апотеоза на капитализмот, а притоа проникнувајќи длабоко во содржината на текстовите од книгата, на површина излегуваат сите оние операционални компоненти на овој општествен феномен, сфатен во пошироки рамки. Моралноста на капитализмот, не претставува цел самата за себе, а ниту пак некоја апстрактна конструкција, туку таа го претставува „живиот дух” на човековото постоење и неговата комуникација со општествената стварност како *zoön politikon*. Во таа смисла, капитализмот, односно капиталистичката етика (сфатена во најширока смисла на зборот) несомнено се лоцира како извор, мотор и агенс на човековата општествена еволуција, а со тоа и на современата човекова цивилизација. Оттука, капитализмот не смее да се третира единствено како концепт кој ги апсорбира економските трансакции меѓу луѓето, туку како сеопфатен и динамичен, односно „развиен екосистем” (во контекст на Проф. Марк Мазовер) со своја целисходност.

Таквата претстава за капитализмот, оваа книга ни ја дава преку промуглацијата на капитализмот како мегапростор на слобода и ослободеност на креативните енергии (во смисла на Ајн Ранд) од принудата и екстерниот притисок на Левијатанот. Секако, јадрото на оваа теза се лоцира во индивидуата, индивидуалната слобода и индивидуалниот суверенитет, како единствени претпоставки на генеричкиот, автентичен капитализам. Притоа, логично апострофирајќи го

местото и улогата на човекот – претприемач (сфатен како „prime mover” во светло на Ајн Ранд) во него. Феноменолошки, капитализмот се третира како креатор на вредности (сфатени пошироко, не во строго материјалистичка смисла како што вообичаено се прави) и медиум за генерирање и редистрибуција на богатство, но без загрозување на другиот, во амбиент без принуда, притисок и криминал. Или како што за тоа ќе рече и Том Г. Палмер: „Само во услови на капитализам, луѓето може да се збогатат без притоа да станат криминалци”. Оттука, може да се појасни и интенцијата на текстовите од книгата, кои опонираат на изопачувањето на капитализмот како феномен, неговото злоупотребување и неговата тенденциозна интерпретација.

Во тој контекст, важно е да се потенцира значењето на автентичниот и слободарски капитализам, фундиран врз принципите на слободниот пазар, креативните индивидуи и нивниот интерес, доброволноста во општествено – економската комуникација, културата на слободата, отсуството на страв, притисок и принуда и сл.

Поаѓајќи од содржината на оваа книга и интенцијата на авторите да го операционализираат феноменот на капитализмот и неговата морална утврденост (во сите негови аспекти), со задоволство им ја препорачувам оваа книга на сите заинтересирани индивидуи, како идејна рамка за проникување во неговите онтолошки длабочини и неговото разбирање во генеричка и аксиолошка смисла.

Проф. д-р Горан Илиќ
Битола, 2017

Вовед: Моралноста на капитализмот

Од Том Г. Палмер

Во оваа книга се зборува за моралната оправданост на она што филозофот Роберт Нозик го нарекол „капиталистички постапки помеѓу согласни возрасни личности“. ¹ Станува збор за систем на заемно производство и слободна размена окарактеризирана со доминација на таквите процеси.

Неколку зборови за самиот наслов – *Моралноста на капитализмот*. Есеите во оваа книга говорат за моралноста на капитализмот; тие не се ограничени со апстрактната морална филозофија, туку се однесуваат и на економијата, логиката, историјата, литературата и другите дисциплини. Згора на тоа, тие се однесуваат на моралноста на капитализмот, а не само за моралноста на слободната размена. Поимот капитализам не се однесува само на пазарот за размена на добра и услуги кои постојат отсекогаш, туку на системот на иновативност, создавање на богатство и општествена промена која милијарди луѓе довела до просперитет незамислив за нивните претходни генерации.

Капитализмот се однесува на правниот, општествениот, економскиот и културолошкиот систем кој ги прифаќа правата на еднаквост и „кариерите отворени за талент“ и кој ја поттикнува децентрализираната иновативност и процесите на испитувања и грешки – кои пак економистот Џозеф Шумпетер ги нарекол „креативно уништување“ – низ доброволните процеси на пазарната размена. Капиталистичката култура го слави претприемачот, научникот, носителот на ризик, иноваторот и творецот. Иако често исмеван како материјалистички од страна на филозофите (особено Марксистите) кои и самите се следбеници на материјализмот, капитализмот во својата суштина претставува духовна и културолошка иницијатива. Во тој правец, во нејзината неодамнешна студија насловена како *Немилосрдната Револуција: Историја на капитализмот*, историчарката Џојс Еплбај забележува:

„капитализмот претставува културолошки, а не само економски систем и поради тоа истиот не може да биде објаснет само преку материјални фактори.“²

Капитализмот е и систем на културолошки, духовни и етички вредности. Како што и економистите Дејвид Шваб и Елинор Остром забележуваат во нивната студија за улогата на нормите и правилата во одржувањето на отворените економии, слободните пазари цврсто се потпираат врз нормите кои не спречуваат во кражбата и „ја зголемуваат довербата.“³ Капитализмот е далеку од аморална арена за судир на интересите, како што често е претставуван од страна на оние чија цел е да го поткопаат или уништат, од причина што капиталистичката интеракција е строго одредена од етички норми и правила. Капитализмот дури и почива врз одбивањето на предаторската етика, која е карактеристика на богатите кои своето богатство го стекнале во други економски и политички системи. (Всушност, во многу земји денеска како и низ историјата, е раширено мислењето дека тие што се богати поради што земаат од другите и особено поради нивниот пристап до организирана сила – во денешни услови, државата. Ваквите предаторски елити ја користат таквата сила со цел стекнување монопол и го конфискуваат односно преземаат стекнатото на другите преку даноци. Тие се хранат од државната каса и користат од монополите и рестрикциите за натпревар создадени од државата. Само во услови на капитализам луѓето може да се обогатат без притоа да бидат криминалци.)

(Размислете за она што економистката и историчарка Деирдре Мек Клоски го нарекла „Голема вистина“: Стварниот приход *per capita* денес го надминува оној од 1700-те и 1800-те, на пример во В. Британија и останатите земји кои доживеале економски раст за најмалку, шеснаесет пати.“⁴) Тоа е без преседан во целокупната човекова историја. Проценката на Мек Клоски е всушност прилично конзервативна. Таа не го зема во предвид чудесниот напредок во науката и технологијата кој што ни ги нуди светските култури на дланка.

Капитализмот ја поставува човековата креативност во служба на човештвото, со почитување и охрабрување на претприемачката иновативност, тој таинствен фактор кој ја објаснува разликата помеѓу начинот на кој живееме сега и оној на кој живееле генерациите на нашите предци до деветнаесеттиот век. Иновациите кои што го трансформирале животот на човекот кон подобро не се само научни и технолошки, туку исто така и институционални.

Новите деловни субјекти од сите сфери, доброволно го координираат трудот при работа на огромен број луѓе. Новите финансиски пазари и инструменти ги поврзуваат заштедите и одлуките за инвестирање на милијарди луѓе ширум светот, дваесет и четири часа дневно. Новите телекомуникациски мрежи зближуваат луѓе од сите страни на светот. (Денеска имав разговор со пријатели од Финска, Кина, САД и Русија, како и коментари на Фејсбук од пријатели и познаници во САД, Канада, Пакистан, Данска, Франција и Киргистан.) Новите производи нудат можности за удобност, уживање и образование незамисливо за нашите претходни генерации.

(Ова го пишувам на мојот Епл МекБук Про.) Тие промени ги направија нашите општества на безброј начини поинакви од сите човечки општества претходно.

Капитализмот не подразбира само градење, барем не на начин како што социјалистичките диктатори ги убедуваа своите робови да ја изградат иднината. Капитализмот е создавање на вредности, а не само напорно работење или жртвување. Оние кои што нема да успеат да го разберат капитализмот, за брзо ќе ги поддржат програмите за „создавање работни места“. Тие не ја разбрале целта на работата, а уште помалку пак онаа на капитализмот. Интересна е цитираната приказна на економистот Милтон Фридман кој присуствувал при изградба на голем канал во Азија. Тој таму забележал дека ангажираните работници наместо да користат соодветна окон за изработка на канали, копаат огромни количини на земја и камен со мали лопати, а на прашањето зошто е тоа така, добил одговор: „*Вие не разбирате, ова е програм за создавање работни места.*“

Неговиот одговор на тоа бил: „Ах, јас мислев дека вие сакате да изградите канал. Ако сакате да создадете работни места, тогаш зошто не им дадовте лажници наместо лопати?“.

Меркантилистот и хронист Х. Рос Перот, за време на неговата кандидатура за претседател на САД во 1992. година, во претседателските дебати со жалење констатирал дека Американците купуваат компјутерски чипови од Тајван, а за возврат на Тајванците им продаваат чипс. Изгледало дека Перот бил засрамен поради тоа што Американците продавале обичен чипс, па се повикал на гледиштето на Ленин дека вредноста е додадена само од индустриското производство во фабриките. Економистот Мајкл Боскин од Универзитот Стенфорд сосема точно забележал дека доколку зборуваш за компјутерски чипови вредни еден долар или пак за чипс кој вреди еден долар, ти сепак зборуваш за вредност од еден долар. Додавањето вредност преку одгледување компири во Ајдахо или со бодирање силикон во Тајпеј е додавање вредност. Компаративната предност⁵ е клучот кон специјализацијата и трговијата бидејќи не постои ништо понижувачко во производството на вредностите како фармер, носач на покуќнини (денес работев со тројца носачи на покуќнина за да преместам голем дел од мојата библиотека и многу добро почувствував колкава вредност тие додадоа во мојот живот), како финансиер итн. Пазарот, а не арогантните меркантилистички политичари, ни покажува кога ние додаваме некаква вредност, а без слободниот пазар, ние не можеме тоа да го дознаеме.

Капитализмот не се состои само во луѓето кои разменуваат путер за јајца во блиската продавница. Се работи за додавање вредност низ мобилизација на човековата енергија и генијалност на скала претходно невидена во историјата на човекот, за создавање на богатство за обичниот човек кое би ги воодушевило најбогатите и најмоќни кралеви, султани и императори од минатото. За ерозијата на долго вкоренетиот систем на моќ, доминација, привилегија и отворање на „кариери за талентираниите.“ За замена на силата со

убедувањето⁶. За замена на зависта со успех.⁷ За тоа што го направило мојот животвозможен, а и твојот.

(Единственото нешто што кралевите, султаните и императорите го имале, а обичните луѓе денес го немаат е моќта над другите луѓе и можноста да им наредуваат. Тие имале празни дворци изградени од робови или финансирани преку даноци, но без внатрешно греење или ладење; робови и слуги но без машини за миење на садови; војска од курири но без мобилни телефони или интернет; доктори и мудреци но без анестетици да ја намалат маката на болните или пак антибиотици да ги излечат заразите; тие биле моќни, но мизерно сиромашни за денешни стандарди.)

Историјата на Зборот

Слободните пазари, сфатени како системи на слободна размена помеѓу индивидуите со добро одредени, правно безбедни и преносливи права со ограничени ресурси, се неопходен услов за богатството на денешниот свет. Но како што економските историчари, особено Деирдре Мек Клоски, со сигурност укажуваат, тие не се доволни. Потребно е и нешто друго: тоа е етика на слободната размена и производството на богатство низ иновативност.

Треба да се кажат неколку зборови за употребата на поимот „капитализам“. Општествениот историчар Фернан Бродел го следел поимот „капитал“ до периодот кој се протега помеѓу дванаесеттиот и тринаесеттиот век, кога истиот се однесувал на „средствата, стоките за размена, збирот на пари или камати.“⁸ Од многуте употреби на поимот „капиталист“ кои Бродел ги каталогизирал, истакнал: „Зборот никогаш не е... искористен во пријателска смисла.“⁹ Зборот „капитализам“ се појавува како поим, обично за злоупотреба, во деветнаесеттиот век, кога францускиот социјалист Луј Блан го дефинирал како „присвојување на капиталот од некои, со исклучување на други.“¹⁰ Карл Маркс го употребувал изразот „капиталистички начин на производство“, се додека неговиот жесток следбеник Вернер Зомбарт не го

популаризирал во неговото влијателно дело од 1912. година *Der Moderne Kapitalismus*.

(Соработникот на Маркс, Фридрих Енгелс, го сметал Зомбарт за единствениот мислител во Германија кој навистина го разбира Маркс; Зомбарт подоцна станал најгласен поборник на друг облик на анти-капитализам т.е национал - социјализмот односно нацизмот.)

Во нивниот напад на „капиталистите“ и „капиталистичкиот начин на производство“, Маркс и Енгелс забележале дека „буржоазијата“ (неговиот израз за „класата“ која ги поседува „средствата за производство“) радикално го променила светот:

Буржоазијата за време на своето постоење, кое е пократко од сто години, има создадено помасовни и поколосални производни сили отколку сите претходни генерации заедно. Потчинувањето на природните сили кон човекот, машинското производство, употребата на хемијата во индустријата, железниците, електричниот телеграф, чистењето цели континенти за култивација, канализација на реките, цели популации создадени од ништо – кој изминат век претходно го имал тоа дури и под претпоставка дека такви производни сили почиваат во прегратките на општествениот труд?¹¹

Маркс и Енгелс се восхитувале не само на технолошката иновативност, туку на „населенијата изникнати од земјата“, што претставува впечатлив начин да се опише падот на стапката на смртност, зголемените животни стандарди и продолжување на животниот век. Но, и покрај ваквите достигнувања, се разбира, Маркс и Енгелс повикале на уништување на „капиталистичкиот начин на производство“ или попрецизно, тие мислеле дека ваквиот систем ќе се уништи сам од себе и ќе изникне во нов систем кој ќе биде толку прекрасен што капитализмот ќе биде непотребен – и би било дури и навредливо ненаучно да се понуди дури и најмал знак како сето тоа би изгледало.¹²

Уште поважно, Маркс и Енгелс ја втемелиле нивната критика кон капитализмот (критика која, без оглед на неуспехот на сите комунистички наредби да се исполнат нивните ветувања, останува извонредно невлијателна помеѓу интелектуалците низ светот) врз конфузијата околу тоа што тие подразбираат под поимот „буржоазија“, кој тие го поврзувале со „капиталистичкиот начин на производство“. Од една страна, тие го користат овој поим да им се обратат на сопствениците на „капиталот“ кои организираат продуктивни претпријатија, но од друга страна пак го користат да им се обратат на оние кои живеат надвор од државата и нејзината моќ, како што Маркс прави во едно од неговите најинтересни есеи за политиката:

Материјалниот интерес на француската буржоазија најинтимно се поклопува токму со одржувањето на таа голема и високо разгранета државна машина. Тоа е онаа машина која им овозможува работа на вишокот население, и преку државни плати го надоместува она што не може да го надомести преку заработки, камати, наемнини и надоместоци. Нејзиниот политички интерес подеднакво е принуден секојдневно да ја зголемува репресијата, а со тоа и ресурсите и персоналот на државната власт.¹³

Значи, од една страна, Маркс ја идентификува „буржоазијата“ со претприемачите кои му дале „космополитски карактер на производството и конзумацијата во секоја земја“, кои ја направиле „националната едностраност и ограниченост“ „се поневозможна“, кои направиле „светска литература“, што придонело кон „побрзо подобрување на сите инструменти на производство“ и „бескрајно олеснета комуникација“, и кои ја надминаа „варварската омраза кон странците“ преку „ефтините цени на стоки“ кои ги нудеа.¹⁴ Од друга страна, го користи поимот „буржоазија“ да им се обрати на оние кои живеат вон закрилата на државата (тн. Државен долг):

Целиот модерен пазар на пари и банкарското работење се најтесно поврзани со јавниот кредит. Дел од нивниот капитал е издаван со камата во краткорочни јавни фондови. Нивните депозити, капиталот кој е ставен на располагање на трговци и индустријалци и кој е распределен помеѓу истите луѓе, во еден дел доаѓа од дивидендата од оние кои ги поседуваат државните обврзници.¹⁵

Маркс ја гледал „буржоазијата“ како лично вклучена во борбата за контрола на државната машина:

Сите политички движења само ја усовршија оваа машина, наместо да ја уништат. Странките кои се бореа за надмоќ, власта над таа голема државна струкутра ја сметале за главен победнички плен.¹⁶

Или со зборовите на историчарот Ширли Гранер, „Маркс почувствувал дека има моќ над реалноста кога ја открил ‘буржоазијата’ но всушност тој само дограбил еден исклучително лизгав израз.“¹⁷ Во некои од своите текстови Маркс го користи изразот да им се обрати на оние иновативни претприемачи кои ги организираат продуктивните претпријатија и инвестираат во создавање на богатство, а во други да им се обрати на оние кои што се „лепат“ до државата, живеат од нејзините даноци, лобираат да се забрани конкуренцијата и да се намали слободната трговија; накратко, на оние кои инвестираат не во создавање на богатство туку обезбедување на моќта на прераспределба или уништување на туѓото богатство, држењето на пазарите затворени односно каде сиромашните ќе бидат на своето место, а општеството под нивните нозе.

Како последица од влијанието на Маркс и неговиот следбеник Зомбарт, изразот „капитализам“ доаѓа до сеопфатна употреба. Важно е да се знае дека овој израз е популаризиран од луѓе кои не само што ги измешале продуктивното претприемништво и пазарната размена со живеење од даноци земени од други, туку кои заговарале

укинување на сопственоста, пазарите, парите; цените, поделбата на трудот и целото здание на либерализмот: индивидуалните права, верските слободи, слободата на говор, еднаквоста пред законот и уставно ограничената демократска власт.

Не невообичаено, како повеќето изрази за злоупотреба, „капитализмот“ беше употребен од некои интелектуалци, заговорници на слободниот пазар против кои истиот беше и наменет. Како резултат на својата историја, оние кои го присвоија поимот *капитализам* за она што тие заговараа, или едноставно како неутрален поим за научно општествена дискусија, беа обесправени од фактите дека: (1) поимот бил користен двосмислено (се однесува на слободниот пазар и претприемништво и живеењето од даноци и државна моќ) и (2) дека скоро секогаш и без исклучок бил користен во негативна конотација.

Некои предлагаат и отфрлање на овој поим во целост поради неговата демонизираност и конфликтно значење.¹⁸ Но дури и да се случи тоа, останува еден друг проблем. Самата дозвола на луѓето да тргуваат слободно и да бидат водени од профитот и загубата, што е секако важно за економскиот развој, не била доволна за создавање на модерниот свет. Модерните пазари произлегле и потекнуваат од вртлогот институционални, технолошки, културолошки, уметнички и општествени иновации кои го надминуваат моделот по кој луѓето разменуваа јајца и путер.

Модерниот слободно-пазарен капитализам напредува, не со илјадагодишната брзина на глечерите, туку се побрзо и побрзо – токму она што и социјалистите (меѓу кои и Маркс) и нивните сојузници, анти-пазарните конзервативци, го сметале за застрашувачко во модерниот свет. Во своето дело *Капитализам, социјализам и демократија*, Џозеф Шумпетер ги критикувал оние на кои „проблем им е, како често се воочува, што капитализмот управува со постоечките структури, додека релевантниот проблем е што тој ги создава и уништува“.¹⁹

Модерните пазари не се само места на размена, како што тоа биле старите саеми. Ги карактеризираат бранови од

„креативна деструкција“; тоа што пред десет години било ново сега е старо, претекнато од подобрените верзии, новите уреди, институционалните промени, технологии и начини на интеракција кои никој не ги ни замислувал. Тоа ги разликува денешните пазари од старите саеми. Најдобриот постоечки израз за разликување на слободно-пазарните односи кои го створиле модерниот свет од саемиите кои им претходеа, по моето мислење е, „капитализмот“.

Капитализмот, сепак, не е облик на неред. Тоа е облик на спонтан поредок кој настанува од процес. Предвидливата постојаност на владеењето на правото и заштитата на правото овозможуваат таква иновација.

Како што Дејвид Боаз кажал во *Футурист*,

Луѓето отсекогаш тешко го препознавале поредокот во навидум хаотичниот пазар. Иако ценовниот систем постојано ги движи ресурсите кон нивната најдобра употреба, на површината пазарот се чини потполно спротивен од поредокот – претпријатијата пропаѓаат, се губат работни места, луѓето напредуваат со нееднаква брзина, вложувањата за кои се испоставува дека биле залудни. Времето на иновации, со големите компании кои се успеваат и паѓаат побрзо од било кога и со се помалку луѓе кои имаат долготрајни работни места, ќе изгледа уште похаотично. Сепак, поголемата ефикасност во превозот, комуникациите и пазарот на капитал всушност значи повеќе ред отколку што пазарите би можеле да постигнат во индустриското време. Суштината е да се избегне државата која го користи механизмот на принуда како би ги „измазнила ексцесите“ или би го „водела“ пазарот според нечија желба.²⁰

Слободно пазарен капитализам наспроти крони - капитализам

За да се избегне забуната околу двосмислениот израз „капитализам“ како што го користат социјалистичките интелектуалци, „слободно-пазарниот капитализам“ очигледно треба да биде одделен од „кронистичкиот капитализам“ - системот кој толку држави фрли во калта на корупција и назадност. Во многу земји, доколку некој е богат, тогаш тој (поретко таа) многу веројатно политички влијателен или близок, пријател или поддржувач, со други зборови *крони* на некој моќен, и станал богат не со создавање на нова вредност, туку со користење на привилегиите кои државата може да ги даде врз грбот на другите. За жал, „кронистичкиот капитализам“ е поим кој може прецизно да се примени и врз стопанството на Соединетите Американски Држави, држава во која пропаднатите претпријатија рутински се спасуваат со парите на даночните обврзници, во која службениците на државниот трезор и Федералната банка наградуваат некои претпријатија притоа оштетувајќи други. Таквиот корумпиран кронизам не смее да биде помешан со слободно-пазарниот капитализам кој се однесува на системот на производство и размена темелена на владеење на правото, еднаквоста, слобода на изборот, слободната трговија, слобода на напредокот, правото на уживање на плодовите од својот труд, своите заштеди, своите вложувања, без страв од конфискација или ограничувања од оние кои вложиле не во создавање на вредности, туку во политичка моќ.

Закотвените елити често ги мразат брановите на промени кои ги поттикнува слободно-пазарниот капитализам. Како што го гледаат светот, малцинствата стануваат се повеќе вообразени, а пониските класи веќе не го знаат своето место. Уште повеќе шокантно е тоа што, од нивна перспектива, жените почнуваат да ја сфаќаат својата вредност. Се поткопуваат статусите. Луѓето создаваат односи врз база на изборот и согласноста, а не поради раѓање или статус.²¹ Конзервативната омраза кон слободно-пазарниот капитализам, која јасно ја срочил и применил Маркс во своите писанија, ја покажува лутината кон промената и загубата на привилегиите. Лео Меламед (претседател на

емерит ЦМЕ групата – пред Чикашката трговска берза, чија приказна за бегството од Гестапо и КГБ како и револуционизирањето на светските финансии е приказна за храброст и визија), зборувал за сопственото искуство кога кажал: „На чикашкиот финансиски пазар не е важно кој сте, вашиот статус, вашето потекло, вашите физички недостатоци, вашиот пол туку можноста да одредите што купувачот сака и каде пазарот оди. Ништо друго не е важно.“²² Прифаќањето на слободно-пазарниот капитализам значи прифаќање на слободата за промени, иновации, изуми. Тоа значи прилагодување кон промената и почитување на туѓата слобода, да со своето прават што сакаат. Тоа значи отворање простор за нови технологии, нови научни теории, нови облици на уметност, нови идентитети и нови односи. Тоа значи слобода за создавање на вредност, што е единствен начин за елиминација на сиромаштијата. (Богатството има причини, а сиромаштијата не; сиромаштијата е резултат доколку не се создава вредност, додека богатството не е последица доколку нема создавање на сиромаштија.)²³ Тоа значи славење на човековата слобода и сфаќање на човечкиот потенцијал.

Авторите чии есеи се претставени доаѓаат од разни земји и култури како и разни професии и научни дисциплини. Секој го одобрува начинот на кој слободно-пазарните размени се вкоренети во моралот и кои го поттикнуваат моралното однесување. Изборот вклучува мешавина од есеи, некои пократки, некои подолги, некои достапни, некои повеќе академски. Вклучува два есеи кои претходно не се објавени на англиски јазик и кои се преведени од кинески и руски токму за оваа збирка. Исто така, вклучува допринос на двајца добитници на Нобелова награда, еден писател и еден економист и интервју со успешен претприемач кој е истакнат заговорник на она што се нарекува „совесен капитализам“. Есеите не ги даваат сите аргументи за слободно-пазарниот капитализам, туку вовед во доста обемната литература. (Краток преглед на литературата е прикажан во кратката биографија на крајот од книгата.)

Зошто оваа книга содржи само силни одбрани на слободно-пазарниот капитализам? Затоа што на пазарот постојат стотици, односно илјадници книги кои настојуваат да понудат „избалансиран“ расправи кои се всушност полни со обвинувања на сметка на создавањето вредности, претприемништвото, иновациите, системот на добивка и загуби но и капитализмот во целина. Низ својата кариера сум прочитал стотици книги кои го напаѓале слободно-пазарниот капитализам; размислував за аргументите со кои би се спротивставил. Наспроти тоа, невообичаено е да се пронајдат критичари на слободно-пазарниот капитализам кои прочитале повеќе од еден автор кој се осудил да го брани слободно-пазарниот капитализам. Авторот кој најмногу е цитиран, барем во модерниот англосаксонски академски свет е Роберт Нозик. И тогаш станува јасно дека се прочитало само едно негово поглавје и тоа она во кое тој нуди предизвикувачки хипотетски мисловен експеримент како би ги тествирал противниците на слободно-пазарниот капитализам. Мнозинството социјалисти сметаат дека е доволно да се прочита еден есеј како би се побил мисловниот експеримент.²⁴ По читањето и побивањето на еден аргумент, доколку оние кои го осудуваат слободно-пазарниот капитализам воопшто сметаат за достоино да ја продолжат својата критика, по обичај се потпираат врз некоја од погрешно интерпретираните изјави или пак верзиите извлечени од контекст на она во што верувале Милтон Фридман, Ајн Ранд, Ф.А. Хајек или Адам Смит, често без нивно цитирање.

Познат пример за тоа е професорот од Харвард, Мајкл Сандел, кој понудил побивање на слободно-пазарниот капитализам во својата последна книга: *Justice: What's the right thing to do?*; освен Нозик, ги цитирал Фридман и Хајек, но јасно дал до знаење дека не ги читал нивните дела. Го цитирал Фридман кој запрашал: „Имаме ли право да користиме принуда како би го спречиле [некој кој не сака да штеди за во пензија] од она што го избрал?“²⁵ Меѓутоа, заборавил да воочи дека веќе во следниот параграф Фридман нуди причини за таквата принуда ²⁶ бидејќи навел дека:

„Тежината на овој аргумент очигледно лежи во самиот факт.“²⁷ (Фридман се повикувал на класичното либерлано начело „на претпоставување на слободата“²⁸ а не на категоричното тврдење за правата, како што Сандел погрешно заклучил.) Сандел исто така заклучува дека во „*The constitution of liberty*“ (1960), економистот и филозоф со австриско потекло Фридрих А. Хајек (1899-1992) тврдел дека „секој обид за воспоставување поголема стопанска еднаквост е осуден да биде принудувачки и деструктивен за слободното општество“ – тврдење кое Хајек, всушност, никогаш не го дава; тој тврди дека „прогресивното оданочување на приходот“ (во кое даночните стапки се зголемуваат со зголемувањето на приходот) не е компатибилно со владеењето на правото, бидејќи „за разлика од пропорционалноста, прогресивноста не дава начело кое ни кажува какво просечното оптоварување на различни луѓе би требало да биде“²⁹. Сепак, тоа не е исто што и тврдењето дека секаков обид за воспоставување на поголема стопанска еднаквост (пр. укинување субвенции или привилегии на богатите) е осуден да биде принуден. (Погрешното тврдење и погрешниот опис на Сандел покажуваат дека воопшто не се потрудил ниту да ја прочита книгата на Хајек; човек може да се запраша како само би ја опишал книгата на Адам Смит *Богатството на народите* како книга за тоа како се произведуваат игли.)

Сериозните луѓе мора тоа да го прават подобро. Ве поттикнувам, читатели на овој есеј и книга, да бидете подобри. Прочитајте ги најдобрите критики на слободно-пазарниот капитализам. Читајте го Маркс. Читајте го Зомберт. Читајте го Сандел. Сфатете ги. Бидете со отворен ум за уверување. Мислете за нив. Сум прочитал повеќе аргументи против слободно-пазарниот капитализам за тоа што правеле непријателите на слободно-пазарниот капитализам и мислам дека можам својот случај да го изградам подобро од нив, бидејќи подобро го познавам. Овде е понудена другата страна од расправата, страна за која ретко се признава и дека постои.

Поради тоа, само напред. Искористете ја приликата. Соочете се со аргументите кои ги нудат есеите во оваа книга. Размислете за нив. Потоа одлучете.

Том Г. Палмер
Вашингтон

ПРВ ДЕЛ

Предности на претприемачкиот капитализам

Разговор со претприемач

Со Џон Мекеј

Интервјуто го води Том Г. Палмер

Во овој разговор претприемачот, коосновачот и директор на Whole Foods Market, Џон Мекеј, ја објаснува сопствената филозофија на „совесниот капитализам“ и го изразува мислењето за човечката природа и мотивација, природата на работењето и разликата помеѓу слободниот пазар и „кронизмот“.

Џон Мекеј во 1980. година бил коосновач на фирмата Whole Foods Market и еден од водечките заговорници на здравата исхрана, етичкото постапување кон животните и позитивниот ефект од претприемништвото врз заедницата. Комесар е на Институтот за совесен капитализам – Conscious Capitalism Institute.

Палмер: Џон, личностите како тебе се ретки во светот на бизнисот: претприемачот кој не се воздржува во одбрана на моралноста на капитализмот. Исто така, познат си по тврдењето дека личниот интерес не е единствена ставка која го објаснува капитализмот. Што мислиш под тоа?

Мекеј: Самото потпирање врз личниот интерес е потпирање на многу ограничен поглед кон човечката природа. Ме потсетува на универзитетските дебати со луѓето кои тврделе дека се што настојуваме да направиме произлегува од личниот интерес или во спротивно тоа не би го направиле. Тезата е непобитна и бесмислена поради тоа што, дури и кога би правел работи кои не се во твој интерес, сеедно би рекле дека е тоа во твој интерес. Тука станува збор за циркуларен аргумент.

Палмер: Во која смисла сметаш дека другите мотиви, освен личниот интерес, се важни во капитализмот?

Мекеј: Едноставно, не сакам такво прашање затоа што различни луѓе имаат различно сфаќање на личниот интерес и на крајот влегуваш во расправа на други теми додека мислиш дека расправаш за веќе одредена тема. Сакам да кажам дека луѓето не се едноставни битија туку имаат различни мотиви во кои спаѓа и личниот интерес, но тешко дека тоа е единствената мотивација. Мислам дека либертаријанското движење, на некој начин – можеби поради комбинираното влијание на Ајн Ранд и многу економисти – се најде пред сид. По моето мислење наведената идеологија не може во целост да го опфати и објасни работењето, капитализмот и човечката природа. Кога подобро ќе размислиш, времето во кое можеби најмногу гледавме на личниот интерес е кога бевме млади и емоционални незрели. Повеќето деца и адолесценти се нарцисоидни. Кога растеме, стануваме поспособни за сожалување, љубов и поширок степен на човечки емоции воопшто. Луѓето прават работи од различни причини. Лажната дихотомија е често поставена помеѓу личниот интерес или себичноста и алтруизмот. За мене станува збор за лажна дихотомија бидејќи очигледно ги имаме двете карактеристики. Себични сме, но не сме само себични. Често се грижime за другите луѓе. Често се грижime за благосостојбата на сопствените семејства. Често се грижime за нашата заедница и општеството во кое живееме. Исто така се грижime за животните и околината. Поседуваме идеали кои не поттикнуваат да го направиме светот подобро место за живот. Со строгото дефинирање изгледа дека противречиме на сопствениот интерес освен доколку не се вратиме на циркуларниот аргумент дека се што сакаме да направиме и се за што се грижime е личен интерес. Поради тоа, сметам дека личниот интерес не е доволен. Исто така не сметам дека нарекувањето на секое дејствие личен интерес е добра основа за теоретизирање на човековата природа. Сметам дека капитализмот и работењето би требало во целост да ја одразат неедноставноста на човековата природа. Исто така, мислам дека таквото гледање

прави голема штета на оние кои се дел од капиталистичкото работење бидејќи на противниците на капитализмот им овозможува карактеризирање на капиталистите како себични, алчни и искористувачки личности. Тоа навистина ми смета бидејќи капиталистичкото работење е едно од најголемите двигатели на доброто во светот. Така е барем во последните 300 години иако капитализмот не добива доволно заслуги за неверојатните прилики кои ги пружил за општеството.

Палмер: Што прави бизнис секторот освен настојувањата да се стекне со лична корист или профит?

Мекеј: Генерално, успешните претприемачи создаваат вредност. Убавината на капитализмот е во тоа што е базиран врз доброволната размена за заедничка корист. Да го земеме како пример Whole Foods Market: нашите купувачи имаат корист од добрата и услугите кои ние ги нудиме. Не тргуваат со нас бидејќи мораат, туку дека тоа го сакаат, бидејќи сметаат дека тоа е во нивен интерес. Затоа што им создаваме вредност. Им создаваме вредност на луѓето кои работат за нас: членовите на нашиот тим. Никој од нив не е насилно вработен. Работат доброволно, бидејќи сметаат дека тоа е работа која сакаат да ја работат; платата е задоволителна и имаат многу погодности – физички и монетарни. И за нив се создава вредност. Создаваме вредност за нашите инвеститори и поради тоа нашата пазарна вредност е преку 10 милијарди долари, а започнавме од нула. На тој начин, за повеќе од триесет години на нашите инвеститори им створивме преку 10 милијарди долари вредност. Ниту еден акционер не е присилен да ги поседува нашите акции. Сопственици се на нашите акции затоа што создаваме нова вредност. Создаваме вредност и за нашите снабдувачи кои тргуваат со нас. Со години гледав како нивното работење расте, гледав како работата им процвета, а сето тоа произлегло на доброволен начин. Помагаат во подобрувањето на Whole Foods како што и ние помагаме во подобрувањето на нивните бизниси.

Палмер: Својата филозофија си ја нарекол „совесен капитализам“. Што подразбираш под тоа?

Мекеј: Го користиме тој назив како би можеле да се разликуваме од сите други називи кои создаваат голема нејаснотија како што е „корпоративна општествена одговорност“, „креативниот капитализам“ на Бил Гејтс или „одржлив капитализам“. Имаме јасна дефиниција за совесниот капитализам кој се базира врз четири начела.

Прво е работењето да има потенцијал за остварување на повисоката цел која вклучува заработка на пари но не е ограничена од истите. Тоа значи дека секое работење може да тежи кон повисока цел. Кога ќе размислиш малку подобро, сите професии во нашето општество се мотивирани од одредена цел, надвор од тесното толкување на целта како зголемување на профитот. Докторите се помеѓу најдобро платените луѓе во нашето општество и имаат своја цел – лечење на луѓето – како што налага професионалната етичка мисла во медицинските училишта. Тоа не значи дека нема алчни доктори но многу доктори кои лично ги познавам искрено се грижат за своите пациенти и сакаат да им помогнат кога тие се болни. Учителите ги учат децата додека архитектите дизајнираат згради, а адвокатите – доколку ги заборавиме адвокатските шеги – настојуваат да ја промовираат правдата и чесноста во нашето општество. Секоја професија има своја цел надвор од едноставното зголемување на профитот, токму како што е ист и случајот во светот на бизнисот. Whole Foods е фирма која се занимава со продажба на храна. На луѓето им продаваме високо квалитетна природна и органска храна како би имале поздрав и подолг живот.

Палмер: Второто начело?

Мекеј: Второто начело на совесниот капитализам е начелото на засегнати страни, на кои претходно алудирав и кои е насочено кон различните потреби на различните страни кои

влијаат врз работењето, а за кои се создава новата вредност. Треба да се размислува за комплексноста на работата во настојувањето за создавање вредности за сите меѓузависни страни – купувачи, вработени, доставувачи, инвеститори и заедница.

Третото начело значи дека работењето бара лидери кои се високо етични и на кои работната цел им е на прво место. Лидери кои остануваат верни на својата цел и се внимателни на начелото на засегнати страни. Што значи дека при работењето мора да се придржуваат до кажаното.

Четвртото начело на совесниот капитализам е создавање култура која ги поттикнува целта, засегнатите страни и водството, на начин да сето тоа одговара едно на друго.

Палмер: Тие начела се извор на твојата утринска мотивација? Си велиш ли себеси – „Одам да заработам уште долари“ или „Останувам цврст при своите начела“?

Мекеј: Можеби сум малку чуден кога станува збор за тоа. Бидејќи од Whole Foods не сум примил плата скоро пет години. Акционерските права, на кои имав право, ги дадов на фондацијата The Whole Planet за создавање мали исплатливи заеми за да им се помогне на сиромашните низ светот.

Далеку повеќе сум мотивиран од целта на Whole Foods отколку што би бил мотивиран од заработката од потенцијалното земање средства преку компензација. Лично сметам дека имам повеќе од доволно корист од акциите на фирмата која сè уште ја поседувам.

Палмер: Повторно, како ја дефинираш таа цел?

Мекеј: Целта на Whole Foods е... всушност, кога би имале повеќе време, би можеле долго да зборуваме за целта на Whole Foods. Одржав говор во управата на компанијата пред две недели. Во една минута, можам да кажам дека нашата компанија е направена околу седум клучни вредности. Нашата прва клучна вредност е задоволството на

купувачите. Втората клучна вредност е задоволството на тимот. Нашата трета клучна вредност е создавање вредности низ профит и раст. Четвртата клучна вредност е работа за доброто на заедницата во која работиме. Петтата клучна вредност е обидот за работење во еколошки прифатливи услови. Шестата клучна вредност е односот со нашите доставувачи кој се трудиме да биде повеќе чесен за сите да бидеме позадоволни. Седмата е желбата за едукација на сите засегнати страни за здравата исхрана и здравиот живот. Нашата виша цел е директно продолжување на наведените клучни вредности. Тоа вклучува: обид за излекување на Америка; нашата нација е дебела и нас не убиваат срцеви удари, рак и дијабетис. Тоа се болести кои произлегле од начинот на живот – болести кои лесно се избегнуваат со здрави промени, така да тоа е нашата виша цел. Имаме виша цел кога зборуваме за нашиот земјоделски систем кој настојуваме да го направиме одржлив, со високо ниво на продуктивност.

Третата цел е поврзана со фондацијата Whole Planet, работа со Grameen Trust и други организации за поволни заеми [Уредничка белешка: Grameen Bank и Grammen Trust промовираат финансиска помош на сиромашните земји, особено помош на жените, како пат према развојот.] како би помогнале кон запирање на сиромаштијата во светот. Сега сме во 34 земји – за две години ќе бидат 56 земји – и тоа овозможува позитивни промени во животите на стотици илјади луѓе. Нашата четврта виша цел е ширење на совесниот капитализам.

Палмер: Зборувавше за целта на работењето, така да... Зошто воопшто постои профитот? Не е ли смислата на работењето максимизирање на профитот? Можеш ли сето ова да го сториш без профит? Не можеш ли само да заработиш доволно за покривање на трошоците?

Мекеј: Одговорот е дека не би бил доволно ефикасен, ако заработуваш доволно пари само за покривање на трошоците, тогаш твоето влијание врз средината ќе биде многу

ограничено. Whole Foods има далеку поголемо влијание денес отколку што имавме пред дваесет, петнаесет или десет години. Затоа што бевме високо профитабилни, затоа што низ можностите за раст сè повеќе и повеќе се приближувавме кон нашата цел и на тој начин можевме повеќе да влијаеме преку помош на милиони луѓе наместо само неколку илјади. Сметам дека профитот е суштински фактор за успешно остварување на целта. Исто така, профитот овозможува создавање капитал кој пак ја создава потребната иновативност и напредок во светот – нема профит, нема напредок. Тие се целосно меѓузависни.

Палмер: Дали остварувањето на мисијата е доволно успешно ако профитот оди во џебовите на акционерите?

Мекеј: Секако дека најголемиот дел од нашиот профит не завршува кај акционерите. Само релативно мал процент од исплатите се однесуваат на дивиденди. Повеќе од деведесет проценти од заработените пари се реинвестирани во раст на бизнисот. Строго гледано, тоа би било точно кога би исплатиле сто проценти од нашиот профит од дивиденди, но не познавам никого со таква работна пракса освен РЕИТ (Real Estate Investment Trust). Сите останати реинвестираат поради иден раст. Дополнително, профитот ги поттикнува акционерите дополнително да инвестираат, без кои не би постоел капитал со кој би можеле да се остварат вишите цели. Можноста за зголемување на вредноста на капиталот на компанијата представува способност за создавање вредност и добар дел од тоа изразен во вредноста на акциите. Токму на тоа мислев кога кажав дека сме створиле преку 10 милијарди долари вредност низ последните триесет и повеќе години.

Палмер: Луѓето понекогаш зборуваат дека слободниот пазар е крив за нееднаквоста. Како го коментирате ова тврдење?

Мекеј: Не го сметам за точно. Големата сиромаштија била нормална состојба скоро низ целокупната човекова историја.

Луѓето живееле кратко и сите биле подеднакво сиромашни. Пред двесте години околу 85 проценти од луѓето на планетата живееле со помалку од еден долар дневно во денешна вредност на доларот – 85 проценти!

Таа бројка денес изнесува само 20 проценти, а на крајот на векот би требала да изнесува нула. Постои тренд на раст. Светот станува побогат. Луѓето веќе не се сиромашни. Човештвото навистина напредува. Нашата култура напредува. Нашето разбирање расте. Ако не се уништиме, што секако е еден од ризиците бидејќи луѓето се воинствени, имаме континуиран тренд на напредок. И тоа е, попатно, една од причините зошто треба да го промовираме претприемништвото како одмор од милитаризмот, политичкиот конфликт и уништување на богатството. Но, тоа е друга тема.

Значи, дали пазарот создава нееднаквост? Сметам дека капитализмот не создава нееднаквост, туку овозможува луѓето да станат побогати, но тоа на крај не значи дека секој ќе напредува со истата брзина. Тоа можевме да го видиме, особено низ последните дваесетина години со прифаќањето на капитализмот, буквално стотици милиони луѓе во Кина и Индија излегоа од сиромаштија. Реалноста е дека некои луѓе од сиромаштијата излегуваат побрзо и стануваат побогати од другите. Е, така не се *создава* сиромаштија, туку се искоренува. Нееднаквоста не се создава на начин на којшто повеќето луѓе размислуваат. Секогаш постоела нееднаквост во било кој облик на општествена организација низ историјата. Дури и комунизмот, кој тврдел дека создава општество со подеднакво богатство за сите, бил изразено слоевит и имал повластена елита. Поради тоа, не гледам зошто капитализмот треба да биде обвинет за нееднаквост. *Капитализмот им овозможува на луѓето излез од сиромаштијата и создавањето на богатство, што е добро.* Тоа е нешто на кое што би требало да се фокусираме.

Постои голема разлика помеѓу земјите кои го прифалите слободно-пазарниот капитализам, кои станале богати и оние кои не станале богати туку останале сиромашни. Проблемот

не лежи во тоа што некои се богати, туку што некои остануваат сиромашни. Тоа не треба да биде така!

Палмер: Зборувавше за разликата помеѓу слободно-пазарниот капитализам од другите системи во кои луѓето работат и профитираат но кои се често карактеризирани како „кронизам“. Која е разликата помеѓу твојата поучна визија и она што постои во многу земји ширум светот?

Мекеј: Ја нагласувам потребата за постоење на владеење на правото. Потребни се правила кои вредат за сите и тие мора да се спроведуваат од судството во име на совеста. Првичната цел би требало да биде еднаквост на сите пред законот – без привилегии кон некои над другите. Она што се случува во многу држави и она што мислам дека се случува во Америка е постоење на посебни привилегии кај луѓето со политички врски. Тоа е погрешно. Тоа е лошо. Нивото до кое некое општество пати од кронистичкиот капитализам, или како што мојот пријател Мајкл Стронг го нарекува „крапитализам“, тоа веќе не е слободно-пазарно општество кое придонесува за напредокот; непотребно голем број луѓе ги кочи во нивниот напредок, повеќе отколку што би било кога би имале вистински слободно-пазарен поредок под владеењето на правото.

Палмер: Да се вратиме на земјата во која живееме, Соединетите Американски Држави. Сметаш ли дека постои кронизам во САД?

Мекеј: Ќе ти го дадам, за мене најдобриот пример. Всушност, имам два. Еден е дека веќе имаме преку илјада исписници кои администрацијата на Обама поради правила и регулации ги одобри под Обамакер. Тоа е облик на кронизам. Правилата не се применуваат еднакво за сите. Тоа значи моќ за давање на исписницата, а исто така и моќ за одземање. Можеш да им одземеш на оние кои не даваат донации на политичките партии на власт или кон кои, од

разни причини, немаш склоност. Имаш арбитражен закон кој селективно можеш да го примениш на некои, а на некои не. Второ, на пример, пронаоѓам кронизам во сите поддршки кои одат во „зелена технологија“. Субвенционираат некои бизнис субјекти и, конечно, со оглед на тоа дека администрацијата нема сопствени пари, туку ги зема од даночните обврзници, ги дели на оние кои се политички подобни. Гледам сега што се случува со Џенерал Електрик, во поглед на обликот на данок кој го плаќаат, со сите посебни исклучоци и одбивања кои се впишуваат во даночните закони. Поради тоа што тие се длабоко поврзани со технологиите за алтернативна енергија, или некои, се наоѓаат во позиција каде не треба да плаќаат данок на поголем дел од приходот, само поради тоа што се политички вмрежени. Тоа ми смета. Сметам дека тоа е многу лошо.

Палмер: Дали би го нарекол тоа неморално?

Мекеј: Да, би го нарекол. Неморално... всушност, да го нарекувам тоа неморално. Но потоа би требало да се дефинира што значи тоа. Сигурно е спротивно на мојата етичност и моето расудување на доброто од злото. Дали е спротивно етичноста на другите луѓе, тешко е да се каже. Лично, ми смета. Се противам на тоа. Не е во согласност со моите идеи за функционирање на општеството. Такви работи не би требало да се случуваат во ниту едно општество кои има цврсто владеење на правото.

Палмер: Кој се има корист од твоето сфаќање на слободно-пазарниот капитализам?

Мекеј: Сите! Сите во општеството имаат корист. Токму тоа избави голем дел луѓе од сиромаштија. Токму тоа е она што ја направи оваа земја богата. Бевме сиромашни. Америка беше земја на можностите, но не била богата земја, иако Америка со сигурност не била совршена, неколку века била една од најслободните пазари на светот. Сето тоа

резултирало со преод од сиромашна во автентично богата земја.

Палмер: Во својата книга *Буржоаско достоинство* Деирдре Мек Клоски истакнала дека промената во размислувањето за работењето и претприемничката иновативност овозможила збогатување на средниот слој. Сметаш ли дека можеме повторно да ја вратиме таа почит кон претприемачите кои го создаваат богатството?

Мекеј: Мислам дека можеме. Видов што се случи кога Роналд Реган беше избран за претседател. Низ седумдесеттите Америка пропаѓаше – без сомнеж; ако ја погледнеме тогашната инфлација, каматните стапки, движењето на БДП-то, честата рецесија, патевме од „стагфлација“ која укажуваше на големи недостатоци на кејнзијанската филозофија па тогаш добивме лидер кој ги намали даноците и низ процес на дерегулација ослободи многу сектори во стопанството. Америка доживеа ренесанса, препород, а тоа во добар дел не носи последниве дваесет и пет години. Во основа имавме скоро постојан раст и напредок. За жал, неодамна тргнавме кон долу, барем неколку чекори наназад. Би можел да го обвинам секој претседател и политичар, а Реган исто така не беше совршен, но неодамна токму Буш го забрза падот, а сега за време на Обама паѓаме побрзо од било кога претходно.

Знаеш, покрај тоа што сум претприемач, воедно сум и оптимистичен. Мислам дека е можно да се промени трендот. Не мислам дека сме во неповратен пад, но мислам дека час поскоро мора да воведеме некои сериозни промени. Како прво, ќе банкротираме. Доколку не сме спремни да се соочиме со проблемите без подигнување на даноците и гушење на американското претприемништво, ако не сме спремни да се соочиме со тоа, тогаш понатамошниот пад е неизбежен, но сè уште се надевам на подобро.

Палмер: Сметаш ли дека капитализмот раѓа конформизам или остава место за различностите? Мислам на луѓето кои

сакаат кошер или халал храна, на луѓето кои припаѓаат на религиозните, културолошки или сексуални малцинства...

Мекеј: Скоро одговори на своето прашање со самото набројување. Капитализмот во крајна линија ја означува човековата соработка со цел создавање вредности за секој поединец посебно, но и за другите. Тоа е капитализам. Секако дека секогаш постои и елемент само на личен интерес. Клучот е во можноста на создавање вредности за сите луѓе низ меѓусебна соработка. Така се ствара разновидност во производството бидејќи сите луѓе не сакаат исти работи. Меѓусебната соработка на пазарот во капитализмот има за цел задоволување на човековите желби и потреби.

Така се отвара голем простор за развој на индивидуалноста. Ако живееш во авторитарно општество, некоја религиозна, интелектуална или друга група, мисли дека знае што е најдобро за сите. Таквите групи им наредуваат на останатите. Во капиталистичкото општество имаме далеку повеќе простор за лични слободи. Во капиталистичкото општество постои можност за напредок на милијарди поединци, едноставно затоа што човековиот напредок е крајна цел на капитализмот, негов најголем успех.

Палмер: Каква е твојата визија за праведна, претприемничка, успешна иднина?

Мекеј: Би сакал бранителите на капитализмот да сфатат дека претходната тактика им користеше на противниците на капитализмот. Моралната возвишеност им беше препуштена на луѓето кои имаа за цел да го прикажат капитализмот како искористувачки, алчен и себичен систем. Систем кој генерира нееднаквост, ги искористува работниците, ги лаже купувачите, ја уништува околината и заедницата. Бранителите на капитализмот не ги знаат одговорите на критиките затоа што голем дел од просторот веќе го отстапиле на неговите критичари. Наместо тоа, треба да се тргнат од сопствената опсесија за личниот интерес и да

почнат да ја согледуваат вредноста која капитализмот ја создава. Мислам, каде би била нашата земја без силниот бизнис сектор кој креира работни места и допринесува за богатството кое потоа може да се оданочува? Секако, со тоа јас не сум воодушевен.

Капитализмот креира нова вредност. Тоа е најневеројатниот механизам на општествена соработка кој некогаш постоел. Тоа е приказна која мораме да ја кажеме. Мораме да ја промениме приказната. Од етичка перспектива мораме да ја промениме приказната за капитализмот, мора да покажеме дека од капитализмот сите имаме корист, а не само некои. Кога луѓето на тоа би гледале како што јас гледам тогаш би виделе и зошто толку го ценам капитализмот.

Палмер: Фала ти на времето.

Мекеј: Ми беше задоволство, Том.

Слободата и достоинството го објаснуваат современиот свет

Деирдре Н. Мек Клоски

Во овој есеј економската историчарка и општествена критичарка Деирдре Мек Клоски тврди дека растот на современиот капитализа, и светот кој го овозможил тој раст не можат во целост да се објаснат преку „материјалните фактори“, како што генерации на историчари се обидуваа. Се случи промена во начинот на размислување за работењето, размената, иновациите и профитот кои го создале современиот капитализам. Промена која ги ослободи жените, хомосексуалците, религиозните дисиденти и репресираните маси кои пред изумите и комерцијализацијата на современото земјоделство, медицина, електрична енергија и другите погодности на современиот капиталистички живот имале брутално тежок и краток живот.

Деирдре Мек Клоски е професорка по економија, историја, англиски јазик и комуникација на Универзитетот Илиноис во Чикаго, авторка на тринаесет книги од областа на економијата, економската историја, статистиката и книжевноста и на мемоарот Премин. Мек Клоски била една од уредничките на Магазинот за економска историја и објавувала статии во многу академски списанија. Нејзината последна книга, насловена како Буржоаско достоинство: Зошто економијата не може да го објасни современиот свет, е објавена неодамна.

Промената во сфаќањето на пазарот и иновациите довела до индустриската револуција која овозможила создавање современи свет. Таквиот развој на случувањата бил спротивен на стариот конвенционален начин на размислување во кој немало место за трговија, иновација и либерална мисла. Материјалистичката мисла објаснува дека индустриската револуција произлегла од материјални

причини, од инвестиции или грабежи, од високи стапки на штедење до империјализам. Можевме да чуеме: „Европа е богата поради своите царства“; „Соединетите Американски Држави се изградени од трудот на робовите“; „Кина се богата од трговијата“.

Сепак што, доколку индустриската револуција произлегла од промената во размислувањето кај луѓето. Не произлегле ли парните машини и компјутерите од пронаоѓачите, а не од крвавите тули кои ги ределе афричките робови?

Економистите и историчарите почнуваат да сфаќаат дека за почетокот на индустриската револуција било потребно многу повеќе од грабеж или акумулација на капиталот. Била потребна промена во ставовите на западњациите за трговијата и иновацијата. Луѓето требало да го засакаат „креативното уништување“ кое го заменило стариот начин на размислување. Новиот бенд добива идеја за рок музика која ќе ја замени старата, под услов да биде прифатена од доволен број луѓе. Ако старата музика е сметана за лоша, креативноста „ќе ја уништи“. На ист начин и петролејките биле заменети со сијалици, а машините за пишување со компјутери. Сето тоа е сторено за наше добро.

Точната историја оди од прилика вака: сè додека Холанѓаните околу 1600-та година и Англичаните околу 1700-та година не го промениле своето размислување, славата можела да се стекне само на два начини: со станување на свештеник или војник, на дворот или во црквата. Луѓето кои се занимавале со трговија и иновативност биле сметани за грешници.

Во 1800-та година просечните дневни приходи во целиот свет, во денешни пари, изнесувале помеѓу еден и пет долари. Да речеме дека просекот бил три долари дневно. Замислете да живеете во денешен Рио, Атина или Јоханесбург со три долари на ден. (Некои луѓе така живеат и денес). Тоа се три четвртини од цената на кафето во Старбакс. Навистина зачудувачки.

Но тогаш нешто се променило во Холандија и Англија. Европските револуции и реформации од 1517-та до 1789-та година полека ја пренесувале моќта на обичните луѓе,

надвор од аристократските и црквени кругови. Европјаните, но и останатите, почнале да ги почитуваат претприемачите како Бен Френклин, Ендру Карнегли и Бил Гејтс. На средната класа и било овозможено создавање на добра и дошло до напредок, бидејќи на средната класа почнало да се гледа како на сила на доброто. Луѓето биле спремни на среднокласен договор кој ја карактеризирал Британија, Шведска или Хонг Конг: „Дозволете ми, со создавање и заработка за себеси и вас долгорочно да ве збогатам“.

Тоа и се случило, Западот отсекогаш бил зад Кина и Индија во својот развој. Но сепак поради иновациите кои, со електричниот стап на Френклин и парната машина на Ват започнале во 1700-та, забрзале во 1800-та, а потоа уште повеќе во 2000-та, Западот станал зачудувачки иновативен.

Кога за првпат во човековата историја на средната класа и е овозможено достоинство и слобода добиваме: парна машина, движечка трака, симфониски оркестар, железница, корпорација, аболиционизам, парна машина за печатење, ефтина хартија, широка писменост, ефтин челик, ефтино стакло, современ универзитет, современи новини, чиста вода, зајакнат бетон, движење за права на жените, електрична струја, лифт, автомобил, петролеј, одмори во Јелоустоун, пластика, половина милион нови книги годишно на англиски јазик, пеницилин, авион, прочистен воздух во градовите, граѓански права, операција на срце и компјутер.

Резултатот бил дека обичните луѓе, особено сиромашните, за првпат во човековата историја добиле можност за полесен живот – да се потсетиме на договорот на средната класа. Пет проценти од најсиромашните Американци имаат клима уред во своите домови и поседува автомобил како пет проценти од најбогатите Индијци.

Сега ги забележуваме истите промени во Индија и Кина кои сочинуваат 40 проценти од целокупната популација. Големата економска приказна на нашето време не беше Големата рецесија од 2007 до 2009 година, колку и да беше непријатна. Големата приказна е отворањето на Кина 1978-ма и Индија 1991-ва година за либералните економски идеи.

Засега, во многу места кои ја прифатија среднокласната слобода и достоинство, просечна личност заработува и троши над 100 долари дневно. Да запаметиме, пред два века тоа изнесувало 3 долари дневно за истата цена. Не е земен предвид големиот напредок во многу други работи, од електричната енергија до антибиотиците. Младите луѓе во Јапонија, Норвешка или Италија дури и со поконзервативни мерила во подобра материјална позиција од своите предци. Сите други големи придвижувања на современиот свет – демократија, еманципација на жената, раст на долговечноста, поквалитетно образование, духовно издигнување – представуваат Голем факт на современата историја која претставува зголемување на 2900 проценти на можностите за исхрана, образование и патувања.

Фактот е до таа мера без преседан, што е невозможно да биде припишан на рутинските причини како што се трговијата, експлоатацијата или империјализмот. Тоа е она што економистите добро го објаснуваат: рутината. Сите тие рутини во големи размери се случувале во Кина, Отоманското царство, Римското царство и Јужна Азија. Ропството било честа појава на Блискиот исток, трговијата во Индија цветала, изградбата на канали се поттикнувала во Кина, а се поттикнувала и изградата на римските патишта. Но, до Голема промена не дошло. Очигледно, нешто е погрешно со вообичаените економски објаснувања за напредокот.

Со други зборови, било кој лево или десно ориентиран економски историчар кој се потпира исклучиво врз материјализмот при објаснувањето на современиот свет едноставно не е во право. Идејата на човековата слобода и достоинство го овозможиле напредокот. Како што економскиот историчар Џоил Мокир рекол: *„економските промени, низ сите периоди, далеку повеќе зависат од човековото убедување, отколку што некои економисти сакаат да веруваат“*. Големите материјални промени биле последица од тоа, а не негова причина. Идејата и промената во „реториката“ предизвикале збогатување и со самото тоа нашата сегашна слобода.

Конкуренција и соработка

Дејвид Боаз

Во овој есеј Дејвид Боаз директор на тинк-тенк и експерт ја истакнува поврзаноста на конкуренцијата и соработката. Тоа се поими често прикажани како спротивности: општеството е организирано врз база на еден од двата наведени поими. Боаз всушност објаснува како во капиталистичката економија, во која луѓето се натпреваруваат во соработката, ситуацијата е токму спротивна.

Дејвид Боаз е извршен потпретседател на Като институтот и дел од надзорниот одбор во Студенти за слобода. Автор е на книгата Либертаријанизам: Основи, како и уредник во петнаесет други книги, вклучувајќи ја и Либертаријански читач: Класични и современи записи од Лао Цу до Милтон Фридман. Има пишувано за дневните весници како што се Њујорк Тајмс, Волстрит Журнал и Вашингтон Пост, чест коментатор е на телевизија и радио, а редовно објавува за блоговите Cato@Liberty, Гардијан, Аустрелијан и Енциклопедијата Британика.

Бранителите на пазарното функционирање често ги истакнуваат предностите кои произлегуваат од натпреварувањето. Процесот на натпреварување овозможува постојано тестирање, експериментирање и прилагодување како одговор на променливите околности. Тој го остава бизнис светот во постојана борба за купувачите. Аналитички и емпириски може да видиме како системите кои се базираат врз натпревар доведуваат до подобри резултати, наместо централизираните или монополизираните системи.

Поради тоа, заговорниците на слободниот пазар, во сите медиуми укажуваат на важноста од натпреварувачкиот пазар и се спротивставуваат на неговото ограничување.

За жал, премногу луѓе гледаат на конкурентноста како на нешто алчно и предавничко. На пример, милијардерот и

инвеститор Џорџ Сорос во Атлантик Мантли пишува дека „премногу натпреварување, а премалку соработка може да предизвика недозволива нееднаквост и нестабилност“. Сорос зборува дека неговиот главен аргумент лежи во тоа „(...) дека соработката е во иста мера дел од системот како и натпреварувањето и дека слоганот ‘преживување на најсилните’ го избличува тој факт“.

Потребно е да се истакне дека заговорниците на слободата и слободниот пазар ретко ја користат фразата „преживување на најсилните“. Таа била создадена поради објаснување на процесите на биолошка еволуција и упатување кон опстанок на оние својста кои се најдобри за преживување. Таа фраза може да се примени врз пазарното натпреварување, но сигурно не подразбира опстанок на најспособните поединци во капиталистичкиот систем. Тој поим не го користат заговорниците на пазарот, туку неговите непријатели со цел да го опишат економското натпреварување.

Исто така, треба да се појасни дека оние кои зборуваат дека луѓето се создадени за соработка, а не натпреварување, не го разбираат пазарот како голем процес на соработка. Навистина, како што е подолу опишано, луѓето се натпреваруваат во соработката.

Индивидуалноста и заедницата

Противниците на класичниот либерализам остро ги обвинуваат либералите за фаворизирање на „атомистичкиот“ индивидуализам во кој секоја личност е само поединец кој размислува единствено за своите потреби без оглед на потребите и желбите на другите. Е. Џ. Дион Помладиот во Вашингтон Пост пишува за современите либертаријанци кои веруваат дека „индивидите дошле на свет како целосно формирани личности кои би требало да бидат одговорни за своите дела од самото раѓање“. Колумнистот Чарлс Краутхамер како осврт на *Што значи да се биде либертаријанец* од Чарлс Мареј напишал дека либертаријанската визија, пред Мареј, „била раса на груби поединци кои живеат во планински колиби опкружени со

бодликава жица и знак за забрана на влез“. Не знам како заборавил да спомене дека се вооружени до заби.

Секако дека никој не верува во таков „атомистички индивидуализам“ каков што некои интелектуалци го исмејуваат. Навистина, живееме заедно и работиме во групи. Не знам како некој би можел да биде атомистички поединец во нашето комплексно современо општество. Дали тоа подразбира конзумирање на храна која самите ја произведуваме, носење облека која самите ја изработуваме, живеење во кука која самите ја градиме, ограничување на природни лекови од билки?

Некои критичари на капитализмот или заговорници на „враќањето во природа“ – како што се Унабомбера или Ал Гореа (доколку навистина го мислел она што го напишал во книгата *Земјата во рамнотежа*) – можат да го поддржат таквиот план. Сепак скоро и да нема либертаријанец кој би сакал да отиде на напуштен остров и да се откаже од сите добри страни, она што Адам Смит го нарекувал „Големото општество“, комплексно и продуктивно општество кое е создадено поради соработката помеѓу луѓето.

Човек би помислил дека разумен новинар ќе престане да пишува такви работи, би размислил за тоа дали можеби нешто погрешно прикажал и би ја разгледал опцијата за читање либертаријански дела. Таквите вести во наше време, за изолација и атомизам, се многу штетни за заговорниците на слободно-пазарниот процес. Би било добро и да разјасниме дека се согласуваме со Џорџ Сорос во тоа дека соработката е подеднакво дел од системот како и натпреварувањето. Всушност, соработката ја сметаме за толку потребна за развој на човекот, што не сакаме да зборуваме само за неа туку и да овозможиме креирање општествени институции кои ќе ја промовираат. За тоа станува збор кога зборуваме за правата на сопственост, ограничена власт и владеење на правото.

Во слободно општество поединците уживаат природни, неотуѓиви права и имаат должност за почитување на истите тие права кај другите поединци. Другите должности се оние на кои се одлучуваме на обврска преку договор. Не е

случајност дека општествата кои се базирани врз правото на живот, слобода и сопственост што исто така овозможуваат општествен мир и благосостојба. Баш како што Џон Лок, Дејвид Хјум и останатите класично либерални мислителци ја истакнувале потребата за создавање систем на право кој ќе овозможи општествена соработка без која луѓето не можат многу да постигнат. Во својата *Расправа за човековата природа* Хјум пишувал за околностите со кои луѓето се соочуваат, на пример: личниот интерес, нашата потребно ограничена широкоградност кон другите и недостатокот на достапни средства за задоволување на нашите потреби. Поради тие околности е потребна соработка со другите и воспоставување на правни правила – посебно оние по прашањето на сопственоста и размената – кои би ги одредиле правилата на игра. Тие правила одредуваат кој има право на одредена сопственост. Кога не би имале јасно воспоставени сопственички права, би доаѓало до конфликт околу тие прашања. Нашиот договор за правото на сопственост овозможува развој на комплексната општествена соработка преку која ги остваруваме нашите цели.

Би било убаво кога тоа би се постигнало само со љубов, без истакнување на сопствениот интерес и правото на поединците, иако многу противници на либерализмот нуделе примамливи визии за општество засновани врз универзална добродетелност. Но, како што Адам Смит истакнал, *во цивилизираното општество [на човекот] постојано е потребна соработка и помош*, но во целиот свој живот не успеал да се спријатели со сите луѓе чија соработка му била потребна. Кога во целост би зависеле од добродетелноста со цел остварување на соработка, не би можеле да преземаме посложени дејства. Потпирањето на луѓето врз личниот интерес на другите во системот на средени сопственички права и слободна размена е единствен начин за организација на општеството кое е посложено од мало село.

Цивилно општество

Сакаме да соработуваме со другите како би ги оствариле заедничките цели – размена на добра, развој на технологијата – но и поради тоа што имаме длабока човечка потреба за поврзување (љубовно, пријателско или во заедницата). Здружувањата кои ги правиме со другите го чинат она што го нарекуваме цивилно општество. Таквите здружувања, односно заедници, можат да бидат неверојатно разновидни – семејства, цркви, училишта, клубови, братства, собири на станари, трговски друштва, синдикати и други заедници. Сите овие заедници се направени како би им служеле на луѓето на разни начини. Цивилно општество би можеле да ја наречеме секоја заедница во која луѓето доброволно се здружуваат.

Некои експерти го издвојуваат пазарот од цивилното општество и на тој начин ги разликуваат трговските организации од непрофитните. Лично сметам дека вистинската разлика е помеѓу насилните здружувања (како државата) и оние кои се доброволни (сите останати). Дали одредено здружување било направено за остварување профит или пак се стремело кон некоја друга цел, главната карактеристика на заедниците на цивилното општество е доброволното здружување.

Денес постојат одредени нејаснотии околу цивилното општество и неговата темелна цел. Но, како што Ф. А. Хајек истакнал, здружувањата во цивилното општество се направени поради одредена цел додека пак цивилното општество во целина е без единствена цел. Тоа не е дизајнирано, туку настанува спонтано како резултат на различните други здружувања кои имаат цел.

Пазарот како соработка

Пазарот е основен елемент на цивилното општество и настанува поради два фактора: човечките суштества можат да постигнат повеќе низ меѓусебна соработка отколку што можеме ние самите и тоа го препознаваме. Кога нам како на вид, соработката не би ни била покорисна од поединечната работа или кога не би биле во состојба да ја препознаеме предноста на соработката, би се однесувале изолирано и атомистички. Според Лудвиг вон Мизес тогаш би се случило нешто уште полошо, „секој човек би гледал на другите луѓе како на непријатели; неговата желба за задоволување на сопствените потреби би го довела во конфликт со своите соседи“. Без способноста за увидување на заедничка корист преку соработка и поделба на трудот, пазарот, пријателството или чувствата за приврзаност не би можеле да постојат.

Фирмите и поединците се натпреваруваат за успешна соработка низ пазарниот систем. Џенерал Моторс и Тојота се натпреваруваат во соработка со мене како би ми овозможиле превоз. АТ&Т и МЦИ се натпреваруваат во можноста за постигнување на моите комуникациски цели. И толку се агресивни во тоа што одлучив да соработувам со уште една компанија за комуникации со помош на која можам да земам здив од повиците поради овозможувањето на телефонска секретарка.

Критичарите на пазарот често се жалат дека капитализмот го поддржува и наградува личниот интерес. Луѓето всушност имаат лични интереси во било кој политички систем. Пазарот му овозможува на личниот интерес создавање на општествена корист. Во слободниот пазар луѓето ги остваруваат своите цели со разбирање и обид за задоволување на туѓите потреби. Тоа може да значи заедничка работа на патот, а во покомплексно стопанство тоа значи остварување профит преку понуда на стока и услуги кои ги задоволуваат туѓите потреби. Додека работниците и претприемачите кои најдобро ги задоволат туѓите потреби се наградени, оние кои не се успешни ќе се обидат со копирање на успешните конкуренти или ќе се обидат со нешто ново.

Сите различни стопански организации кои ги гледаме на пазарот се обид за пронаоѓање на подобар начин на соработка поради остварување на заедничката цел. Системот на органичена власт, владеење на правото и сопственичките права ги прошируваат можностите на човековата соработка. Развојот на компаниите овозможува поширок спектар на економско дејствување од оној кој евозможен со поединечно или заедничко дејствување. Со новите начини на здружување направени се организации како банките, осигурителните друштва, работнички компании и други организации преку кои луѓето полесно решаваат одредени економски проблеми. Некои начини се покажале како неделотворни; многу корпорациски конгломерати се покажаа како неуспешни и акционерите ги изгубија своите пари. Пазарот овозможува брзи повратни информации за тоа кој начин на здружување е успешен и потоа може да се копира, за разлика од оние кои се неуспешни.

Соработката е подеднакво дел од капитализмот како и натпреварот. Двете се суштински делови од слободарскиот систем и повеќето од нас трошат повеќе време во соработка со своите партнери, соработници, доставувачи и купувачи отколку во соработка со конкуренцијата.

Животот би бил навистина тежок, немилосрден и краток кога секој човек би работел само за себе. На наша среќа, капиталистичкото општество не е такво.

Приватното здравство и сочувството

Том Г. Палмер

Со овој есеј уредникот на книгата дава сопствено мислење за лечењето. Не станува збор за општиот поглед ниту пак за доприносот на науката. Се работи за обид за објаснување на односот помеѓу работењето и сочувството.

Мора да станува збор за неморална и ужасна работа кога зборуваме за лековите кои мора да се платат. И додека го пишувам ова слушам за жестокиот медиумски напад на канадската радио корпорација кон приватните болници. Многу луѓе велат дека, кога докторите, медицинските сестри и управители на болници единствено се грижат за профит, сочувството е заменето со себичност. Но јас стекнав токму спротивно мислење кога морав да посетам две болници – една профитна, а друга јавна – поради лечење.

Неодамна ја посетив блиската приватна болница бидејќи трпев незамисливи болки поради проблеми со ‘рбетот. Посетив експерт во локалната приватна болница кој ме упати на магнетна резонанца. Резултатите од испитувањето ги добив за еден час во блиската приватна радиолошка клиника. Пропишана ми е епидурална инјекција како би се намалило воспалението на нервите кои влегуваат во ‘рбетниот мозок и предизвикуваат болка. Бев во таква агонија што едвај се движев. Персоналот во приватната болница која ја посетив покажа неверојатна љубезност. Кога сестрата беше сигурна дека ја разбрав постапката и дека можам да ги разберам сите упатства, докторката која ми ја пропиша епидуралната инјекција се претстави, го објасни секој чекор и продолжи да работи, што го истакна професионализмот и забележителната грижа за мојата добробит.

Неколку недели подоцна, состојбата значително ми се подобри иако сè уште трпев болки. Докторот ми предложи уште една епидурална инјекција за дополнително подобрување на состојбата. За жал, сите термини во

приватната клиника беа резервирани за наредните три недели. Не сакав да чекам толку долго и побарав други болници во близина. Една позната јавна болница можеше да ме прими во рок од два дена и таму отидов.

По доаѓањето, разговарав со волонтерите кои беа исклучително љубезни. Навистина беа добронамерни како што и може да се очекува од работник во јавна болница. Тогаш, со помош на стап, отидов до одделот за болки каде се запишав. Сестрата го прочита моето име и од кога кажав дека сум присутен седна покрај мене во чекалната. За среќа немаше незгодни прашања. Тогаш заприметив дека сестрите со наредувачки тон комуницираат со пациентите. Една од нив и рече на госпоѓата која очигледно трпеше болки да се премести, а од кога госпоѓата и одговори дека тука е подобро, медицинската сестра само и кажа, покажувајќи кон столчето: „Не, седи овде!“. Кога таа сестра ми се приближи, со поглед и дадов јасно до знаење дека со мене не може да се однесува така. Влегов во собата за прегледи која молчешкум ми ја покажа.

Дежурниот доктор влезе без претставување или поздравување. Мрмореше во себе додека го гледаше мојот картон. Ми рече да седнам на кревет, да ги соблечам панталоните и да ја подигнам маицата. Му објаснив дека прегледот веќе е извршен додека лежев на страна бидејќи повеќе ме боли додека седам. Рече дека е подобро да седам. Јас на тоа му кажав дека повеќе би сакал да легнам. Ми образложи дека седењето овозможува подобар увид, на што попуштив бидејќи на обајцата ни користеше. За разлика од приватната клиника, овде докторот ми заби игла и ми убризга лек со таква сила што вриснав. Беше во потполност поинаку од претходното искуство. Ја извади иглата, напиша забелешка и излезе. Медицинската сестра ми го даде документот и ми го покажа излезот. Платив и си заминав.

Профитот и сочувството

Тоа е едно искуство со кое може да се спореди разликата помеѓу приватната и јавна здравствена услуга. Би можел

уште да ја наведем поврзаноста во однос на добивката и сочувството. Не зборувам дека исклучиво приватните болници привлекуваат сочувствителни и љубезни работници, со оглед на тоа што волонтерите во јавните болници се подеднакво љубезни и сочувствителни. Но, не можам да побегнам од впечатокот дека докторите и медицинските сестри од приватните болници имаат дополнителна мотивација за сочувство бидејќи од тоа им зависи работата. И ако некој ме праша кого би препорачал за решавање на здравствените проблеми, би препорачал приватна болница, затоа што докторите и медицински сестри таму немаат причина да ме сакаат како пациент. Воедно ми е јасно зошто јавната болница толку брзо ме прими бидејќи се сомневам дека таму луѓето се враќаат.

Ова искуство не говори дека добивката е потребна или доволна причина за сочувство, добронамерност или пристојност. Работам во непрофитна организација која зависи од големата количина на надворешни донатори. Ако не успеам во задржувањето на нивната доверба, губам финансиски средства потребни за работа. Едноставно, моите колеги и јас имаме исти интереси како и нашите донатори и на тој начин сме ускладени. Но кога донаторите, вработените и „клиентите“ (било да станува збор за пациенти или новинари на кои им е потребен увид во нешто) не делат исти или слични цели и вредности, како во јавната болница, тогаш добивката станува начин на ускладување.

Добивката остварена во контекст на јасни и почитувани правни правила, за разлика од добивката остварена со грабеж, не пружа основа за човечка воздржаност, туку за сочувство.

Докторите, настојувајќи да остварат добивка, мора да размислат за потребите на пациентите, а тоа можат да го постигнат само низ сочувство. Во слободно-пазарната економија добивката е втор збор за сочувство.

ВТОР ДЕЛ

Доброволни односи и личен интерес

Парадоксот на моралноста

Мао Јуши

(Преведено на англиски од Џуд Бланшет)

Во овој есеј, кинескиот економист, интелектуалец и социјален претприемач, Мао Јуши ја објаснува улогата која пазарот ја игра во зајакнување на соработката помеѓу луѓето. Тој ги открива придобивките од потрагата по пониски цени и профити, од страна на оние кои што се вклучуваат во размената, преку спротивставување на концептот на „личен интерес“ со фантазиите на критичарите на капитализмот. Примерите ги црпи од кинеските и неговите лични искуства за време на катастрофалниот кинески експеримент на укинување на капитализмот.

Мао Јуши е основач и генерален директор на Унируле институтот, лоциран во Пекинг. Тој е автор на неколку книги и многу научни и новинарски трудови, предавал економија на голем број универзитети, ги воспоставил некои од првите невладини, хуманитарни и независни организации за самопомош во Кина, и е добро познат како еден од најхрабарите протагонисти на слободата. Во педесетите години, казнет е со принудна работа, егзил, „превоспитување“ и изгладнетост поради неговите зборови „Ако не можеме да купиме свинско месо, тогаш цената на свинското месо треба да расте“ и „Ако директорот Мао сака да запознае некој научник, тогаш кој треба да ја изврши посетата?“. Во 2011, пред да се издаде оваа книгата, на возраст од 82 години, напиша есеј кој што беше издаден во Каиксин онлајн – „Враќањето на Мао џе Тунг во човечка форма“. Тој есеј му донесе бројни смртни закани и висока репутација, како глас на искреноста и правдата. Мао Јуши е еден од најголемите либертаријански фигури во современиот свет, има работено неуморно за да ги пренесе идеите на либертаријанизмот и искуствата на слободата на кинескиот народ и пошироко, светот.

Конфликтот на интереси во *Земјата на љубезноста*

Помеѓу XVII и XIX век, кинескиот автор Ли Ружен напишал роман, насловен „Цвеќиња во огледало“. Книгата го опишува лицето Танг А, кој со својот роднина, по неколку неуспеси во кариерата, тргнува на патување по светските мориња. За време на патувањето, посетува различни земји кои изобилуваат со фантастични и егзотични знаменитости. Првата земја која ја посетил била „Земјата на љубезноста“. Сите жители на „Земјата на љубезноста“ намерно страдале - саможртвувале за да осигураат благосостојба на останатите. Единаесеттата глава од книгата опишува надзорник (Ли Ружен во овој случај намерно користи кинески карактер како што би бил разбран во стара Кина, каде што истите уживале посебни привилегии и често ги малтретирале обичните луѓе), кој се соочил со следнава ситуација додека купувал добра:

Надзорникот, по разглед на стоката, му рекол на продавачот „Имаш високо квалитетна стока, а цената е ниска. Нема да имам мир ако те искористам! Ако не ја кренеш цената, тогаш ќе ја запреш нашата идна потенцијална трговија.“

Продавачот одговорил: „Со самото доаѓање во мојата продавница ми правиш услуга.“ Постои анегдота која вели дека продавачот ја подигнал цената до небото, а купувачот одговорил со спуштање до земјата. Мојата цена е високо во небото, но ти се уште сакаш да ја кренеш. Тешко ми е да се согласам. Подобро е да посетиш друга продавница.“

По завршувањето, доставувачот одговорил: „Имаш ниска цена за високо квалитетни добра. Дали тоа не би значело загуба за тебе? Ние треба да дејствуваме смирено и да избегнуваме измама. Зарем не може да се каже дека сите ние имаме *абакус* вграден во нас?“ По малата расправија, продавачот продолжил да инсистира цените да останат исти, додека пак надзорникот, во знак на револт, купил само

половина од добрата кои што планирал да ги купи. Во моментот кога надзорникот сакал да заmine, продавачот му го блокирал патот. Тогаш, доаѓаат двајца возрасни мажи кои ја оценуваат и разрешуваат ситуацијата, а како исход надзорникот купува 80 проценти од добрата што планирал да ги купи и заминал.

Натаму во книгата е објаснета друга размена, во кој купувачот е на мислење дека цената на добрата е многу ниска, а квалитетот висок. Продавачот пак инсистира на тоа дека истите не се свежи и треба да се сметаат за просечни. На крајот, купувачот го избира најлошото од сите, околните купувачи го обвинуваат за неправедност, а поттикнат од тоа купува половина од високо квалитетните добра, а половина од оние со помал квалитет. Во третата размена, двете страни започнуваат да се расправаат околу тежина и квалитет на конкретно сребро. Страната која што плаќа со сребро, вели дека истото е со низок квалитет, додека пак другата, тврди дека е со висок квалитет и голема тежина. Како што купувачот заминува, така продавачот се обврзува да му даде екстра сребро, кое што треба да му се даде на секој странец. Постојат две поенти во романот, вредни за натамошна анализа.

Првата е дека во случај кога и двете страни одлучат да се откажат од поделбата на профитот или инсистираат дека нивниот дел од истиот е многу висок, ситуацијата резултира со расправа. Во расправиите со кои се соочуваме во реалниот живот, се водиме од остварувањето на нашите лични интереси. Како резултат, често грешиме со претпоставката - доколку секогаш сме на иста линија со другата страна, такви расправии нема да се случуваат. Но во *Земјата на љубезноста*, можеме да видиме дека поставувањето на интересите на другите како основа за нашите одлуки исто води до конфликти. И за крај, сепак мораме да побараме логична основа за *хармонично и координирано општество*.

Одејќи чекор напред во нашето истражување, препознавме дека во деловните односи, во реалниот свет, двете страни ја бараат својата добивка преку преговарање за условите (вклучувајќи цена, квалитет, итн) и можат да постигнат

спогодба. Спротивно на тоа, во *Земјата на љубезноста*, таква спогодба не е возможна. Во романот, авторот вметнал *возрасен човек и странец* за да го *разрешат конфликтот*³⁰. Тука се соочуваме со апсолутно значајната вистина: преговарањата во кои двете страни ја бараат својата лична добивка можат да резултираат со постигнување на рамнотежа, додека ако двете страни се насочени кон интересите на другата страна, никогаш не би се постигнал консензус. Дотолку повеќе, би се создало општество со противречности во самото себе. Овој факт е спротивен на очекувањата кои ги имаат повеќето. Поради тоа што во *Земјата на љубезноста* не може да се постигне рамнотежа во односите, несомнено преминува во *Земјата на лекомислените и недоделканите*. Поради фактот што истата е насочена кон грижа за интересите на другите, претставува плодно тло за *лоши карактери*. Кога љубезните не успеваат да се вклучат во размена и го занемаруваат личниот интерес, лекомислените и недоделканите се способни да искористат тоа. Со продолжување, за кратко време љубезните би изумреле и би биле заменети со лекомислените и недоделканите.

Од горе прикажаната поента може да се забележи дека луѓето единствено можат да соработуваат кога се во потрага по своите интереси. Тие се сигурна основа врз која човештвото може да се насочи кон идеален свет. Во спротивно, доколку директно и ексклузивно е во потрага по интересот на другите, идеалите не би се реализирале.

Секако, со реалноста како почетна точка, а со цел намалување на конфликтите, сите мораме да посветиме внимание на нашиот близок и да најдеме начин да се воздржиме од нашите *себични* желби. Но доколку интересите на другите се постават како цел на целото човештво, истото би ги генерирало конфликтите слични на оние кои Ли Ружен ги опишува во *Земјата на љубезноста*. Некој би додал дека смешните елементи од *Земјата на љубезноста* не би се случиле во реалниот свет, но како што книгата постепено посочува, ситуациите во реалниот свет и во оној од *Земјата на љубезноста*, имаат слични причини позади нив. Поинаку

кажано, и на реалниот свет, и на оној од Земјата на љубезноста, им недостасува потврда на принципот - *потрага по личен интерес*.

Кои се мотивите на жителите на *Земјата на љубезноста*? Прво треба да прашаеме „Зошто луѓето сакаат да разменуваат?“ Независно од тоа дали е примитивна размена или валутна размена, мотивот позади истата е решавање на нечиј проблем, правење на нечиј живот *поудобен и помирен*. Без таа мотивација, зошто поединците би разменувале, наместо да се изолираат? Сите материјални задоволства кои ги добиваме, од игла до фрижидер, се единствено достапни преку размена. Доколку не постои размена, секој поединец единствено би бил способен да одгледува житарици и памук, да користи тули од кал за да си го изгради својот дом и секако да се бори да ги добие од почвата сите добра коишто му се потребни за преживување. Така може да се живее како што нашите претци живееле пред десетици илјади години. Но во никој случај не би ги уживале придобивките на современата цивилизација.

Луѓето од *Земјата на љубезноста* имаат и *држава* и *пазар*, што покажува дека ја надминале економската самодоволност и избрале да го следат патот на размената, со цел да ги подобрат своите материјалните околности. Сепак, зошто одбиваат да размислуваат за нивниот личен интерес при вклучување во размената? Секако, доколку поентата на размената е намалување на својата предност и промоција на предноста на другите, хипотетички може да настане „љубезно“ однесување. И покрај тоа, секој кој учествува во размена или имал искуство, знае дека двете страни во размената учествуваат за своја корист, додека пак другите кои се однесуваат спротивно на својот личен интерес, имаат недостаток од доследност и од мотив.

Дали е остварливо воспоставување на општество базирано на заедничка добивка без преговарање за цената

Во времето кога животот и делото на Леи Фенг³¹ се сметале за пример, на телевизија можело да се гледаат имитатори на Фенг како поправаат садови, заради *благосостојбата на останатите*. Се забележува долга редица на луѓе пред него, каде што секој носи садови на кои што им е потребна поправка. Целта на овие слики е да се охрабрат останатите да ги имитираат следбениците на Леи Фенг и да ја фокусираат јавноста на неговиот пример. Без долгата редица на луѓе, пропагандата не би ја имала истата моќ на убедување. Исто треба да се забележи дека оние кои што чекаа во редицата, не беа таму за да учат од Леи Фенг, туку напротив, беа да бараат услуга на трошок на останатите. Додека таквата пропаганда промовира добри подвизи за другите, истовремено посочува како лично да се искористи трудот на другите. Во минатото се учело дека пропагандата - луѓето да работат во служба на другите без надомест, може да го подобри општествениот морал. Сепак, тоа претставува големо недоразбирање - оние што ќе научат да бараат некаква лична добивка, бројно ќе ги надминат оние кои што ќе научат да работат во служба на другите.

Од перспектива на економската добивка, универзална обврска за служба на другите е неодржлива. Оние кои што се привлечени од понудата за бесплатна поправка, се склони да го донесат и нешто кое не се исплаќа да се поправа, па дури и отпадоци. Но, бидејќи цената на поправка изнесува нула, недостатокот од време за нивна поправка ќе се зголеми, како што ќе се зголеми и недостатокот од материјали за поправка. Како што товарот за поправка лежи на грбот на останатите, единствениот трошок на просечно лице на кое што му е потребно бесплатна поправка е времето поминато во редицата луѓе. Од застарената перспектива за *општеството како целина*, исходот на целото време, напорите и материјалите искористени за поправка, би бил само неколку

корисни саксии и садови. Во спротивно, ако времето и материјалите се искористени за попродуктивни активности, би создале поголема вредност за општеството. Од перспектива на економска ефикасност и севкупна благосостојба, таква недоброволна и некомпензирана поправка секогаш би резултирала со штета, не со корист.

Дотолку повеќе, кога некој добронамерен следбеник на Леи Фенг би се понудил да чека во редицата за друг личност. Тоа би било апсурдна глетка, во која една група чека во редицата, за друга да не мора. Таков систем на обврски наметнува група која сака да и служи на друга група, како предуслов. Таква етика на служба не би можела да биде универзална. Очигледно, оние кои што промовираат таков систем на заедничка служба без цени, не го имаат на ум овој факт.

Обврската за поправка на добрата на останатите вродува со дополнителен неочекуван резултат. Доколку оние кои претходно биле вклучени во пазарот на поправка се во помал број од студентите на Леи Фенг, истите би ја зазгубиле работата.

Во никој случај не се спротивставувам на учењето на Леи Фенг, во делот за помош на оние на кои навистина им е потребна, која што е позитивна активност за општеството, па дури и неопходна. Во спротивно, доколку барањето за служба на другите е обврзувачко, истото создава недоследност, неред и го поткопува *доброволниот* дух на Леи Фенг. Тие мислат дека богатите луѓе се имуни на страдање, се поставуваат себеси над останатите во општеството, додека сиромашните страдаат за хуманоста. Веруваат дека парите ги поткопуваат нормалните односи во човештвото. Како резултат, сакаат да создадат општество засновано на *заедничка служба*, ослободено од пари и цени. Тоа би било општество во кое што селаните би произведувале храна без награда; каде што работниците шијат облека за сите, исто така без награда; каде што берберите нудат бесплатни услуги. Дали такво идеално општество е возможно?

За одговор, треба да се обратиме во економската теорија за алокација на ресурсите, која што бара мала дигресија. Најпрво би започнале со мисловен експеримент. Замислете *бербер*, на пример. Луѓето ги користат неговите услуги на секои три или четири седмици, но доколку тие се бесплатни, би можеле да ги користат секоја седмица. Со наплаќањето на услугата, порационално би се искористил трудот на берберот. На пазарот, цената за услугата ја одредува поделбата на трудот во општеството. Доколку државата ја одржува цената за услугите ниска, тогаш бројот на оние кои што ги бараат услугите би се зголемил, следствено има потреба од зголемување на бројот на берберите, додека пак би се намалил бројот на останати работни позиции (доколку бројот на работните позиции е константен). Тоа што важи за берберот, важи и за другите професии.

Во многу кинески рурални средини, нудењето на бесплатни услуги е честа појава. Доколку некој гради нова куќа, традиција е неговите роднини и пријатели да помогнат во изградбата. Тоа обично е бесплатно, но е проследено со обилан ручек за оние кои што помогнале. Следниот пат, еден од нив, кој ги уживал придобивките од своите пријатели, го нуди својот труд, како начин за отплата. Во таква *немонетарна* размена, не може да се процени вредноста на услугите кои што се понудени. Како резултат, цената на трудот, не се одредува ефикасно, и не се охрабрува поделбата на трудот. *Парите* и *цените* играат важна улога во изградбата на општеството. Не треба да се надеваме дека парите може да се заменат со емоции како љубов и пријателство. Исто така, следи дека обратно, љубовта и пријателството не можат да се заменат со пари. Не можеме да се ослободиме од парите поради нашиот страв дека истите можат да ги поткопаат границите на човековата емоција. Всушност, цените изразени во пари се единствениот метод за одредување како да се насочат ресурсите кон нивно најефикасно искористување. Ако ги одржуваме и монетарните цени и нашите најблагородни емоции и вредности, може да се надеваме дека ќе изградиме општество кое што е и *ефикасно* и *хумано*.

Рамнотежата на личниот интерес

Претпоставете дека А и Б треба да поделат две јабока пред да ги изедат. А го прави првиот чекор и го зграпчува поголемото од двете. Б налутено го прашува „Како можеш да бидеш толку себичен?“, на кое што А одговара „Ако беше на мое место, кое би го избрал?“ Б додава „би го избрал помалото јабоко“, а А со смеење „Во тој случај, начинот и изборот е во согласност со твоите желби“.

Во ова *сценарио Б* го следи принципот „позиционирање на интересите на останатите пред личниот“, додека пак А, не. Доколку само еден сегмент од општеството го следи овој принцип, а другите не, првиот би претрпил загуба, а вториот би имал добивка. Ако се продолжи со таквата тенденција, истата би водела до конфликт. Доколку само некои од луѓето ги поставуваат интересите на другите пред своите, јасно е дека на крај, ваквиот систем би генерирал *конфликт* и *хаос*.

Доколку и А и Б, го следат интересот на другата страна, тогаш проблемот за поделбата на јабоката би било неможно да се реши. Ако двете страни се стремат кон помалото јабоко, би испловил нов проблем, каков што има во *Земјата на љубезноста*. Вистината за А и Б претставува вистината за секој. Кога целото општество би го следело принципот – служба на другиот, а само едно лице би работело за свој личен интерес, тогаш целото општество би работело исто така за неговиот интерес. Но доколку тоа лице, го следи принципот на *служба на другите*, тогаш општеството ќе престане да постои како такво т.е. како систем на соработка. Принципот на *служба на другите* евозможен, под услов, грижата за интересите на целото општество да се додели на други. Но од перспектива на целиот свет, тоа не е возможно, освен ако грижата на целото човештвото е доделена на *месечината*.

Од застарена гледна точка на *општеството како целина*, не постои разлика помеѓу „останатите“ и „самиот себе“, и тоа е причина за недоследност. Секако од различна перспектива, „останатите“ и „самиот себе“ се различни. Секој поединец,

во исто време е и „самиот себе“ и „останатите“. Ако лицето А се држи до принципот – позиционирање на другите интереси пред своите, тогаш А мора да размислува за добивката и загубата на другите. Доколку истиот принцип е преземен од Б, тогаш А е поставен како примарен. Прашањето кој за кого да се грижи во општеството, води директно кон *конфузија* и *контрадикција*. На тој начин, принципот на *несебичност* во овој контекст, не е доследен, е контрадикторен, и не може да и служи на функцијата – *решавање на проблеми кои произлегуваат од човековите односи*. Секако, постојат исклучоци, но истиот принцип не може да обезбеди универзална рамка во која поединците во општеството би можеле да ги обезбедат нивните *заеднички* интереси.

Оние кои што живееле за време на Културната револуција ќе се сетат на моментот кога слоганот „*Борете се против себичноста, критикувајте го ревизионизмот*“ се слушаше низ земјата. Во тоа време, повеќе од луѓето, всушност верувале дека слоганот може да премине во општествена норма, а како резултат, тие дале се од себе за да го следат истиот. Истовремено, опортунистите го искористија слоганот како начин за искористување на другите. Ја искористија кампањата против експлоатација, како причина за одземање на нечии имоти, и секако ги прогласија за свои. Тие повикуваа за борба против себичноста и ги повикаа „себичните“ во име на револуцијата да признаат дека биле предавници, шпиони или контра-револуционери, и на тој начин да го поткопаат нивниот авторитет. Во тој случај, опортунистите, би ги поставиле останатите во позиција каде што нивните животи се компромитирани, се со цел да обезбедат за себе определена државна функција. На тој начин ги анализираме теоретските проблеми на принципот *служба на останатите пред личниот интерес*, додека пак историјата на Културната револуција ја лоцира контрадикторноста на принципот во пракса.

Културната револуција исчезна од меморијата, но треба да се сите слогани мета на критика и испитување. Тоа повеќе не е така, прашањата околу тоа кој принцип е најдобар и треба да

се следи во решавањето на проблемите во општеството, се изземени. Се уште, се почесто се користи старата пропаганда во процесот на решавање на проблеми, па дури и застарените методи имаат големо влијание во судското одлучување.

Оние читачи кои се вешти во мисловните експерименти, без сомнеж би имале дополнителни прашања во врска со претходно споменатиот проблем – *како најдобро да се распределат јабољката помеѓу двата поединци*. Ако се согласиме дека принципот *служба на останатите пред личниот интерес*, не може да ги реши проблемите, дали следи дека не постои подобар начин да се направи тоа? Потсетете се дека постои едно мало и едно големо јабољко, и двајца поединци кои учествуваат распределбата. Дали и легендарните кинески авторитети би пронашле решение за конкретната ситуација?

Во пазарно општество, дилемата навистина може да биде разрешена. Најпрво двата поединци можат да се консултираат меѓусебно за решавање на дилемата. Претпоставете дека *A* го избира поголемото јабољко, секако, проследено со ветување дека следниот пат *B* ќе го земе поголемото јабољко; или пак *A* може да го земе поголемото јабољко, додека пак *B* ќе го земе помалото и ќе плати определена компензација. Компензацијата би помогнала во решавањето на проблемот. Во пазарна економија, сигурно би постоеле страни кои што ќе го искористат последниот начин за решавање на дилемата. Започнувајќи со мала понуда за компензација, истата може градуелно да се зголемува, се додека другата страна не ја прифати. Доколку сумата на компензацијата е мала, се претпоставува дека двете страни би го избрале поголемото јабољко и обврската да ја платат малата компензација. Како што сумата на компензацијата се зголемува, би стигнала во точка каде што само една од двете страни ќе ја прифати. Може со сигурност да кажеме, доколку двете страни рационално го разгледаат проблемот, ќе најдат начин за негово решавање. Тоа претставува модул за мирно решавање на конфликтите и следствено, исполнување на различните интереси.

Триесет години по отворањето на Кина, прашањето за богатството и сиромаштијата се постави повторно, секако со растечки анимозитет кон богатите. На почетокот на масовното комунистичко движење, во периодот во кој беше потенцирана класната борба, *страдањето во минатото* е спротивставено со *среќата во сегашноста*. Претходното општество е разобличено, а претходната експлоатација е искористена како основа за мобилизирање на луѓето околу омразата. Со започнувањето на Културната револуција во 1966 (движење за надминување на злото од стариот класен систем), потомците на земјопоседниците беа живи изгорени, иако повеќето од земјопоседниците веќе беа мртви. Никој не беше поштеден, ниту старите, ниту младите, ниту пак жените или децата. Луѓето велеа: *како што нема љубов без причина, така нема и омраза без причина*. Од каде тој антагонизам кон децата? Доаѓа од ревносните верувања дека истите, своите места во светот ги имаат добиено со помош на експлоатација. Денес, јазот помеѓу богатите и сиромашните е поочигледен. И додека се посочени оние кои што користеле незаконски начини за создавање на богатство, јазот помеѓу богатите и сиромашните е неизбежен феномен во секое општество. Дури и во развиените држави, каде што незаконските канали се ограничени, јазот постои.

Логиката позади гневот против богатите е погрешна. Ако некој е гневен на некој друг којшто е богат, тоа е поради тоа што првиот се уште не е и во тој случај најдобрата стратегија е поразување на првиот, богатење, а потоа пропагирање на заштита на правата на богатите. За определена група на поединци, овој би бил најрационалниот начин. Но, за општеството како целина, не постои начин да се координира овој процес, освен доколку сите поединци не станат богати. Некои ќе станат богати пред другите - доколку ги чекаме сите да станат богати, тоа би значело дека никој нема да стане. Сиромашните би имале шанса да станат богати ако се обезбедени правата кои дозволуваат секој да стане богат; доколку плодовите од сечиј труд не се скратуваат; и доколку правото на сопственост се почитува. Општество во кое се повеќе и повеќе поединци создаваат богатство и се согласни

дека „богатството е добро“, фактички е нешто што може да се постигне.

Кинескиот научник Ли Минг истакнал дека по делбата на луѓето во две групи – богати и сиромашни, е погрешниот начин за разликување на истите. Дотолку повеќе, треба да бидат поделени на *оние кои имаат права* и *оние кои немаат*. Во современо општество, прашањето на богати и сиромашни, всушност претставува прашање за права. Богатите се богати, бидејќи имаат права, додека пак сиромашните немаат. Она што се мисли под права се човекови права, а не привилегии. Не постои случај во кој што сите граѓани имаат привилегии. Само малкумина имаат пристап до привилегии. Ако сакаме да го решиме прашањето околу богатите и сиромашните, прво треба да воспоставиме еднакви човекови права за сите. Анализата на Ли Минг е длабока и темелна.

Моралната логика на еднаквоста и нееднаквоста во пазарно општество

Леонид В. Никонов

Во овој есеј, рускиот филозоф Леонид Никонов ја разработува идејата за „еднаквост“ и наоѓа дека повеќето од антикапиталистичките критицизми кои почиваат на еднаквоста се недоследни.

Леонид Никонов е професор по филозофија во Државниот универзитет Алтаи во Барнаул, во Русија, каде што предава социјална филозофија, онтологија, епистемологија и филозофија на религија. Работи на книгата „Морални мерки на либерализмот“ и има издадено повеќе руски академски публикации. Во 2010 година го воспоставува и станува директор на Центарот за филозофија на слободата, којшто организира конференции, дебати и други програми во Русија и Казахстан. Дополнително се инволвира по неговото освоено прво место на натпреварот во есеи во 2007 година, со есејот „Глобалниот капитализам и човековата слобода“, натпревар поддржан од студенти за слобода и ја посетува летната школа за слобода во Алушта, Украина (Програмата е организирана од Cato.ru, и InLiberty.ru). Во 2011 година е поканет да се приклучи на Mont Pelerin Society, (кое е формирано во 1947 година од страна на 39 научници, со цел да ја заживее класичната либерална мисла), како нивен најмлад член.

Пазарите, не секогаш создаваат исти резултати, ниту пак бараат исти таленти. Нееднаквоста е вообичаен резултат од пазарната размена. Таа претставува предуслов за размена, без која размената не би имала смисла. Очекувањата за пазарна размена, и пазарно општество да резултира во еднаквост, се апсурдни. Еднакви човекови права, вклучувајќи и еднаква слобода на размена, се неопходни за слободен пазар, но не да се очекува дека пазарите ќе создадат еднакви приходи, ниту пак да се потпре на еднаквоста како алтернатива на човековите права.

Идеалот за еднаквост може да се однесува на еднакви можности и еднакви резултати. Ако се мисли на првото, само страните кои се еднакви во секоја релевантна смисла можат да се вклучат во размена; секоја разлика би ја нарушила еднаквоста во размената, поради што некои го отфрлаат како нееднаков по природа договорот за работа, склучен помеѓу работодавач и работник. Во другата смисла, се мисли на еднакви вредности кои се разменуваат, или резултатите од размената се вредносно еднакви. На пример, со иста количина на добра од ист квалитет, размената би ги задоволрила условите за еднаквост. Замислете надреалистичка сцена во која двајца хуманоиди кои се идентични, разменуваат идентични добра. Може да се почувствува дека таквата неприродна слика посочува дека самата идеја за еднаква размена почива на длабока контрадикција. Таквата размена не менува ништо; нема да ја подобри позицијата на ниедна страна, што значи дека ние една страна не би имала причина да се вклучи во истата. (Карл Маркс инсистира на тоа дека пазарните размени се базирани на размена на еднакви вредности, од што произлегува економска теорија која не е доследна и нема смисла). Засновањето на пазарната размена на принципот на еднаквост, ја лишува размената од нејзината фундаментална смисла, а тоа е секоја странка да ја подобри својата состојба. Економијата на размена почива врз признанието за нееднакво вреднување на добрата и услугите од страна на страните кои се разменуваат.

Идејата за еднаквост е привлечна за повеќето, од етичка гледна точка. Заедничко својство за повеќето морални судови, е тоа што тие се формулирани во чисто деонтолошки модалитет, исклучиво во логиката на обврските. Се грижат само за она што *треба да се направи*, или пак што *постои*, или што *треба да постои*, додека се заборава на економската логика. Според Имануел Кант, обврската подразбира нејзина реализација, без оглед на резултатите, последиците па дури и можностите да се направи тоа што мора да се направи. Да кажеш *мора*, е да кажеш *може*. Аналогно, и покрај тоа што еднаквоста во размената е

економски апсурдна, таа може да биде/е потврдена како морален идеал.

Еднаквоста како морално прашање е сложен концепт. Може да правиме разлика помеѓу оние перспективи за кои постигнувањето на еднаквоста е главно прашање, и оние за кои не е; аналогно, првата перспектива е *егалитарна*, а втората- *неегалитарна*. *Неегалитаристите* не ја потенцираат посакуваноста или непосакуваноста на еднаквоста; едноставно го отфрлаат егалитаристичкиот фокус на еднаквоста како цел сама за себе, а со тоа и исклучување на другите цели и обезбедување на еднаквост во однос на поделбата на материјалните добра. Класичните либерали (либертаријанци) неегалитаристи ја потенцираат важноста на определен вид еднаквост, (всушност еднаквост во човековите права, која што е неконзистентна со еднаквоста во материјалните богатства), со што можат да се сметаат егалитаристи од различен тип. (Еднаквост во правата е основата на владеење на правото, почитување на приватната сопственост и толеранција кон останатите, која што во современите и слободни општества се зема за сигурна). Неегалитаристите либертаријанци и класични либерали го бранат своето гледиште за најчиста, конзистентна и одржлива форма на еднаквост, но застапниците за еднаквост во распределбата на материјалните добра тврдат дека либертаријанскиот аспект на еднаквоста е формален, површен, а не суштински.

Невообичаено е да се дискутира за длабоки филозофски прашања, без претходно да се јасно формулирани и добро поставени. Филозофите на истокот и западот, илјадници години промовираат етички доктрини и пред да бидат системски анализирани судовите во однос на обврската и перформативната логика. Тоа започна со Дејвид Хјум, следено од Имануел Кант и покасно позитивистичките филозофи како Џорџ Мур, Алфред Ајер, Ричард Хер и останати; проучувањето на перформативната и деонтолошката логика е во тек и денес. Иако расправата помеѓу егалитаристите и неегалитаристите не е ограничена на правилната логичка врска помеѓу еднакоста и моралноста,

разбирањето на односот помеѓу *еднаквоста* и *моралноста* е од големо значење за тековната и интензивната дебата во однос на прашањето дали присилната распределба на материјалните добра (создадени преку пазарна размена) е *морално оправдана* или *неоправдана*.

Ајде да го разгледаме проблемот за моралноста на еднаквоста со едноставно прашање: Зошто еднаквоста, било во можности, или во резултати, е морално супериорна од нееднаквоста (или обратно)? Вистинскиот пат за морално решавање на расправата бара поставување на директни прашања, упатени и до егалитаристите и до неегалитаристите.

Опсегот на одговорите е ограничен. Некој прво би пробал да им одреди нумерички пропорции (на еднаквоста или нееднаквоста) кои се подобри во однос на останатите. На пример, односот на X и Y е морално супериорен ако вредностите на варијаблите се еднакви, а ако не се, тогаш е инфериорен, т.е. вредноста „1:1“ е супериорна во односот на „1:2“ (и супериорна кон 1:10). И покрај тоа што вака одредените позиции се чинат прилично јасни, формулирањето на конечниот и дефинитивниот одговор на прашањето на моралното значење не е лесно.

Наместо насочување на вниманието врз еднаквост на можностите и примањата, еднаквоста или нееднаквоста на сечиј морален статус, повеќе би имало смисла, како основа за евалуација на односите (во кои е вклучена и размената) помеѓу поединците. На тој начин, ниеден поединец нема морално супериорен (или инфериорен) статус кон друг поединец, или алтернативно, ниедна група на поединци. Посакуваноста или непосакуваноста на еднакви можности и еднакви резултати може да се процени на таа основа. Двете гледишта можат да се наклонат на насилна прераспределба или да се елиминира или воспостави нееднаквост и во двата случаи, главното оправдување во однос на прашањето на моралот, без оглед на цврстата концептуална празнина помеѓу самата идеја за моралниот статус и реалната положба во која луѓето се наоѓаат.

Имајќи го тоа на ум, централното прашање би било за односот помеѓу човековиот морален статус, од една страна, и количината, квалитетот и вредноста на добрата до кои човекот има пристап, од друга страна. Се поставува прашањето зошто двајца еднакво морално значајни луѓе мораат да пијат иста количина и квалитет на кафе наутро? Или пак дали добротворот и неговиот скржав сосед, треба или не треба да поседуваат еднакво расцветани овоштарници, со еднаква количина на берба? Еднаквиот морален статус, изгледа нема некое големо значење за еднаквост на примањата, потрошувачката или поседувањата. Замислете однос помеѓу шахисти, двајцата со еднакво морално значење. Дали нивното еднакво морално значење бара да имаат еднакви вештини, или пак секоја игра да им заврши со реми? Или пак дали бара тие да играат според исти правила, што подразбира дека не постои нормативен налог нивната игра да заврши со реми. Не постои непосредна врска помеѓу еднаквите морални статуси и еднаквите резултати.

Ако се фокусираме на однесувањето и правилата, наместо на исходот, пронаоѓаме дека состојбите не се оценувани според човековото однесување, изборите и намерите. Колку пари има во џебот на поединец, или пак дали сумата е поголема или помала од истата на неговиот сосед, самото по себе не е морално значаен елемент во човековиот живот. Она што е од значење е како стигнале таму. И богатшот и таксистот можат да бидат оквалификувани како праведни или неправедни, во зависност од компатибилноста на нивните акции според универзалните морални стандарди, како што се почитувањето на правилата за правда. Пофалбата и прекорот не се мерат со богатството или сиромаштијата, туку со дејствијата кои што ги преземаат поединците. Различните позиции нудат различни можности за добро и лошо однесување, за доблест и слабост, за правда и неправда. Овие стандарди го управуваат човековото однесување, не исходите, не резултатите. Еднаквата примена на стандардите е моралната реализација на еднаков статус, врс основа на која што се оценува однесувањето. Моралната еднаквост

означува дека криминалот е криминал, без разлика дали е извршен од таксист или богаташ и чесната размена која резултира со профит е чесна размена, без разлика дали се одвива помеѓу двајца таксисти или двајца богаташи, или богаташ и таксист.

Ајде да се вратиме на односот помеѓу богатството и еднаквоста. Богатството може да биде резултат, или на чесна (праведна) дејност, или на измама (принуда). Размените на слободниот пазар можат да резултираат и во поголема нееднаквост или еднаквост, но и државниот интервенционизам може да резултира во истото. Претприемач, може да создаде богатство, и на тој начин да поседува повеќе од друго лице, па дури и ако од создавањето на богатството, придобивка имало и другото лице. Размените во слободниот пазар, исто можат да резултираат во поголема еднаквост, преку генерирање на просперитет и преку еродирање на неправедните привилегии, наследени од претходните системи. Крадецот може да украде и на тој начин да има повеќе од жртвата, со резултат поголема нееднаквост, или да има исто колку и жртвата, со резултат поголема еднаквост. Слично, интервенциите од монополот на принуда можат да резултираат со огромни нееднаквости, било преку мешање во најважните одлуки на учесниците на пазарот (преку протекционизам, субвенции и сл.) или преку примена на гола сила и насилство, како во случајот на комунистичкото владеење. (Да се биде посветен на еднаквоста, не е исто со постигнување на еднаквост, како горчливо искуство од претходните децении).

Дали правниот и економскиот систем овозможуваат поголеми или помали приближувања до еднаквоста на доходите, претставува емпириско прашање, не концептуално. Светскиот извештај за економска слобода (www.freetheworld.com) ја мери економската слобода и ги споредува индексите со мноштво од показатели на економската благосостојба (долговечност, писменост, корупција, приход по глава на жител итн.). Податоците не покажуваат само дека жителите за земјите со поголема економска слобода се многу побогати од оние каде

економските слободи се ниски, туку и дека нееднаквоста на доходи не е од значење на различните политики, а количината на доходите. Сместувајќи ги земјите во светот во квартали, просечната делба на националниот доход за најсиромашните 10% од населението во најмалку слободните квартали (кои што вклучуваат земји како Зимбабве, Мјанмар и Сирија) во 2008 изнесува 2.47 %; во следните (трети најслободни) квартали, 2.19 %; во следните (втори најслободни) квартали, 2.27 %; и во најслободните, 2.58%. Варијацијата, тешко дека е значајна. Тоа значи дека нееднаквоста е имуна на правилата наметнати со економските политики. Од друга страна, износот на доходот кои што го поседуваат најсиромашните 10% се разликува во обем, поради фактот што таа варијабла е зависна од економските политики. Да се биде помеѓу најсиромашните 10% во најмалку слободните земји значи просечен годишен доход од 910 \$ за една година, додека да се биде помеѓу истите во најслободните економии, значи просечен годишен догод од 8.474 \$. За оние кои што се сиромашни, изгледа дека е далеку подобро да се сиромашни во Швајцарија, отколку во Сирија.

Тоа дали ти и јас имаме еднаков иницијален капитал пред слободната размена или по размената самото по себе не е морален проблем. Од друга страна, одбивањето да се третираат морално еднакво поединците и да се применуваат еднакви правила, со цел генерирање на еднаков доход, претставува морален проблем. Тоа е повреда на моралната еднаквост, која што е од значење.

Најголемиот скандал во светот, во однос на нееднаквоста во богатството, не е нееднаквоста помеѓу богатите и сиромашните во слободните економии, туку големата разлика помеѓу богатството на луѓето во слободните економии и оние неслободните, помалку слободните. Разликата помеѓу богатите и сиромашните е прашање кое што може да се реши со промена на правилата, т.е. промена на економските политики. Ослободувањето на неслободните општества ќе создаде огромна сума на богатство со која што би се намалила разликата, како што не може да се замисли со

имплементација на други политики. Дотолку повеќе, тоа би имало позитивна последица, како што е *реализација на правдата, елиминација на нееднаквиот третман на луѓето*, во земјите кои што се управувани со *кронизам, етатизам, милитаризам, социјализам, корупција и гола сила*. Економската слобода, која што се состои од еднакви стандарди за правда, еднакво почитување на правата на сите кои произведуваат и разменуваат, претставува правилниот стандард за правда на моралните суштества.

Адам Смит и митот за алчноста

Том Г. Палмер

Во овој есеј, авторот го разобличува наивниот мит за Адам Смит, кој верувал дека само следењето на личниот интерес, создава просперитет. Оние кои што го цитирале Смит, а кои што не прочитале повеќе од неколку цитати од неговите дела, не се свесни за акцентот кој го става на улогата на институциите и на штетните ефекти од однесувањето водено од личниот интерес, канализирано низ државните институции. Владеењето на правото, сопственоста, договорот и размената, го канализираат личниот интерес во заеднички бенефит, каде што неправдата и непочитувањето на сопственоста го разоруваат личниот интерес.

Често може да се слушне верувањето на Адам Смит - доколку луѓето единствено делуваат себично, светот би бил подобро место, т.е. дека „алчноста го врти светот“. Смит, секако не верувал дека исклучиво потпирање на себичните мотивации би го направило светот подобро место, ниту пак го охрабрува себичното однесување. Широката дискусија за улогата на неутралниот набљудувач, во неговата *Теорија на морални чувства*, треба да ги остави погрешните толкувања на страна. Смит не бил застапник на себичноста, но исто така не бил доволно наивен да мисли дека безличната посветеност на благосостојбата на останатите (или пак пропаѓање на истата) би го направила светот подобар. Како што Стивен Холмс напоменува во неговиот есеј *Тајната историја на личниот интерес*³², Смит добро ги знаел деструктивните ефекти на многу „несебични“ пасии како што се завидливост, злоба, заслепеност, одмазда и слично. Несебичните фанатици на шпанската инквизиција, се надевале дека во последните моменти на смрт во агонија, еретиците би се покајале и би ја примиле милоста божја, позната како доктрината на спасот. Хумберт де Романс, во неговите инструкции за инквизиторите, пред верските

собири, ги оправдувал тортурите со зборовите „Го молам Бог и ве молам вас за заедничка молитва, со милост и внимание, еретиците да ја примат казната (во име на правдата) која ќе им помогне за нивно спасение. Поради тоа ја изрекуваме оваа казна“³³. Според Смит, таквата *безлична посветеност* на благосостојбата на останатите, морално не е супериорна во однос на наводната *себичност на трговците* кои што целат кон збогатување со продавање на пиво и солена риба на жедните и гладните купувачи.

Смит е заговарач на *себичното* однесување (однесувањето кое го следи личниот интерес), поради тоа што таквите мотиви водат со помош на *невидлива рака* кон промоција на општото добро, кое што зависи од контекстот на дејствата и делумно од институционалната поставеност.

Некогаш, личната желба да се биде почитуван од другите може да води кон адаптирање на морална перспектива поттикната од тоа како другите размислуваат за нас. Во услови на микро општествени односи, детално опишани во *Теорија на морални чувства*, таквите мотивации можат да помогнат во остварување на општи придобивки поради „желбата да станеме предмет на позитивни чувства и да бидеме пријатни и достоини за восхит, како оние што најмногу ги сакаме и им се восхитуваме“ бара од нас „да станеме непристрасни и справедливи оценувачи на нашиот карактер и нашето однесување“³⁴. Дури и навидум *неумерениот* личен интерес, во услови на добра институционална поставеност може да биде од корист за другите. Како што Смит зборува за синот на сиромавиот (чија амбиција го натерала да работи неуморно за да акумулира богатство), кој за време на животот, со напорна работа, не е посрекен од обичниот питач на патот; во случајот со синот на сиромавиот, од амбициозната неумерена потрага по личниот интерес, придобивка има остатокот од човештвото поради тоа што тој произведува и акумулира богатство, а со тоа ја обезбедува самата егзистенција на другите („од трудот на човештвото земјата е задолжена да ја удвои својата природна плодност, и да одржува поголем број на жители“)³⁵.

Во поширокиот контекст на политичка економија, објаснет во неколку редови во *Богатство на народите: Иследување на неговата природа и причини*, особено во оние односи во кои е инволвирана институција како државата, потрагата по личниот интерес не е веројатно дека ќе има позитивни ефекти. Личниот интерес на трговецот, води кон лобирање насочено кон државата за создавање на картели, адаптирање протекционизам, па дури и војна: „да се очекува дека слободата на тргување ќе биде целосно обновена во Велика Британија е исто така апсурдно како да се очекува дека Океанија или Утопија некогаш ќе бидат воспоставени во неа. Не само стереотипите на јавноста, туку и нешто што е неосвоиво - приватните интереси на поединците нескротливо се спротивставуваат“³⁶. Безвредните добивки на трговците од монополите се делат на сметка на јавноста во случај на империи и војни:

„Во правниот систем кој е воспоставен за управување со нашите амерички и западни индиски колонии, интересот на домашниот потрошувач е жртвуван за сметка на произведувачот со расипнички раскош, поголем од сите други трговски односи. Голема империја е воспоставена со цел зголемување на потрошувачите, кои што ќе бидат обврзани да купуваат добра кои ќе им се понудат. Заради малото подобрување на цените кои што монополите можат да им го овозможат на нашите произведувачи, на товар на домашните потрошувачи е целиот трошок за одржувањето и бранењето на империјата. За таа цел и само за истата, во последните две војни повеќе од 200 илјада милиони се потрошени, нов долг од повеќе од 170 милиони е договорен и покрај сето она што е потрошено за истата цел во претходните. Каматата на овој долг поединечно не е поголем од целиот профит кој што е направен од монополот во пазарот на колониите, туку и од целата вредност на таа трговија и добра, кои што просечно, годишно се пренесени во колониите“³⁷.

Погледите на Смит, во зборовите на Гордон Геко (фиктивниот караткер од филмот Вол Стрит на Оливер Стон), „Алчноста е добра“, несомнено „некогаш е, а некогаш не“ (ако претпоставиме дека секое однесување потикнато од личниот интерес е „алчност“). Разликата е во *институционалната поставеност*.

Но, што со вообичаеното гледиште дека пазарите промовираат себично однесување, дека психолошкиот став - резултат на размената, охрабрува себичност? Немам ни една причина да мислам дека пазарите промовираат себичност или алчност, во смисла на тоа дека пазарните односи го зголемуваат квантумот на алчност или склоноста на луѓето да бидат себични, повеќе од тоа што може да се забележи во општествата управувани од држави, кои што ги потиснуваат, обесхрабруваат, се мешаат и нарушуваат пазарите. Фактички, пазарите им овозможува на оние кои што се алтруисти и на оние што се себични да ги остварат своите интереси во мир. Оние кои што ги посветуваат своите животи за да им помагаат на други, го *користат* пазарот за да ги унапредат своите интереси, не помалку од оние чија цел е да го зголемат своето богатство. Некои од следните создале богатство со цел да ја зголемат можноста да им помагаат на другите. На пример *Џорџ Сорос и Бил Гејтс* - заработиле голема сума на пари, во најмала рака, делумно со цел да ја зголемат можноста да им помагаат на другите преку нивните различни добротворни активности. Создавањето на богатство во потрагата по профит им овозможило да бидат дарежливи и хумани.

Било филантроп или светец, сака да го искористи богатството коешто му е достапно, за да ги нахрани, облече или вдоми што поголем број на луѓе. Пазарите му дозволуваат да ја пронајде најниската цена за покривки, храна, медицински материјал за оние на кои им е потребна неговата помош. Пазарите го дозволуваат создавањето на богатството кое што може да се искористи за помош на помалку среќните и да ги води добротворите кон максимизирање на можноста за помош на другите. *Пазарите ги овозможуваат добротворите на добротворците.*

Вообичаена грешка е поистоветување на целите на луѓето исклучиво со нивниот *личен интерес*, којшто често е поистоветен со *себичност*. Целите на луѓето на пазарот навистина се нивни лични, но како личности со цели, често сме загрижени за интересите и благосостојбата на другите – членовите на нашата фамилија, нашите пријатели, нашите соседи, па дури и луѓе кои што никогаш нема да ги запознаеме. Пазарите помагаат во условувањето на луѓето да ги разгледуваат потребите на другите, вклучувајќи ги и оние кои што не ги знаеме.

Филип Викстид понуди суптилен третман на мотивите во пазарните размени. Наместо користење на *себичноста* за објаснување на мотивите за вклучување во пазарна размена, тој го создаде поимот „не-туизам“³⁸. Можеби ги продаваме нашите производи за да собереме пари, за да можеме да им помогнеме на нашите пријатели, на луѓе кои не ги познаваме, но кога се соочуваме со најниската и највисоката цена, ретко го правиме тоа од грижа за благосостојбата на страната со која преговараме. Во тој случај правиме размена и подарок, којшто ја комплицира природата на размената. Оние кои свесно плаќаат повеќе отколку што треба, ретко се добри стопанственици и како што Х.Б.Актор забележува во својата книга *Моралот на пазарите*³⁹, водењето на бизнис во загуба е глупав начин да се биде филантроп.

За оние коишто го воздигаат вклучувањето во политика над вклучувањето во индустрија или трговија, вредно е да се запамети дека првите можат да направат повеќе штета, а ретко прават добро. Волтер, кој што творел пред Смит, јасно ја забележал разликата. Во неговиот есеј „За трговија“ од неговите „Писма за англиската нација“ (напишани од Волтер на течен англиски, а покасно пишувани од него на француски и публикувани како *Филозофски писма* забележал:

Во Франција титулата *маркез* им се дава на сите оние кои што ќе ја прифатат; и на секој кој што доаѓа во Париз од најдалечните провинции со пари во неговиот паричник и име кое што завршува на –ак или –ил може да се *перчи* и

да плаче, човек како јас! Човек од мојот ранк и фигура! И може да гледа на трговец со презир; трговецот е будала ако се засрами од слушање на презирот кон својата професија. Како и да е, не можат да кажат кој е покорисен за нацијата - лордот напудрен, кој знае во колку часот кралот се буди и заспива, кој што се однесува како *од големото добро утро*, а во исто време е роб на премиерот; или пак трговец, кој што ја збогатува својата земја, ги извршува наредбите од својата кука до големиот Каиро и придонесува за среќата во светот.⁴⁰

Трговците и капиталистите не треба да се срамат кога нашите современи политичари и интелектуалци го *креваат својот нос* и се вообразуваат говорејќи и осудувајќи, додека трговците, капиталистите, работниците, инвеститорите, занаетчиите, иноваторите и останатите произведувачи создаваат богатство, кое што политичарите го конфискуваат, а анти-капиталистички настроените интелектуалци алчно го конзумираат.

Пазарите не зависат и не подразбираат себични луѓе повеќе од политиката. Ниту пазарната размена охрабрува посебично однесување или мотивација. Но за разлика од политиката, слободната размена создава *богатство и мир*, кои се услови во кои се развива дарежливоста, пријателството и љубовта. Мора да се каже нешто за тоа, ако правилно е разбран Адам Смит.

Ајн Ранд и капитализмот: Морална револуција

Дејвид Келеј

Во овој есеј, објективистичкиот филозоф Дејвид Келеј предлага „четврта револуција“ за да ги комплетира основите на современиот свет и да ги обезбеди придобивките, овозможени од капитализмот.

Дејвид Келеј е извршен директор во Atlas Society, коешто го промовира развојот и ширењето на филозофијата на објективизмот. Келеј е автор на The Evidence of the Senses, The Art of Reasoning (една од најкористените прирачници за логика во САД), A Life of One's Own: Individual Rights and Welfare State и други книги. Предава филозофија на Васар колеот и Брендис универзитетот, и има издавано во популарниот пресс, вклучувајчи и публикации како Harper's, The Science, Reason, Harvard Reason Business Review, Barron's.

„Во наша моќ е да го започнеме светот одново“

-Томас Пејн, Здрав разум (Common Sense), 1792.

Кризата во финансиските пазари предизвика очекувана бура од анти-капиталистички чувства. И покрај фактот дека владините регулации беа главниот извор на кризата, анти-капиталистите и нивните подржувачи во медиумите го обвинија пазарот и повикаа на нови ограничувања. Владата го засили невидениот степен на интервенција во финансиските пазари и засега е јасно дека новата економска контрола ќе се прошири подалеку и од Вол Стрит.

Регулацијата на производството и трговијата е една од двете функции кои владата ги има во нашиот тип на мешана економија. Останатата е прераспределба – трансфер на доход и богатство од едни раце во други. Исто така и во оваа сфера, антикапиталистите го искористија моментот да повикаат за нови привилегии, како што се загарантирана здравствена заштита заедно со нови даноци на товар на имотните.

Економската криза заедно со изборот на Барак Обама открија ново барање за прераспределба. Од каде доаѓа тоа барање? За да се одговори на тоа прашање, потребно е да погледнеме назад во потеклото на капитализмот и да ги разгледаме од поблиску аргументите за прераспределба. Капитализмот се развива во периодот помеѓу 1750 и 1850 година, како резултат на три револуции. Првата е *политичка револуција*: триумфот на либерализмот, конкретно доктрината на природни права и гледиштето дека владата треба да биде ограничена во своите функции на заштита на индивидуалните права, вклучувајќи го и правото на сопственост. Втората револуција е раѓањето на *економското разбирање*, разработено од Адам Смит, во неговата книга - *Богатството на народите*. Смит демонстрира дека кога поединците се слободни во потрагата по својот економски интерес резултатот не е хаос туку *спонтан поредок*, пазарен систем во кој дејствијата на поединците се координирани и во тој случај се создава поголемо богатство отколку преку државен интервенционизам во економијата. Третата револуција секако е *индустриската револуција*. Техничките иновации обезбедија средства кое ги мултиплицираат човековите моќи во производството. Ефектите не беа само зголемување на стандардот на живеење туку и понуда на начин за заработка на богатство на поединците претприемачи, незамисливо во тој период. Политичката револуција - триумфот на доктрината за индивидуални права, беше проследена со дух на морален либерализам. Тоа беше ослободување на човекот од тиранија, признавање на секој поединец како цел за себе, без разлика на неговата позиција во општеството. Но, економската револуција беше изучувана низ повеќе многу значајни изрази: како економски систем, капитализмот беше нашироко сметан како грев. Желбата за богатство е засенета од христијанската догма против себичност и лакомост. Раните студенти на спонтаниот поредок беа свесни дека се соочуваат со морален парадокс – парадоксот, како што додава Бернард Мандевил, дека приватните гревови можат да произведат јавна добивка.

Критиките на пазарот секогаш се обединувале околу овие сомнежи за неговиот морал. Социјалистичкото движење беше одржливо со помош на изјавите дека капитализмот предизвикува себичност, експлоатација, оттуѓување, неправда. Во поблага форма, ова уверување ја иницира државата на благосостојба, во која се врши прераспределба преку владини програми во име на *социјална правда*. Капитализмот никогаш не излезе од двосмисленоста во која беше зачат. Тој е вреднуван според просперитетот кој што го носи; вреднуван е како неопходен услов за политичка и економска слобода. Но само неколку од тие *бранители* се подготвени да потврдат дека начинот на живот во центарот на капитализмот – потрагата по својот личен интерес преку производство и трговија – е чесен, повеќе или помалку благороден или идеален.

Не е мистерија од каде доаѓа моралната антипатија кон пазарот. Извира од етиката на алтруизмот која што е длабоко вкоренета во западната култура, но и во повеќето останати. Според стандардите на алтруизмот, потрагата по личен интерес во најдобар случај е неутрален акт, надвор од доменот на моралот, а во најлош случај – грев. Вистина е дека пазарниот успех е постигнат со доброволна размена и на тој начин со задоволување на потребите на другите. Но, исто така е вистина дека успешните се мотивирани од личната добивка, а етиката, покрај резултатите, заинтересирана е и за мотивите.

Во секојдневниот говор, изразот – *алтруизам*, често не значи ништо повеќе од љубезност и вообичаена куртоазија. Но, неговото вистинско значење, историско и филозофско е *саможртва*. За социјалистите, кои го создадоа изразот, значеше потполна потчинетост на личноста во однос на општествената целост. Како што додава Ајн Ранд „Основниот принцип на алтруизмот е дека човекот нема право да постои за себе, службата на останатите е единствено оправдување на неговата егзистенција, а саможртвата е највисоката морална должност, доблест и вредност“. Алтруизмот во негова вистинска смисла е основа за различни концепти на *социјална правда* кои што се

користат за да се одбранат владините програми за прераспределба на богатство. Тие програми ја прикажуваат принудната жртва на луѓето кои што се оданочени за да ја поддржат. Тие го претставуваат користењето на поединците како колективен ресурс, да се биде искористен како средство за целите на другите. Тоа претставува клучната причина зошто тие треба да бидат спротивставени на морални основи од страна на секој поддржувач на капитализмот.

Барања за социјална правда

Барањата за социјална правда имаат две форми, кои што јас ги нарекувам *велферизам* и *егалитаријанизам*. Според велферизмот, поединците имаат право на одредени неопходности за живот, вклучувајќи минимално ниво на храна, засолниште, облека, медицинска грижа, образование, итн. Општеството ја има одговорноста да обезбеди сите членови да имаат пристап до овие неопходности. Но *laissez-faire* капиталистичкиот систем не ги гарантира истите за секој. На тој начин, според велферистите, капитализмот не може да ја задоволи својата морална одговорност и мора да биде приспособен, преку акција на државата да ги обезбеди тие добра за оние луѓе кои што не можат да ги обезбедат преку сопствениот труд.

Според егалитаријанизмот, богатството создадено во едно општество мора да биде фер распределено. Не е праведно некои луѓе да заработуваат петнаесет, педесет или сто пати повеќе од други. Но *laissez-faire* капитализмот овозможува и охрабрува такви разлики во богатството и поради тоа е неправеден. Карактеристика на егалитаријанизмот е користењето на статистики за распределба на богатството. Во 2007 година, 20% од домаќинствата во САД поседувале 50% од вкупните приходи, додека пак последните 20% заработувале само 3,4%. Целта на егалитаријанизмот е да се намали таквата разлика; секоја промена во насока на поголема еднаквост е сметана како придобивка за правдата. Разликата помеѓу двете концепции за социјална правда е помеѓу апсолутното и релативното ниво на благосостојба.

Велферистите барат луѓето да имаат пристап до одреден минимум стандард на живот. Сè додека оваа *мрежа на сигурност* постои, не е важно кој колкаво богатство поседува или колкави се разликите помеѓу богатите и сиромашните. Тие првенствено се интересираат за програмите од кои имаат придобивки оние што се под одредено ниво на сиромаштија, болни, невработени или на друг начин обесправени. *Егалитаристите* од друга страна, се грижат за релативната благосостојба. Тие често велат дека од две општества, тие би го одбрале она во кое богатството е распределено па дури и ако стандардот на живеење е помал. На тој начин, егалитаристите, ја фаворизираат владината мерка, како што е прогресивно оданочување, чија цел е прераспределба на богатството во однос на пошироката популација а не само кон оние на дното. Тие исто така се стремат да подржат национализација на добрата како образование и здравство преземајќи ги целосно од пазарот и правејќи ги достапни за секој, повеќе или помалку еднакво.

Велферизам: наметната должност

Основната претпоставка на велферизмот е дека луѓето имаат право на добра како што се храна, засолниште и здравствена грижа. Врз основа на оваа претпоставка, некој кој има поволности од владина програма, го добива тоа што му следува, на истиот начин како што купувачот го добива доброто за кое што платил. Кога државата ги дава поволностите на благосостојба, заштитува права, исто како што го штити купувачот од измама. Во ниеден случај нема потреба од благодарност.

Концептот на *права на благосостојба* или позитивни права како што често се нарекуваат, е моделиран врз традиционалните либерални права, како што се правото на живот, слобода и сопственост. Но, постои голема разлика. Традиционалните права се права на делување без мешање од страна на другите. Правото на живот е право на делување со цел зачувување себеси. Тоа не е право да се биде имун на природна па дури и предвремена смрт. Правото на

сопственост е право да се продава и купува слободно, да се присвојуваат добра кои што не се поседувани, кои потекнуваат од природата. Тоа е право на потрага по сопственост, а не право да се добие нешто од природата или од државата; не е гаранција дека некој ќе успее да стекне нешто. Според тоа, овие права, на останатите им наметнуваат *негативна облигација* да не се мешаат, да не спречуваат со употреба на сила - *слободно делување*. Ако се замислам себеси отстранет од општеството – да живеам на остров – моите права би биле целосно сигурни. Можеби не би живеел долго и сигурно не би живеел добро, но би живеел во целосна слобода од убиства, грабеж и напад.

Спротивно, правата на благосостојба се сметаат за права на поседување и уживање на одредени добра, без оглед на нечии делувања; тие се права на поседување на добра обезбедени од други, доколку самиот не може да ги заработи. Според тоа, правата на благосостојба наметнуваат *позитивна облигација* врз останатите. Ако јас имам право на храна, некој има обврска да ми ја обезбеди. Ако не можам да платам, некој има обврска да ми купи. Велферистите понекогаш тврдат дека обврската е наметната на општеството како целина, не на некој поединец. Но општеството не е ентитет, уште помалку субјект на морал, па со самото тоа таквата обврска паѓа на товар на поединци. Доколку правата на благосостојба се имплементираат преку владини програми, тогаш обврската е на товар на даночните обврзници.

Од етичка гледна точка, есенцијата на велферизмот е претпоставката дека потребите на еден поединец претставуваат барања од останатите поединци. Барањето се однесува на определен град или нација. Не може да се однесува на целото човештво. Но во сите верзии на оваа доктрина, барањето не зависи од твојот личен однос со барателот или пак од твојата одлука или твојата оценка дека треба да му помогнеш. Тоа е твоја *неизбрана должност* која испливува од неговите потреби.

Но мора да анализираме чекор понапред. Ако живеам сам на остров, тогаш секако немам права на благосостојба, сè

додека некој не може да ми ги обезбеди. Од истата причина, ако живеам во примитивно општество во кое што медицината е непозната, немам право на здравствена заштита. Суштината на правата на благосостојба е релативна и зависи од нивото на создаденото богатство и продуктивниот капацитет во конкретното општество. Аналогно, обврската на поединците да им ги задоволат потребите на останатите е зависна од нивната можност и капацитет да го остварат тоа. Не можам да бидам обвинет ако не им обезбедам нешто на останатите, ако истото не можам да го произведам.

Претпоставете дека можам да произведувам, но едноставно избирам да не произведувам. Дали сум обврзан да работам понапорно за да заработам повеќе за тоа лице? Не познавам ниеден филозоф кој би го потврдил ова. Моралното тврдење наметнато врз мене од потребите на друго лице зависи не само од мојата способност, туку и од мојата желба да работам.

И сето ова кажува нешто важно за етичкиот фокус на велферизмот. Не само што наметнува обврска за задоволување на човековите потреби, туку и обврска да се успее во тоа што се работи. Обврската е условена: тие што успеале во создавање на богатство, можат тоа да го прават само под услов останатите да учествуваат во поделбата на богатството. Целта не е толку помагање, колку што е ограничување на способните. Индиректна претпоставка е дека способноста и иницијативата на поединецот се општествени добра кои што можат да се практикуваат само под услов истите да се насочени кон *служба на останатите*.

Егалитаријанизам: „Фер“ распределба

Ако се свртиме кон егалитаријанизмот, ќе стигнеме до истиот принцип по различен логички пат. Етичката рамка на егалитаристот е дефинирана од концептот на правда, а не права. Ако го опсервираме општеството како целина, ќе видиме дека доходот, богатството и моќта се распределуваат

на определен начин помеѓу поединците и групите. Основното прашање е: дали постојната распределба е фер? Ако не е, тогаш мора да биде коригирана со помош на владините програми за прераспределба. Чистата пазарна економија, секако, не резултира со еднаквост помеѓу поединците. Но некои егалитаристи тврдат дека конкретна еднаквост во доходите е потребна за постигнување на правда. Највообичаената позиција е претпоставката во корист на еднаквите доходи и секое тргнување од еднаквоста мора да биде оправдано од општествените придобивки. На тој начин, англискиот писател Р. Х. Тони напишал „нееднаквоста во околностите е сфатлива, но сè додека е неопходен услов за обезбедување на услугите кои ги побарува заедницата.“ Според Џон Роулс, има „разлики во принципи“ – нееднаквостите се допуштени сè додека им служат на интересите на помалку среќните во општеството – е еден пример од овој пристап. Со други зборови, егалитаристите се свесни дека стриктното израмнување би имало ужасни ефекти врз производството. Тие признаваат дека не секој еднакво придонесува за општественото богатство. До определен степен луѓето мора да бидат наградени врз основа на нивните производствени способности, како мотив да дадат сè од себе. Но сите тие разлики мора да бидат ограничени на неопходните за постигнување на општествено добро.

Која е филозофската основа на овој принцип? Егалитаристите често расправаат дека истата следи од основниот принцип на правда: луѓето се третираат различно, доколку се разликуваат на морално релевантен начин. Ако го адаптираме овој принцип во распределбата на доброта, прво мораме да претпоставиме дека општеството буквално се вклучува во распределбата. Оваа претпоставка е грешна. Во пазарна економија, доходот е одреден од изборите на милиони поединци – потрошувачи, инвеститори, претприемачи, работници. Тие избори се координирани од законите на понуда и побарувачка и не случајно, успешен претприемач заработува повеќе од надничар. Но ова не е резултат на свесна намера на дел од општеството. Во 2007

година, најплатениот претприемач во САД беше Опра Винфри, кој заработила 260 милиони долари. Не поради тоа што општеството *одлучи* дека вреди толку, туку милиони фанови одлучиле дека нејзината емисија вреди. Дури и во социјалистичка економија каква што ја знаеме, економските резултати не се под контрола на владините планери. Дури и таму е присутен *спонтан поредок*, иако корумпиран, во кој што доходите се одредени од бирократијата, црниот пазар и слично.

И покрај отсутноста од актот на распределба, егалитаристи често расправаат дека општеството е одговорно дали осигурувањето на распределбата на доходот се совпаѓа со стандардите за фер и правда. Зошто? Затоа што создавањето на богатството е процес на соработка - општествен процес. Повеќе богатство е создадено во општество карактеризирано со слободна трговија и поделба на трудот, отколку во општество со самодоволни произведувачи. Поделбата на трудот значи дека многу луѓе придонесуваат во конечниот производ; слободна трговија - дека поголем круг на лица ја делат одговорноста за богатството кое е стекнато од производителите. Продизводството е во толкава мера променето, така што групата како целина мора да се смета за реална единица на производство и реален извор на богатство, велат егалитаристите. Во најмала рака, тоа е изворот на разликите во богатството помеѓу *кооперативно* и *не-кооперативно* општество. Затоа, општеството мора да осигура дека плодовите од соработката се праведно распределени помеѓу сите учесници.

Но, овој аргумент е точен, само доколку богатството го сметаме за анонимен општествен производ во кој е невозможно да се одвојат поединечните придонеси. Само што во тој случај, потребно би било да се измисли принципот на *дистрибутивна правда* за распределување на делови од производот. Но оваа претпоставка е грешна. Таканаречениот општествен производ, всушност е мноштво од поединечни добра и услуги достапни на пазарот. Можно е да се знае кој поединец учествувал во производството на конкретното добро или услуга. Како што во случајот на

производ на група поединци е можно да се дознае кој што работел. Покрај се, работодавачот не ги вработува работниците од каприц. Работникот е избран поради разликата која што ќе ја предизвика неговиот труд во процесот на добивање на конечниот производ. Овој факт го знаат егалитаристите и признаваат дека нееднаквостите се прифатливи, доколку се поттик за зголемување на целосното богатство на општеството. Дури и егалитаристите мораат да претпостават дека може да се утврди улогата на сите индивидуални придонеси заради осигурување, дека стимулот е кај вистинските луѓе, како што наведува Роберт Нозик. Накратко, не постои основа за примена на концептот на правда на статистичката распределба на доходот или богатството низ целата економија. Мора да ја заборавиме сликата на голема пита која е поделена од добронамерен родител, кој што сака да биде фер со сите деца на масата. Доколку ја заборавиме оваа слика, што се случува со принципите подржани од Тони и Роулс: принципот дека нееднаквостите се прифатливи само доколку им служат на интересите на другите? Ако не може да биде сметано за правда, тогаш мора да биде како прашање на обврска кон другите како поединци. Во оваа насока, се забележува дека станува збор за истите принципи како во случајот на правата на благосостојба. Принципот гласи - продуктивниот може да ги ужива плодовите на својот труд, само под услов, останатите да имаат бенефити од истиот. Не постои обврска да се произведува, создава, заработува. Но доколку постои, потребата на останатите се наметнува како пречка во твоите делувања. Твојата способност, твојата иницијатива, твојата интелигенција, твојата посветеност и сите други квалитети кои што го прават успехот возможен, се лични карактеристики кои што ги впрегнуваш во обврска кон помалку способните, иницијативните, интелигентните или посветените.

Со други зборови, секоја форма на *социјална правда* почива на претпоставката дека индивидуалната способност е општествена вредност. Претпоставката не вели дека поединците треба да ги користат своите таленти за да ги

нарушуваат правата на помалку способните. Ниту пак дека добрината и дарежливоста се доблести. Туку вели поединецот мора да се смета себеси како средство за доброто на другите. И тука доаѓаме до суштината на прашањето. Во почитување правата на останатите, ги препознавам истите како цели за себе, и не можеам да ги третирам како средства за мое задоволство, на начин на кој што можам да ја третирам неживата природа. Зошто тогаш не е исто морално да се сметам себеси за цел? Зошто да не одбијам - од почит кон мојот дигнитет како морално битие, да се сметам себеси за средство во служба на останатите?

Кон индивидуалистичка етика

Случајот на капитализмот на Ајн Ранд почива врз индивидуалистичката етика, која го препознава моралното право за потрага по личен интерес и го отфрла алтруизмот во самиот корен.

Алтруистите расправаат дека животот ни презентира основни избори: ние мора или да ги жртвуваме останатите за себеси, или себеси да се жртвуваме за останатите. Последното е алтруистичка насока на дејство и претпоставка дека единствената алтернатива е живот како предатор. Но, тоа е лажна алтернатива, според Ранд. Животот не бара жртви во ни една насока. Интересите на рационалните луѓе не се спротивставуваат и потрагата по нашиот личен интерес подразбира наше справување со останатите на мирен начин, преку доброволна размена.

Да видиме како одлучуваме ние за нашиот личен интерес. Интересот е вредност која се стремеме да ја постигнеме: богатство, задоволство, сигурност, љубов, самопочит или некое друго добро. Рандовата етичка филозофија е базирана на увидот дека животот е фундаментална вредност. Постоењето на живите организми и потребата за одржување на себеси преку константно делување за задоволување на нивните потреби, им дава смисла на самиот феномен на вредности. Свет без живот би бил свет од факти, без вредности, свет во кој ни една состојба не би била подобра од

друга. На тој начин, основниот стандард за вредности, е поединечно одлучување што е во сопствен интерес во сопствениот живот: не само преживување од еден момент до друг, туку целосно задоволување на потребите преку непрекинатото практикување на способностите.

Човековата примарна вредност, неговото примарно средство за преживување е неговиот *капацитет за размислување*. Разумот ни овозможува да живееме со *создавање* и на тој начин да се издигнеме над нивото на ловци и номади. Разумот е основата на јазикот, кој што овозможува соработка и размена на знаење. Разумот е основата на општествените институции управувани со апстрактни правила. Целта на етиката е да обезбеди стандарди за живеење во согласност со разумот, во служба на нашите животи.

За да живееме со разум, мора да ја прифатиме *независноста* како доблест. Разумот е дар на поединецот. Без оглед на тоа колку учиме од останатите, размислувањето се одвива во човековиот ум. Мора да биде поттикнато во секој од нас и насочено од нашиот умствен напор, со наша одлука. Затоа рационалноста подразбира прифаќање на одговорноста за насочување и одржување на нашите животи.

Да се живее со разум, исто така мора да се прифати *продуктивноста* како доблест. Производството е актот на создавање на вредност. Човечките битија не можат да живеат безбедно и исполнет живот, со пронаоѓање на она што им треба од природата, како што тоа го прават животните. Ниту пак можат да живеат како паразити на грбот на останатите. „Ако некои луѓе се обидат да преживеат користејќи сила или измама“, додава Ранд „со ловење, крадење, лажење или поробување на луѓето коишто произведуваат, останува вистина дека нивното преживување е остварливо, благодарение на нивните жртви, на луѓето коишто одлучиле да размислуваат и да произведуваат добра, коишто тие – грабливците, ги зграпчиле. Тие се паразити, неспособни да преживеат, кои што постојат благодарение на оние кои се способни, оние коишто остваруваат на начин правилен и достоин за човекот.“

Егоистот обично е прикажан како некој кој што ќе стори сè за да го добие тоа што го сака – некој кој што ќе лаже, краде, доминира над останатите со цел да ги задоволи своите желби. Како и повеќето луѓе, Ранд го оценува овој начин на живот за неморален. Субјективните желби не претставуваат тест за тоа дали нешто е во наш интерес, и измамата, кражбата и моќта не се начини за постигнување на среќа или успешен живот. Доблестите кои ги споменав се објективни стандарди. Тие се вкоренети во човековата природа и на тој начин важат за сите луѓе. Нивната цел е да овозможат секој поединец „да постигне, одржи, исполни и да ја ужива ултимативната вредност која што е цел самата за себе, а тоа е неговиот живот.“ На тој начин, целта на етиката е да ни посочи како да ги постигнеме своите реални интереси, а не како да ги жртвуваме.

Принцип на доброволна размена

Тогаш, како треба да делуваме со останатите? Рандовата општествена етика почива на два основни принципа: *принципот на права* и *принципот на правда*. Принципот на права, вели дека мора да делуваме со останатите на мирен начин, со доброволно размена, без иницирање на употреба на сила. Единствениот начин на кој што можеме да живееме независно е оној, заснован врз нашите напори; личноста која што се обидува да живее со контрола на другите е паразит. Во организирано општество, мораме да ги почитуваме правата на другите, доколку сакаме да бидат почитувани и нашите. Само на овој начин можеме да ги добиеме од општествените односи придобивките на економската и интелектуалната размена, како и вредностите на блиските односи. Изворот на овие придобивки е рационалноста, продуктивноста, индивидуалноста, а сите тие бараат развивање на слободата. Ако живеам со употреба на сила, го напаѓам коренот на вредностите кон кои се стремам.

Принципот на правда е оној кој што Ранд го нарекува *принцип на доброволна размена*: живеење со размена, понуда на вредност за вредности, ниту барање, ниту добивање на

незаработеното. Чесен човек не ги поставува своите потреби како барање од другите; тој нуди вредност, како основа за секоја врска. Ниту пак прифаќа обврска кој самиот не ја избрал, за да им служи на останатите. Ниту еден кој што го вреднува својот живот, нема да прифати неограничена одговорност на *дадилка*. Ниту пак независна личност сака да биде *чуван* – ни од господар, ни од држава со помош на државна грижа. Овој принцип на размена, додава Ранд, е основа на сите луѓе кои што влегуваат во односи со други како *независни и еднакви*.

Етиката на *објективизмот*, накратко, го третира поединецот како цел самиот за себе, во целосното значење на изразот. Резултатот се поистоветува со капитализмот како единствен праведен и морален систем. Капиталистичкото општество е базирано на препознавање и заштита на индивидуалните права. Во капиталистичко општество, луѓето се слободни да ги остварат своите цели, користејќи ги нивните умови. Како и во секое општество, човекот е ограничен со законите на природата. Храната, засолништето, облеката, книгите и медицината не растат на дрво; тие мора да се произведат. Исто така во секое општество, луѓето се ограничени од својата природа, од распонот на своите способности. Но единственото општествено ограничување кое што капитализмот го наметнува е барањето за тие коишто ги сакаат услугите на останатите - мораат да ги вреднуваат истите. Никој не може да ја користи државата, да го земе она што останатите го создаваат.

Економските резултати на пазарот – распределбата на богатството – зависи од доброволните дејствувања и интеракции на сите учесници. Концептот на правда се однесува на процесот на економска активност, не на нејзиниот резултат. Личната заработка е праведна, доколку е добиена низ доброволна размена, како награда за понудена вредност, оценувана од страна на оние на кои им е понудена. Економистите знаат веќе дека нема такво нешто како правична цена за добро, настрана од судовите на учесниците на пазарот за вредноста на доброто според нив. Истото е вистинито и за цената на човековите производствени услуги.

Ова не значи дека јас морам да ја измерам својата вредност со мојата заработка, но сè додека сакам да живеам со размена со останатите, не можам да барам да ги прифатат моите услови, истовремено жртвувајќи ги нивните.

Добродетелноста како доброволно избрана вредност

Што доколку некој е сиромашен, хендикепиран или на друг начин неспособен да се грижи за себеси? Тоа е *неоспорно прашање*, се додека не е *прво прашање* за општествениот систем. Размислувањето дека примарниот стандард за оцена на општеството е третманот со најнепродуктивните членови, е наследство од алтруизмот. „Благословени се сиромашните“, вели Исус; „благословени се послушните“. Но не постои праведна основа која што ги проценува сиромашните и послушните или ги смета нивните потреби за примарни. Доколку би требало да одлучуваме за колективистичко општество во кое никој не е слободен, но ниеден не е гладен и индивидуалистичко општество во кое секој е слободен, но некои гладуваат, би се согласил дека второто - *слободното*, е моралниот избор. Никој нема право останатите *принудно* да му служат, па дури и доколку неговиот живот зависи од тоа.

Но тоа не е изборот со кој што се соочуваме. Фактички, на сиромашните им е подобро во капитализам, отколку во социјализам, па дури и од држава на благосостојба. Историски факт – општествата во кои никој не е слободен, како поранешниот СССР, се општества во кои најголемиот број се гладни.

Оние кои се способни за работа, имаат целосен витален интерес во економскиот и технолошкиот развој кој што зема најголем замав во пазарно општество. Инвестирањето на капиталот и користењето на машините овозможуваат вработување на луѓе кои поинако не би создале доволно за да се грижат самите за себе. Компјутерите и комуникациските опреми им овозможуваат на помалку способните да работат од нивните домови.

Како и оние коишто не можат да работат, слободните општества секогаш им обезбедувале бројни форми на приватна и филантропска помош, преку пазарот: добротворни организации, добродетелни друштва и сл. И во таа смисла, нека биде јасно, не постои спротивставеност помеѓу *егоизмот* и *добродетелството*. Во очи на многуте придобивки коишто ги добиваме од останатите, природно е да ги восприемаме луѓето пријателски, да сочувствуваме со нив, да им поможеме кога истото не бара жртва на нашите лични интереси. Но постојат огромни разлики помеѓу *егоистичката* и *алтруистичката* концепција за добродетелност.

За алтруист, дарежливоста е етички примарна, и истата треба да е до степен на жртва. Морална обврска е да даваш, без разлика на вредноста која некој ја има, додека примачот има право на истата. За егоистот, дарежливоста е само едно од средствата во потрагата по вредности, вклучувајќи ја вредноста која е поистоветувана со благосостојба на останатите. Не е обврска, ниту пак некој има право на истата. Алтруистот ја смета дарежливоста како искупување на грев, под претпоставка дека има нешто грешно и сомнително да се биде способен, успешен, продуктивен или богат. Егоистот ги смета сите овие особини како вештини и ја гледа дарежливоста како изјава на гордост.

Четврта револуција

На почетокот напоменав дека капитализмот е резултат на три револуции, секоја од нив радикална во минатото. Политичката револуција ја воспостави примарноста на индивидуалните права и на принципот „држава – слуга на човекот, не негов господар“. Економската револуција го донесе разбирањето на пазарот. Индустриската револуција ја проширува употребата на интелегенцијата во процесот на производство. Но човештвото никогаш не раскинало со *етичкото минато*. Етичкиот принцип - индивидуалната способност е општествена вредност - не е компатибилен со слободно општество. Доколку слобода е да преживееш и да

напредуваш, потребна е четврта револуција - *етичка револуција*, која го воспоставува моралното право на човекот да живее за себе.

ТРЕТ ДЕЛ

Производството и распределбата на богатството

Пазарната економија и распределбата на богатството

Лудвиг Лајхман

Во овој есеј, истакнатиот економист Лудвиг Лајхман ги истражува критиките кон слободниот пазар и капитализмот од аспект на „социјалната правда“, притоа откривајќи ја нивната некохерентност. Овде ја објаснува разликата помеѓу „сопственоста“ и „богатството“ прикажувајќи како почитувањето на сопственоста е својствено за масивната прераспределба на богатството преку пазарот. Есејот е значаен за да се разбере динамичната природа на општествените и економските односи во капиталистичкиот поредок.

*Лудвиг Лајхман се стекнал со титулата доктор на науки на Универзитетот во Берлин. Ја напуштил Германија во 1933 година и заминал за Англија каде го продолжил своето истражување на Лондонската школа за економија и социологија. Тој е автор на книгите: *Capital and Its Structure; The Legacy of Max Weber; Macro-Economic Thinking and the Market Economy; Capital, Expectations, and the Market Process; and The Market as an Economic Process.**

Есејот во оваа книга е пократка верзија од оригиналниот, кој за првпат бил објавен во 1956 година.

Кој може денес да се сомнева во она што професорот Мизес го посочил пред тринаесет години, дека секоја интервенција од страна на политичкиот авторитет (власта н.з.) со себе повлекува натамошни интервенции со цел да се превенираат неизбежните економски последици предизвикани во моментот кога се интервенирало за прв пат? Кој може да одрече дека на командната економија ѝ е потребна атмосфера на инфлација за воопшто да може да се спроведе; и кој уште не ги знае штетните ефекти од „контролираната инфлација?“ И покрај тоа што некои економисти го измислија и го користат терминот „секуларна инфлација“ со

намера да се објасни перманентната инфлација која што на сите ни е добро позната, не секој од нив е убеден и верува во тоа. Нема потреба да се наведуваат последните случувања во Германија како пример за да ни стане јасно дека пазарната економија може да создаде поредок надвор од „административно контролираниот“ хаос дури и во најнеповолните услови за тоа. Ваквата форма на економска организираност се заснова врз доброволна соработка и сеопфатна размена на знаење и е неопходно супериорна за секоја хиерархиска структура, дури и ако според друго рационално испитување се докаже компетентноста на оние кои ги давале наредбите. Едни се способни да расудуваат рационално и да учат од досегашното искуството, а оние кои не го користат тоа, веројатно сè уште не можат да научат.

Соочени со ваквата ситуација, противниците на пазарната економија ја поместија основата на аргументирање; сега аргументацијата се води повеќе на „социјална“ отколку економска основа. Обвинувањата се на сметка на неправедноста наместо на неефикасноста. Тие се задржуваат повеќе на „нарушените ефекти“ од сопственоста над богатството обвинувајќи дека „плебисцитарноста на пазарот е разнишана од плуралното гласање“. Нивната намера е да се прикаже дека распределбата на богатството го погодува производството и распределбата на добивката, откако оние кои го поседуваат тоа богатство не само што добиваат „неправедно поголем дел“ од општествената добивка, туку тоа им овозможува и да влијаат врз структурата на општествениот производ: многу луксузи, малку потреби. Дотолку повеќе со тоа што овие сопственици имаат најголеми заштеди, тие исто така ја детерминираат и стапката на акумулација на капиталот а со тоа и економскиот прогрес.

Некои од овие противници не би се противеле целосно дека постои смисла во тоа дека распределбата на богатството е кумулативен резултат од играта на економските сили, но би стоеле на тоа дека таквата акумулација функционира на начин да ја направи сегашноста роб на минатото, а минатото арбитражен фактор во сегашноста. Денешната распределба

на добивката е формирана со денешната распределбата на богатството иако дел од тоа било акумулирано вчера, а вчерашното било акумулирано преку процесите во кои се одразува влијанието на распределбата на богатството од завчера. Основата на ваквиот аргумент на противниците на слободниот пазар се наоѓа во институтот „наследување“, па дури и во прогресивните општества.

Ваквиот аргумент и денес се појавува како широко прифатен, дури и од многумина кои вистински веруваат во економската слобода. Таквите луѓе веруваат дека „распределбата на богатството“, на пример преку наследната такса би била општествено посакувана но со неповолни економски резултати. Во спротивно, доколку таквите мерки би помогнале да се ослободи сегашноста од „мртвата рака“ на минатото тие исто така би помогнале во приспособување на денешниот приход со денешните потреби. Распределбата на богатството е *датум* (факт, заб. на прев.) на пазарот и со менување на податоците можеме да ги промениме резултатите без интервенирање во пазарниот механизам! Од тоа произлегува дека единствено придружуван од политика што е креирана за постојана распределба на постоечкото богатство, пазарниот процес би имал „општествено толерантни“ резултати.

Ова гледиште, како што споменавме, го имаат и многу економисти кои ја разбираат супериорноста на пазарната економија над планската економија и фрустрациите од интервенционизмот, но не се согласуваат со она што го сметаат како општествена последица на пазарната економија. Тие се подготвени да ја прифатат пазарната економија само кога нејзините процеси се придружени со соодветна политика за распределба.

Овој труд е критика на основата на ваквото гледиште.

Како прво, целиот аргумент логично почива на граматичката конфузност која произлегува од поширокото значење на зборот „датум“ (факт). Во секојдневната употреба како и во повеќето науки – на пример во статистиката, зборот датум (факт) значи нешто што како момент од времето, ни е „дадено“ нас како набљудувачи на одредена сцена. Во оваа

смисла тоа е, се разбира, аксиом дека начинот на распределба на богатството е факт во секој даден момент од времето, прикажано во една тривијална смисла дека само таквиот начин може да постои.

Но во теориите за рамнотеженост (еквистриумските теории) кои за жал или за среќа, станаа доста важни за денешната економска мисла и ја имаат променето нејзината содржина, зборот „датум“ (факт) се стекнал со второ и многу поразлично значење: датум значи нужна состојба на еквистриум, независна варијабла, а податоците заеднички го претставуваат крајниот износ од неопходните и достапни услови со кои, откако ќе располагаме со нив - без големи одлагања ќе можеме да ги урамнотежиме цената и количината. Според оваа втора смисла, распределбата на богатството заедно со останатите податоци, би претставувала *детерминанта* (но не единствена) на цената и количеството на различните услуги и производи кои се купени или продадени.

Тоа ќе биде нашата главна задача во овој труд, да прикажеме дека распределбата на богатството не е факт како што е според второто значење. Далеку од тоа да биде „независна варијабла“ на пазарниот процес, баш напротив, тоа е постојано подложно на промените предизвикани од пазарните сили. Не би требало да се порекнува дека во моментот кога тоа се наоѓа помеѓу пазарните сили предизвикува промена во насоката на пазарот и резултатите се појавуваат во блиска иднина, но *би требало* да се порекнува начинот на распределба како таков дека би можел да има некакво долготрајно влијание. Иако богатството секогаш не распределува на некој дефиниран начин, сепак начинот на распределба е флукуирачки.

Само доколку начинот на распределба останел ист од период во период, додека индивидуалните парчиња од богатството биле пренесени преку наследство, би можело да се каже дека таквиот константен начин е перманентна економска сила. Но тоа не е така во реалноста. Распределбата на богатството е менувана од пазарните сили како објект, а не субјект, и без

разлика каков е начинот на распределба денес, тоа наскоро ќе биде безначајно минато.

Поради тоа, распределбата на богатството нема место помеѓу податоците на рамнотеженоста, бидејќи, од значаен економски и социјален интерес не е начинот на дистрибуција на богатството во одреден момент туку неговиот променлив карактер низ времето. Понатаму ќе видиме дека таквата променливост го пронаоѓа своето вистинско место помеѓу настаните кои се случуваат по тој проблематичен „пат“ кој може, но ретко се случува во реалноста, да води кон рамнотеженост. Тоа е „динамичен“ феномен. И навистина е чудно тоа што во време кога постојано се слуша за потребата од објавување и промоција на динамични студии, тоа буди толку мал интерес.

Сопственоста претставува правен концепт која се однесува на конкретни материјални предмети. Богатството е економски концепт кој се однесува на ретките ресурси. Сите значајни ресурси се прикажуваат како такви или веќе се отелотворени во материјални предмети, но не сите материјални предмети се ресурси: напуштените куќи или купиштата стари работи во отпад, се предмети кои што нивните сопственици со задоволство би ги дале ако можат да најдат некој кој би ги отстранил. Па според тоа, она што претставува ресурс денес може да престане да постои утре, додека она што денес е безвреден предмет можеби утре ќе има нова вредност. Поради тоа статусот на ресурс за некој материјален предмет е секогаш проблематичен и зависи до некој степен и од предвидливоста. Предметот претставува богатство само ако од него извира приход односно добивка. Вредноста на предметот за сопственикот, актуелниот или потенцијалниот, се одразува во секој момент кога тој очекува одреден капацитет на приходи од предметот. Од друга страна, тоа зависи од употребливоста на предметот и од можностите за кои може да се искористи. Самото поседување на предметите сепак не носи богатство, нивната успешна примена го носи тоа. Од овде произлегува дека не сопственоста, туку употребливоста на ресурсите е извор на приход и богатство. Една фабрика за сладолед во Њујорк

може да значи богатство за сопственикот, додека истата фабрика во Гренланд одвај би можела да се смета како ресурс.

Светот е подложен на неочекувани промени и заради тоа одржувањето на богатството е секогаш проблематично; а на долг рок може да се каже дека е дури и невозможно. Со намера да биде одржувано дадено количество богатство, кое би можело да се пренесе преку наследување од една на друга генерација, семејството би требало да поседува такви ресурси кои што ќе носат постојан извор на приходи, односно извор од додадената вредност на аутпутот над трошоците за услугите комплементарни со поседуваните ресурси. Ова би било возможно само *или* во еден статичен свет, свет во кој денес е вчера и утре е денес, и според тоа ден по ден, година по година истиот приход ќе го остваруваат истите сопственици или нивните наследници; *или* пак ако сите сопственици на ресурсите имат совршено точни предвидувања за пазарот. Бидејќи и двата случаја не соодвествуваат со реалноста, можеме слободно да ги игнорираме. Тогаш, што всушност се случува со богатството во еден неочекувано променлив свет?

Сето богатство се состои од капитална вредност која на еден или друг начин се отелотворува или во краен случај се одразува во материјалните ресурси за производство од каде и извира вредноста на производството. Целото производство е создадено од човековиот труд со помош на комбинација на ресурсите. За таа цел, ресурсите треба да бидат користени во одредени комбинации, бидејќи комплементарноста претставува основа за нивно користење. Начините за ваквата комплементарност на никој начин не им се „дадени“ на претприемачите кои ги прават, иницираат или спроведуваат плановите за производство. Во реалноста не постои такво нешто како начин на *производствена функција*. Напротив, задачата на претприемачот се состои во тоа да прецизно пронајде (во светот кој постојано се менува) која комбинација на ресурси во денешни услови ќе создаде максимално зголемување на вредноста на производството над внесените ресурси, прогнозирајќи за условите со кои би

се соочил утре кога производствената вредност, трошокот на комплементарните ресурси и технологијата ќе бидат целосно променети.

Ако сите капитални ресурси беа бескрајно разновидни, проблемот на претприемачите би се состоел само од следење на промените на надворешните услови, притоа претворајќи ги комбинациите на ресурси во една непрекината низа од примени, профитабилни од ваквите промените. Сепак како по некакво правило, ресурсите имаат ограничен опус на разновидност; секој има одреден број на примени.⁴¹ Така да, потребата за приспособување на промените често ја носи и потребата за промена во составот на одредена група ресурси, за „капитално прегрупирање“. Но секоја промена во начинот на комбинирање ќе влијае врз вредноста на составот на ресурсите како и на капиталните добивки и загуби. Претприемачите ќе вложуваат повеќе во услугите од оние ресурси кои ги сметаат попрофитабилни за употреба, а помалку ќе се вложува во оние кои ќе се покажат како помалку профитабилни. Во случај на ограничена (сегашна или потенцијална) употреба на еден ресурс кој до сега бил дел од одредена профитабилна комбинација, таквиот ресурс целосно ќе ги изгуби своите карактеристики. Но дури и во помалку драматични случаи, капиталната добивка или загуба направена врз трајни средства престапува неизбежен резултат на неочекуваните промени во светот.

Според тоа, пазарниот процес се смета за израмнувачки процес. Во пазарната економија процесот на распределба на богатството секогаш зазема место пред ваквите слични надворешни процеси кои модерните политичари се навикнати да ги институционализираат. Таквите процеси бледнеат со својата безначајност поради тоа што пазарот им носи богатство на оние кои тоа можат да го одржуваат, додека политичарите им го даваат тоа само на своите гласачи, кои како по некое правило, не можат.

Овој процес на прераспределба на богатството не е сплет од опасности. Оние кои учествуваат во него не играат според среќа туку според вештина. Овој процес, како сите други динамични процеси, ја одразува трансмисијата на знаењето

од една на друга личност. Тоа е возможно затоа што некои поседуваат знаење кое другите го немаат, поради тоа што знаењето за промените и неговите импликации се шират постепено и нерамномерно низ општеството.

Во овој процес успешен е оној кој порано од другите открил дека одреден ресурс кој што денес е нов или купен по одредена цена A (доколку станува за постоечки ресурс), утре би можел да биде дел од нова продуктивна комбинација која што би вредела AI . Таквите добивки или загуби кои се појавиле случајно или од потребата да еден ресурс биде искористен за друга намена (супериорна или инфериорна на првичната) ја создава економската суштина на она што значи богатство во променливиот свет и значи за главно средство што го движи процесот на редистрибуција.

Во ваквиот процес не е голема веројатноста дека истиот човек ќе продолжи да е во право со своите предвидувања во врска со идната употреба на постоечките или потенцијални ресурси, освен ако не е семоќен. Истото важи и за нивните наследници. Во светот полн со неочекувани промени, капиталните загуби се целосно непредвидливи како и капиталните добивки. Натпреварот помеѓу сопствениците на капиталот и специфичната природа на трајните ресурси, па дури и да се „повеќеенаменски“, подразбира дека добивката и загубата се следат една со друга.

Таквите економски факти имаат одредени општествени последици. Како што критиката кон пазарната економија денес е заснова врз „општественото“, можеме и ние овде да се осврнеме кон вистинските општествени резултати од пазарниот процес. Погоре во текстот го нарековме израмнувачки процес. Поточно, можеме да направиме една паралела со она што Парето го нарекува „циркулација на елитите“. Мала е веројатноста дека богатството долго време останува во истите раце. Тоа минува од рака во рака како непредвидлива промена која им дава вредност на различните ресурси, создавајќи капитални добивки и загуби. Можеме да се согласиме со Шумпетер дека оние кои го поседуваат богатството се како гости во хотел или патници во воз: тие се секогаш тука, но не истите луѓе.

Во пазарната економија знаеме дека сето богатство е од проблематична природа. Колку повеќе средствата се одредени, толку повеќе се ограничува и нивната примена а со тоа и проблемот станува повеќе видлив. Но во општество со мал почетен капитал каде голем дел од богатството се состои во залихи за основните потреби, најчесто земјоделски производи и лесно расипливи продукти, чувани различни временски периоди; општество во кое производите за општа употреба - освен домовите и намештајот – едвај постојат, проблемот не би бил многу видлив. Такво беше општеството во кое класичните економисти живееле и од кое природно е да попримат многу такви особини. Со оглед на условите во нивно време би можеле да ги оправдаме до одредена мера, сметајќи го целиот капитал како целосно хомоген и совршено прилагодлив, наспроти земјиштето како еден специфичен и необновлив ресурс. Но во нашево време, оправдувањето за таквата дихотомија не би ни постоело. Колку повеќе има основен капитал и колку е истиот подолготраен, толку е поголема можноста таквите капитални ресурси пред целосно да бидат истрошени, да бидат искористени за многу повеќе намени отколку што биле првично наменети при создавањето. Тоа значи дека во современата пазарна економија практично не постои такво нешто кое би било перманентен извор на приход. Трајноста на ресурсите и ограничената прилагодливост, тоа го прават невозможно.

Во овој труд сакавме да покажеме како преку едноставно набљудување може да се заклучи дека пазарните промени во светот со постојани промени ја создаваат распределбата на богатството. Тогаш зошто таквиот факт се занемарува? Јасно ни е зошто политичарите тоа го занемаруваат: затоа што сепак поголемиот дел од нивното гласачко тело не е директно подложено под постојаните промени а ниту пак ги разбира таквите промени, како што прикажавме преку случајот со инфлацијата. Но зошто и економистите тоа го занемаруваат? Таквиот факт – дека економските поместувања влијаат врз прераспределбата на богатството – изгледа како тврдење кое сепак би требало да им биде

прифатливо. Зошто тогаш многу економисти продолжуваат да ја сметаат таквата распределба на богатството како „факт“ во друга смисла на зборот кој е веќе погоре објаснет? Сметаме дека причината за тоа се наоѓа во нивната преголема окупација со проблемот на урамнотеженост.

И претходно забележавме дека различните последователни начини на распределба на богатството припаѓаат на светот на нерамнотежа. Капиталните добивки и загуби всушност произлегуваат од фактот дека трајните ресурси се користат на начин различен од оној за кој што биле планирани и затоа што некои луѓе го разбираат значењето на ресурсите во светот на постојани промени, подобро и побрзо од останатите. Урамнотеженоста значи доследност на плановите, но пазарната прераспределба на богатството произлегува од неконзистентните дејствувања. За оние кои мислат во рамки на урамнотеженоста, сосема е јасно зошто ваквите економски движења не се привлечни. За нив „вистинските“ економски движења се оние кои се обидуваат да создадат и одржат рамнотежа. Затоа ваквите неурамнотежени економски движења не ги интересираат и поради тоа и ги занемаруваат.

Секако, апсурдно би било да тврдиме дека современите учени економисти кои колку што имаат познавање од урамнотеженоста - толку немаат познавање од пазарните факти, се неспособни или неподготвени да ја прифатат ваквата економска промена. Сакаме да кажеме дека се способни да ги проучуваат само оние промени кои се прифатливи за нивниот ригиден став.

Политичката и економската слобода заедно ги создаваат чудата на човештвото

Темба А. Нолутиунгу

Во овој есеј јужноафриканскиот економист Темба А. Нолутиунгу, поттикнат од случувањата од неодамнешната историја на неговата земја, ја прикажува разликата помеѓу владеењето на мнозинството (кое било овозможено после повеќе декади поминати во војна против монополизација на моќта од малцинството) и слободата, потенцирајќи го ослободителниот потенцијал на економската слобода.

Темба А. Нолутиунгу е директор на Фондацијата за слободен пазар (Free Market Foundation) во Јужна Африка. Предава ширум земјата за економското зајакнување и е чест соработник на Јужноафриканските весници. Свој придонес има и во The Zimbabwe Papers кои му биле предадени на премиерот на Зимбабве – Морган Цвангираи како сет од предлог политики и совети за опоравување на Зимбабве после катастрофалното владеење на диктаторот Мугабе. Нолутиунгу бил и истакнат член на Јужноафриканското движење за освестување.

Во јули 1794 година револуционерот и радикалниот демократ Максимилијан Робеспјер е погубен од неговите политички противници. Робеспјер бил главната личност одговорна за *Владеењето на теророт* во Франција, во кое време 40 илјади француски граѓани биле погубени на гилотина под обвинение дека се „непријатели на нацијата“. Во моментите пред неговото погубување, се обратил на толпата која претходно го поддржувала а сега ја сакала само неговата крв, со зборовите: „Ви дадов слобода, сега сакате и леб“. И со овие зборови завршува *Владеењето на теророт*. Од ова можеме да забележиме дека политичката слобода и економската благосостојба не се исти, иако се блиско поврзани.

Економската благосостојба е последица на слободата. Во Јужна Африка, со формалната статистика за стапката на невработеност од 25,2 % (во ова не вклучувајќи ги оние кои се откажале од барањето работа), раздвоеноста помеѓу политичката слобода и економската благосостојба одржува една потенцијално катастрофална состојба – опасност која е зголемена со ветувањата за секакви видови социјални бенефиции од страна на владата кон своето гласачко тело.

Со цел да можеме да се соочиме со очекуваните предизвици, мораме да расчистиме со одредени заблуди.

Државата не би требала да има улога во создавање на нови работни места. За работните места да бидат одржливи, мора да ги создаде приватниот сектор. Работните места, создадени од државата се создадени на сметка на даночните обврзници и можеме да ги сметаме за субвенционирани вработувања. Таквите работни места не придонесуваат кон позитивен економски развој. Приватниот сектор го создава богатството додека пак државниот сектор само го користи таквото богатство.

Парите се само средство за размена на добра и услуги и поради тоа треба да соодвествуваат и да ја одразуваат продуктивноста. Кога бев во посета на пост-комунистичка Русија и Чехословачка во 1991 година, кружеше шега за тоа како работниците се преправаат дека работат, а државата се преправа дека за тоа ги плаќа. Според тоа, сметам дека треба да се сосредоточиме само на приватниот сектор ако зборуваме за смислата на создавањето работни места.

Тоа нас не води кон прашањата за промена на политиката која се применува врз приватниот сектор. Кои политики би ја подобриле продуктивноста а кои би ја уназадиле? Што треба да сториме?

Да ги разгледаме начелата на кои се темели наједноставната размена помеѓу две страни. Едноставна трансакција може да послужи како пример и микрокосмос за да се прикаже како функционира пошироката економија. Би требало да им се укаже на политичарите за компатибилноста на одредени политики со човековата природа, токму поради тоа што човековиот фактор е двигател во економски контекст.

Можеме да тргнеме од самиот почеток на човековиот род и да го земеме за пример пештерскиот човек кој бил вешт во лов, но не и во правењето на оружје потребно за лов. Тогаш нашиот ловец наидува на друг пештерски човек кој е вешт во изработка на оружје за лов и се согласува да го разменат оружјето со уловениот плен. И двете страни на крајот имаат бенефит од ваквата размена бидејќи добиле за возврат нешто што им е повредно од она што го дале за замена. Порано или подоцна, изработувачот на оружје сфаќа дека оружјето кое го изработува може да го замени за крзно, месо, слонова коска или други продукти кои му се потребни, наместо самиот да би одел во лов. Тој веќе започнува бизнис каде просперира но и сите негови купувачи добиваат корист бидејќи користат поефикасно оружје за ловење.

Она што е важно да се забележи во овој пример е дека никој не бил присилен да соработува ниту пак е измамен во размената. Не постои ниту трета страна. Ниту една страна не ги одредила правилата на работење. Правилата се одредиле спонтано во текот на самата трансакција. Нивната соработка настанува во склад со природниот поредок. Тоа е она што економистот Фридрих Хајек го нарекува спонтан поредок. Поредок во кој взаемно се почитува правото на приватна сопственост.

Од тој едноставен пример се забележува дека во современата економија, во земјите каде што власта се воздржува од интервенции во економијата, економскиот раст ќе биде висок и истовремено придружуван од социо-економски придобивки. Со други зборови, ако државата промовира економска слобода за производителите и потрошувачите и ако им дозволи нивно слободно склучување трансакции без измама и присила, државата и нејзиниот народ ќе напредуваат. Ова е сигурен начин за редуцирање на невработеноста, подобрување на образованието и создавање подобар здравствен систем.

Таквите основни начела се применливи во секоја економија, без разлика на културолошките карактеристики во кои настанува. Исто така би требало да посветиме критичко внимание на постојаниот мит за влијанието на „работната

етика“. Тој пристап ги зацврстува националните или етнички предрасуди поврзани со постоењето или непостоењето на работната етика кај одредена група, а тоа понатаму води кон заклучок дека сиромашните се во таква положба поради немањето на развиена работна етика додека богатите ја имаат – станува збор за многу опасен пристап, особено кога се присутни и расните предрасуди.

Пред падот на Берлинскиот ѕид, 1989 година, Западна Германија била втората најголема економија во светот, додека економијата на Источна Германија била во катастрофална состојба. Станува збор за истиот народ, истата култура дури и во некои случаи и за исти семејства пред пост-воените поделби. Сличен пример можеме да го земеме и случајот со двете Кореи: Југот е економски цин додека Северот е економски амбис кој континуирано прима хуманитарна помош. Повторно станува збор за истата култура и ист народ. А што може да се каже за случајот со Кина и Хонг Конг пред 1992 година кога Денг Ксиао Пинг ја отворил вратата на радикалните про-пазарни економски реформи откако изјавил дека е величествено да се биде богат а да не е важно дали е мачката црна или бела сè додека може да лови глупци? Повторно имаме иста култура, ист народ и исти економски разлики. Разликата е предизвикана, во секој од случаите, со нивото на слобода кое е дозволено на економските актери.

Благодареејќи на никогаш претходно видените слободно – пазарни реформи од 1992 година Кина е денес трета светска економија. За жал, за разлика од тоа, според Бертел Шмит „САД го избра социјалистичкиот економски прирачник кој Ден Ксиао Пинг мудро го отфрли“.

Законската и институционална рамка во која се одвиваат економските активности, а особено нивото на регулација под кое е определена економија подложна, претставува одредница за богатството на народот и државите. Со други зборови, нивото до кое државата им дозволува на поединците користење на економските слободи е одредница за економскиот напредок на општеството.

Со овие зборови професорот Волтер Вилијамс во 1986 година во својата провокативна книга *Јужноафриканската војна против капитализмот* одлично заклучил дека:

(...) решението за јужноафриканските проблеми не се посебните планови, ниту позитивната дискриминација, ниту давањата од државата ни државната социјална помош, туку решението се наоѓа во слободата. Бидејќи ако го погледнеме светот барајќи го богатството и различностите кои им овозможуваат напредок на луѓето - тоа го пронаоѓаме во средините каде постои релативно голема слобода на индивидуите.“

ЧЕТВРТИ ДЕЛ

Глобализирачкиот капитализам

Глобалниот капитализам и праведноста

Џун Арунга

Во овој есеј Џун Арунга повикува на воспоставување слободно – пазарен капитализам во Африка и се спротиставува на оние кои го спречуваат слободното вклучување на Африканците во светската пазарна размена. Таа систематски ја поддржува слободната трговија додека пак ги критикува оние кои поддржуваат одредени трговски зони кој даваат посебни олеснувања и овластувања (понекогаш дури и го кришат правото на сопственост на локалните заедници) на странските инвеститори или привилегирани локални елити, а подеднакво ја оспоруваат на другите еднаквата слобода на тргување и инвестирање. Повикува на почитување на правото на приватна сопственост на народот во Африка и на слободно – пазарниот капитализам без изобличувања со привилегии и монополи.

Џун Арунга е кенијска претприемачка и филмска продуцентка. Основачка и исто така и директорка на OpenQuestMedia LLC, а работела и за неколку телекомуникациски компании во Африка. Има направено два BBC документарци за Африка: едниот е насловен Ѓаволската шепа каде 6 недели, го документира долгото патување од 5,000 милји од Каиро до Кејптаун, вториот филм е Кој е крив? – во кој се зборува за поранешниот претседател на Гана, Џери Ролингс. Таа пишува и за AfricanLiberty.org и е ко – автор на The Cell Phone Revolution во Кенија. Арунга дипломирала право на Универзитетот Бакингам во Велика Британија.

Од моето искуство, околу 90 % од несогласувањата произлегува од недостаток на информација кај едната или другата страна. Тоа е особено важно при преминувањето на луѓето од еден културен простор во друг. Сведоци сме на големиот пораст на трговијата во Африка помеѓу Африканците, после долгиот период на изолација

предизвикана од протекционизмот, национализмот и недоразбирањето. Сметам дека треба да го славиме тој пораст на трговијата. Некои стравуваат од ваквиот пораст на трговијата, но јас мислам дека треба подобро да се информираат.

Глобализацијата се случува и сметам дека треба да ја прифатиме. Овозможува пренос на вештини, достапност до технологијата и многу други слични нешта. Меѓутоа, многумина глобализацијата сè уште не ги допрела. Прашањето е зошто? Во 2002 година го запознав шведскиот економист Џон Норберг, автор на просветителната книга *Во одбрана на глобалниот капитализам* и бев запрепастана од неговото аргументирање. Оние кои беа противници на слободната трговија тој не ги отфрлаше туку ги ислушуваше, размислувајќи за нивните погледи и верификувајќи податоци. Таквиот интерес за фактите е она што всушност него првобитно го поведе кон прифаќање на капитализмот.

Исто така бев запрепастана од начинот на кој ги гледаше луѓето на кои глобализацијата најмногу влијаела – сиромашните. Норберг патуваше низ светот и поставуваше прашања. Не кажувајќи им на луѓето како би требало да размислуваат, туку ги прашува кое е нивното мислење. Испитувајќи ги сиромашните кои немале прилика да тргуваат (без разлика дали како самостојни трговци или како вработени во компанија која тргува со светот) дошол до заклучок до кој бирократите не би можеле да дојдат. Дали новото работно место ви го олесни животот? Дали вашиот прв мобилен телефон ви го направи животот подобар или полош? Дали вашите приходи се зголемени или намалени? Како патувате: пешки, со велосипед, мотор или автомобил? Дали повеќе сакаш да пешачиш или да возиш мотор? Норберг инсистира на голи факти. Ги прашува луѓето за мислење и открива дали слободната трговија им го подобрила животот. Очекува да добие индивидуални перспективи.

Треба да се прашаме што ни прави нас државата, а не само што прави за нас. Нашата држава нас не повредува: кради од нас, не спречува да тргуваме и ги одржува сиромашните да

бидат сиромашни. Локалните инвеститори не можат да се натпреваруваат на пазарот поради тоа што нема владеење на правото и земјите се недоволно развиени. Можеби се и затоа сиромашни – затоа што власта не го почитува својот народ.

Многу сиромашни земји се насочени кон привлекување на *странски инвестиции*, а сепак не му дозволуваат на својот народ учество на пазарот. Нивната намера не е да се отвори пазарот и да се овозможи пазарно натпреварување со локалното население. Локалното население има непосреден увид, разбирање за околината и „локално знаење“. Но нашите власти во Африка го чуваат на страна од пазарот својот народ во полза на странските но и локални повластени интересни групи.

На пример, со тешки забрани се гуши натпреварувањето на локалниот пазар на услуги, како што се банкарските услуги или водоснабдувањето, со тоа занемарувајќи ги технолошкото и инфраструктурно познавање и предиспозиции на локалното население. Не е вистинска глобализација онаа каде за сметка на странските инвеститори се забранува на локалното население да биде дел од пазарот. Ако „посебните економски зони“ кои државата ги направила за привлекување странски инвеститори се добра идеја, тогаш зошто поголемиот дел од населението да нема корист од нив? Зошто се третираат како посебни привилегирани зони, наместо да се дел од слободната трговија за сите? Слободната трговија треба да се однесува и на слободното натпреварување во давање на услуги, а не само на посебно привилегираната локална елита која не сака конкуренција или на странските инвеститори кои имаат заеднички интереси со министрите.

Не станува збор за „слободна трговија“ која меѓународните компании добиваат од државите посебни поволности и не станува збор за „слободна трговија“ кога локалните претприемачи се блокирани да конкурираат на пазарот од власта на сопствената држава. Слободната трговија подразбира владеење на правото за сите и слобода на сите да можат да се вклучат во најприродната дејност: слободната размена.

Нашиот просперитет како Африканци нема да дојде од странската помош или лесните пари. Од тоа имаме доволно во Африка. Добиваме доволно помош, но таа помош не придонела позитивно во животот на сиромашните. Таквиот вид на „помош“ овозможува корупција и го нарушува владеењето на правото. Помошта е условувана со куповни услуги на одредени поединци од земјата од каде што доаѓа таквата помош. Таквата „помош“ ги нарушува трговските односи или што е уште полошо, ја одделува владата од својот народ, бидејќи оние кои се финансиски одговорни не се во Африка, туку во Париз, Вашингтон или Брисел.

Локалната елита, која на веќе познат начин влијае на министрите, можат да ја пореметат трговијата или да ја направат неслободна. Трговијата може да се поремети со давање монополистички права исклучувајќи ја локалната и странска конкуренција. Понатаму, трговијата е пореметена и неслободна кога странските елите од локалните власти стекнат монополистички права со договори за помош, во заговор со властите: договори кои ги исклучуваат локалните или странски инвеститори откако е направен таквиот договор. Сите овие регулации го ограничуваат нашиот пазар и нашата слобода. Ние сме оставени да купуваме производи и услуги кои можеби не се од најдобар квалитет или по најдобра цена затоа што немаме слобода на избор. Недостатокот на слобода не држи на дното и ја прави сиромаштијата вечна.

Меѓутоа, не ни се оневозможени само пониските цени и подобриот квалитет туку одземена ни е и можноста да создаваме иновации преку користење на својот ум. Не можеме да го искористиме сопствениот интелект да би ја подобриле ваквата лоша ситуација. Долгорочно, тоа претставува уште поголем злочин кон нас. Протекционизмот и привилегиите не само што го овековечуваат банкротот туку и создаваат стагнација на интелектот, храброста, способноста, одлучноста, волјата и вербата во нас самите.

Потребни ни се информации. Треба да разговараме со луѓето на терен. Мораме да ги провериме причините. Во поголемиот број случаи тие не се тајни, но мал дел од луѓето сакаат да ги дознаат. Постои голем доказ дека слободно-

пазарниот капитализам, слободната трговија и еднаквите права пред законот овозможуваат напредок на се поголем број луѓе.

Она што нас ни е потребно е слободнопазарен капитализам кој отвора можност за остварување на нашиот потенцијал. Перуанскиот економист Хернандо де Сото, во својата книга *Мистеријата на капиталот* прикажува како сиромашните можат да го претворат „мртвиот капитал“ во „активен капитал“ и да ги подобрат своите животи. Недостатокот на капиталот не е неизбежна ситуација. Во Африка имаме доволно капитал но не можеме да го употребиме за подобрување на животот. „Мртов“ е. Мораме да ги зацврстиме сопственичките права на индивидуите за да би можеле да го „активираме“ постоечкиот капитал кој создава живот. Потребна ни е сопственоста, односно потребни ни се права кои ќе се почитуваат, потребни ни се права со кои ќе бидеме и ние почитувани. Потребна ни е еднаквост пред законот. Потребен ни е слободно-пазарен капитализам.

Човековиот напредок преку глобализацијата

Вернон Смит

Во овој есеј економистот и нобеловец Вернон Смит го следи растот на човековото богатство преку ширење на пазарот и објаснува зошто глобалниот капитализам овозможува напредок на човештвото.

Вернон Смит е професор по економија на Калифорнискиот Универзитет Чапман и пионер во областа на „експериментална економија“. Неговото истражување е фокусирано на економските добра, пазарот на капитал, појавата на економски меури, бизнис циклусите, финасиите, економијата на природни ресурси и развојот на пазарните институции. Во 2002 година ја добива Нобеловата награда за економија за „воспоставување лабораториски експерименти како начин на проверување емпириски економски анализи, посебно во проучување алтернативни пазарни механизми“. Нашироко е објавуван во академските журналы по економија, теоријата на игра и ризик и е автор на „Трудови од експерименталната економија“ и „Преговарање и пазарно однесување: есеи од експерименталната економија“. Смит е познат по своите предавања ширум светот и развил програма за употреба на експерименталната економија не само како би се создале нови увиди во економските процеси туку и како би се изучувало за економските начела.

Овој есеј е извадок од неговиот говор на „Вечери на Фондацијата за економска едукација“⁴² во септември 2005 година.

Мојата денешна порака е оптимистичка. Зборувам за пазарната размена која ни овозможува специјализација на знаењето и работата. Всушност во таквата специјализација се наоѓа тајната за создавање богатство и е единствен извор на одржлив човеков развој. Тоа е суштината на глобализацијата.

Предизвик е тоа што сите истовремено дејствуваме во два меѓусебно поклопени светови на размена. Прво, живееме во свет од лична, општествена размена базирана на реципроцитет и поделени норми во помали групи, фамилии и заедници. Фразата „ти должам“ е универзална и на многу други јазици кога луѓето се благодарни за направената услуга. Дури од примитивните времиња личната размена овозможила специјализација (лов, собирање плодови и изработка на оружје) и создала основа за благосостојба и зголемена продуктивност. Поделбата на трудот овозможила првите луѓе да мигрираат низ светот. Според тоа, специјализацијата ја започнала глобализацијата далеку пред создавањето на модерниот пазар.

Второ, живееме во свет на неперсонална пазарна размена каде комуникацијата и соработката постепено се развиваат преку трговијата на далечни релации и тоа помеѓу странци. Со самата персонална или лична размена, обично правиме добро на другите. На пазарот се губи таквата перцепција бидејќи секој од нас се води од личната корист. Сепак, нашите контролирани лабораториски експерименти покажуваат дека истите поединци кои во меѓучовечките односи прават сѐ, со цел да постигнат соработка на поширокиот пазар, сепак настојуваат да осигураат што поголема корист за себе. Без да имаат некаква намера, низ таквите пазарни трансакции ја зголемуваат и користа за пошироката заедница. Зошто? Поради сопственичките права. Во личната размена, правилата настануваат со доброволно прифаќање на страните. Во неперсоналната пазарна размена главните правила, покрај сопственичките права каде се забранува земање без давање, се воспоставени и во институционална рамка. Според тоа два света на размена делуваат на сличен начин: мораш нешто да дадеш за нешто и да добиеш.

Темел на просперитетот

Пазарните добра и услуги како темел на создавањето на богатството го одредуваат опсегот на специјализацијата. На

организираните пазари, производителите се соочуваат со релативно предвидливи трошоци на производство, а потрошувачите се ослонуваат на релативно предвидлива понуда на добра. Таквите пазарни активности постојано се повторуваат и се неверојатно ефикасни дури и во доста комплексните пазарни односи во кои доаѓа до размена на повеќе добра.

Исто така, низ нашите пазарни експерименти откривме дека луѓето генерално ја негираат можноста за постоење на модели кои би можеле да ја предвидат нивната конечна цена и количина на добра кои ќе се купат или продадат. Всушност, за пазарната ефикасност не е потребен голем број на учесници, како што не е потребно ниту комплетна информација, економско разбирање или било која друга софистицираност. Покрај сè, луѓето тргувале на пазарите далеку порано пред да постојат економистите кои го истражуваат пазарниот процес. Сè што е потребно е да знаеш колкава е твојата заработка и дали постои можност за промена на пазарните активности.

Палетата на пазарните добра и услуги е разновидна – разновидноста на вкусот, вештината, знаењето, природните ресурси, земјата и климата. Сепак, разновидноста без слободна размена значи сиромаштија. Ниту едно човечко битие и покрај тоа да е неограничено талентиран за одредена вештина и да има неограничени ресурси, не може да напредува без трговија. Преку слободниот пазар зависиме од други луѓе кои не ги познаваме ниту ги разбираме. Без пазарот навистина би биле сиромашни, јадни, насилни и неуки.

Пазарот подразбира заедничко извршување на правилата за општествена интеракција и економска размена. Никој го нема тоа кажано подобро од Дејвид Хјум пред 250 години – постојат само три закони на природата: правото на сопственост, доброволната размена и извршување на ветеното. Тоа се основните темели на поредокот кој овозможува опстојување на пазарот и напредокот.

Хјумеовите природни закони произлегуваат од старите правила: не кради, не го посакувај она што е туѓо и не лажи.

„Крадењето“ го упропастува конзумирањето но и ја намалува желбата за создавање на ново богатство. Посакувањето на она што е во туѓа сопственост подразбира присилна распределба на богатството и со самото тоа се загрозува побудата за идното производство. Лажењето или лажното сведочење ја поткопува заедницата, деловната веродостојност, долгорочната профитабилност и личната размена како највредно за човештвото.

Само пазарот овозможува создавање на добра

Економскиот развој поврзан е со слободниот политички и економски систем кој се одржува со помош на владеењето на правото и правата на сопственост. Каде и да настанале, режимите на централно планирање не успеале да создадат добра. Од друга страна, постојат многу примери на малите и големи земји (од Кина па до Нов Зеланд и Ирска) каде што државата отстранила барем неколку бариери кон економската слобода. Овие земји сведочат за извонредниот економски раст преку едноставно допуштање на луѓето да го остварат слободно своето економско подобрување.

Кина значајно се реформирала во насока на економските слободи. Пред скоро една година Кина го промени уставот како би овозможила на граѓаните да поседуваат, купуваат или продаваат приватна сопственост. Зошто? Еден од проблемите со кои се соочувала кинеската влада било купувањето и продавањето на имотот иако таквите трансакции владата не ги признавала. Тоа на локалните бирократи им овозможило учество во противзаконските трансакции користејќи принуда. Со признавањето на сопственичките права, централната власт се обидува да ја намали бирократската моќ која ја шири корупцијата, која што е скоро невозможно да биде централно мониторирана и контролирана. Оваа уставна промена ја сметам како практично средство за ограничување на раширената корупција и интервенција на државата во економскиот развој.

Иако таквата промена не произлегла од политичката склоност за слобода, сепак отворила пат кон послободно општество. Промените се воочливи веднаш: 276 од 500 компании на *Fortune* моментално вложуваат средства во огромен парк за истражување и развој во близина на Пекинг благодарейќи на многу поволниот договор за закуп со кинеската влада.

Ирскиот случај укажува на правилото дека не е потребно да се биде голема земја за да би се збогатила со помош на либерализација на државната економска политика. Во минатото Ирска била голем извозник на луѓе. Тоа било во корист на САД и Велика Британија кои примиле голем број ирски имигранти што ја напушталe татковината поради тешките животни услови во нивната земја. Само пред две децении Ирска била рангирана според сиромаштијата во група со земјите од третиот свет. Сепак, денес го надмина и својот поранешен колонијален господар со приход по глава на жител, станувајќи значаен европски играч. Според статистиките на Светската банка, ирскиот раст на БДП скокнал од 3,2% во 80-тите, на 7,8% во 90-тите. Ирска моментално е осма по ред со најголем БДП по глава на жител во светот додека Обединетото Кралство е на петнаесетто место. Со тоа што се отвораат надворешни инвестиции (вклучувајќи *ризичен капитал*) и се промовираат финансиски услуги и информатички технологии, Ирска се соочи со реверзија на човечкиот капитал со тоа што младите се вратија во својата татковина.

Тие млади луѓе се враќаат поради новите можности кои се отворија со зголемувањето на економската слобода. Тоа се примери за „*can-do*“ знаењето засновано на претпиремачи кои што создаваат богатство и подобрување на условите за живот не само за својата земја туку и за САД и останатите земји во светот. Овие човечки судбини ни покажуваат како може преку менување на лошите владини политики да се создадат нови економски можности кои што драстично би влијаеле на одливот на мозоци, враќајќи ги назад во својата земја.

Немаме од што да се плашине

Неопходен дел од процесот на промени, раст и економски напредок е да се овозможи застарените професии, да го следат повлекувањето на застарената технологија. Забраната на домашните компании за аутсорсинг, нема да ги спречи странските конкуренти да го прават тоа. Со помош на тоа, странските конкуренти ќе можат да ги намалат трошоците, искористувајќи ја заштедата за да ја намалат цената и унапредат технологијата и на таков начин ќе стекнат голема предност на пазарот.

Еден од најпознатите примери се случи после Втората светска војна со преминот на текстилната индустрија од Нова Англија кон Југот на САД поради ниските плати во јужните држави. (Како и што се очекуваше, поради растот на платите на Југот индустријата се пресели во Азија).

Сепак, работните места во Нова Англија не исчезнаа. Текстилната индустрија е заменета со висока технолошка индустрија: електронски информации и биотехнологија. Ова резултира со голем пораст за Нова Англија и покрај тоа што толку значајна индустрија доживеала пад. Во 1965 година Ворен Бафет купува една од ослабените фабрики за текстил - *Berkshire Hathaway* од Масачусетс. Го искористува големиот пад на фабриката со тоа што ги реинвестира парите во разни вредносно потценети компании. Во текот на последните 40 години, Бафетовата компанија станала позната по успехот во целиот свет, а пазарната вредност е околу 113 милијарди долари. Слична преобразба денес се случува и со Кеј Март и Сирс Робак. Ништо не е вечно: како што паѓаат старите бизниси, така нивните ресурси се искористуваат за нови работни места.

Националното бирó за економски истражувања објави нови резултати од истражување за домашни и странски инвестиции на мултинационални компании од САД. Резултатите од истражувањето покажуваат дека соодносот на инвестиции е - на секој долар инвестиран во странство, инвестирано е три и пол долари во САД. Тоа е доказ за

постоењето на врската помеѓу домашните и странските инвестиции: кога едната расте, расте и другата истовремено. Мек Кинсли проценува дека за секој долар кој влегува во Индија, 1,14 долари се враќаат во САД. Околу половина од новонастанатата вредност останува за инвеститорите и за потрошувачите, додека со помош на останатите се отвораат нови работни места. За разлика од тоа, во Германија секое инвестирано евро во странство остварува само 80 % корист за домашната економија. Главната причина за тоа е ниската стапка на нови вработувања на раселените германски работници, поради големиот број државни регулации.

Верувам дека сè додека САД останува број еден на светскиот иновациски индекс, не треба да се плашиме за аутсорсинг. Треба да се загрижиме ако политичарите му се спротистават на ова. Според Институтот за меѓународна економија, повеќе од сто и петнаесет илјади високо платени работни места во информатичката технологија се создадени помеѓу 1999 и 2003 година, додека седумдесет илјади работни места се изгубени поради аутсорсингот. Слично на ова се случува и во секторот за услуги, каде дванаесет милиони работни места се создадени а десет милиони стари работни места се заменети со нови. Ваквиот феномен на рапидни технолошки промени и замена на стари работни места со нови е суштина на економскиот развој.

Со аутсорсинг во странски земји, американските компании штедат пари кои им овозможуваат понатаму да ги инвестираат во нова технологија и нови работни места со цел да останат конкурентни на пазарот. За жал, не можеме да уживаме во погодностите доколку не сакаме да се изложиме на промени. Промената е во секој случај болна. Болна е за оние кои ќе ја изгубат работата и мораат да бараат нова. Болна е за оние кои ќе промашат инвестирајќи во ризична инвестиција на нова технологија. Но оние кои успеваат - создадат нови придобивки од кои ќе има корист и целата економија. Создавањето на такви придобивки понатаму се обединуваат на пазарот преку нови откритија и знаење кое се стекнува преку искуството.

Глобализацијата не е нова. Станува збор за современ термин кој ја следи старата човекова потреба, потреба за напредок која се остварува преку размена и специјализација. Глобализацијата е мирољубив збор. Како што францускиот економист Фредерик Бастијат мурдо рекол – ако добрата не ги поминат границите, тогаш војниците ќе поминат.

Култура на слободата

Марио Варгас Љоса

Во овој есеј литературниот деец и добитник на Нобелова награда за литература, Марио Варгас Љоса ги отфрла ставовите од глобалниот капитализам дека истиот ги поткопува различните култури и тврди дека поимите како „колективен идентитет“ ги дехуманизира луѓето бидејќи идентитетот произлегува од „човековиот капацитет да се спротистави на таквите влијанија со својата слободна иновативност“.

Марио Варгас Љоса е светски писател и интелектуалец, во 2010 година „поради својата картографија за структурата на моќта и јасниот приказ на отпорот на индивидуата, неговиот револт и пораз“ е награден со Нобеловата награда за литература. Автор е на повеќе романи меѓу кои Јаревото славење, Војната на крајот на светот, Тетка Хулија и пишувачот, Авантури на немирната девојка, Вистинскиот живот на Алехандро Мајта и многу други.

Овој есеј е објавен со дозвола на авторот, првобитно објавен во изданието на Foreign Policy, на 1ви јануари 2001 година.

Најгласните напади на глобализацијата обично не се поврзани со економијата. Напротив, тие се општествени, етички и најмногу од сè – културни. Ваквите аргументи на тие напади излегоа на површина од протестите во Сиетл а во последно време и во Давос, Банког и Прага. Тие го рекоа ова:

Исчезнувањето на државните граници и воспоставување на свет кој е пазарно поврзан ќе зададе смртен удар на регионалната и националната култура како и на другите елементи кои го одредуваат идентитетот на некои земји и региони како што се традицијата, обичаите и нормите. Откако поголемиот дел од светот неуспешно се спротиставуваат на инвазијата од културолошки

производи од развиените земји или попрецизно – САД – која нужно е водена од мултинационалните компании, Северна Америка самоуверено се наметнува и го стандардизира светот уништувајќи ја богатата културна разноликост. На тој начин, сите луѓе, а не само оние мали и слаби, го губат својот идентитет, својата душа и ќе се претворат во обични колонии на 21-от век – претворајќи се во зомби или карикатури обликувани со културни норми на новиот империјализам кој преку владеењето со светскиот капитал, војната моќ и знаењето, го наметнува сопствениот јазик а со тоа и начинот на размислување, верување, забавување и својот поглед на иднината.

Оваа ноќна мора или негативна утопија за светот, благодарение на глобализацијата, ги губи своите лингвистички и културни разлики и е културолошки присвоена од САД, не е во ексклузивен домен на левичарските политичари кои сеуште се носталгични по Маркс, Мао или Че Гевара. Тој делириум на прогонот – поттикнат од гневот кон Северноамериканскиот цин – видлив е исто така и во развиените земји и нации со висока култура и е поделен помеѓу политичкиот сектор од левицата, центарот и десницата.

Најозлогласениот случај е оној од Франција, каде гледаме чести владини кампањи во одбрана на францускиот „културен идентитет“ од наводната глобализација. Многу политичари и интелектуалци, вознемирени се од помислата дека земјата на Монтење, Декарт, Расин и Бодлер – земјата која толку долго е носител на модата, филозофијата, уметноста, храната и други подрачја – можат да бидат заземени од Мек Доналдс, Пица хант, Кеј-Еф-Си, рок, рап, холивудски филмови, фармерки, патики и маички. Овој страв резултира со масовни помагања од француската држава за локалната филмска индустрија со задавање на квоти за француските кина обврзувајќи ги да прикажуваат домашни филмови со цел истовремено да се намали увозот

на американски филмови. Тој страв воедно е и причина зошто некои општини донеле одлуки за парични казни за секоја објава во чија содржина има англицизми и ја нараушува убавината на Молиеровиот јазик. (Сепак, судејќи по она што може да се види по улиците на Париз, таквите уредувања баш и не се почитуваат). Тоа е причина зошто земјоделецот и борец Хозе Бове поради својот фанатичен поход против *la malbouffe* (лоша храна) станал познат како херој во Франција. Неговата популарност станува уште поголема откако неодамна е осуден на три месеци затвор.

Иако верувам дека културолошкиот аргумент против глобализацијата е неприфатлив, мораме да прифатиме дека длабоко во таквиот аргумент лежи една непобитна вистина. Во векот во кој живееме, светот губи на сликовитост и е исполнет со локален колорит за разлика од векот кој помина. Фестивалите, народните носии, обичаите, обредите и верувањата кои во минатото му давале разноликост на човештвото постепено исчезнуваат или се ограничени на мали подрачја додека поголемиот дел од заедниците прифаќаат нови карактеристики кои повеќе се совпаѓаат со денешницата. Сите земји во светот се преобразуваат, некои побрзо од другите, но тоа не се случува поради глобализацијата. Се случува поради модернизацијата која е последица на глобализацијата а не нејзин причинител. Природно е да се биде гневен поради таквиот процес и да се биде носталгичен за минатото од удобноста на сегашноста каде таквото минато може да ни изгледа интересно и шарено, но преобразбата не може да се избегне. Тоталитарните режими во земјите како Куба или Северна Кореја, стравуваат дека отворањето кон светот ќе ги уништи и поради тоа дополнително се затвораат и воведуваат разни забрани со цел да се запрат промените од модернизацијата. Сепак, дури ни тие не можат да го запрат таквиот пробив на модернизацијата која го загрозува нивниот така наречен културен идентитет. Можеби во теоријата земјата може да го зачува својот идентитет, но само ако како кај одредени племиња во Африка или Амазон – запирајќи ја соработката со надворешниот свет и кои одлучиле да живеат во целосна

изолација живеејќи според некаков облик на самоодржување. Таков облик на зачувување на културолошкиот идентитет го враќа таквото општество на предисториски животен стандард.

Вистина е дека модернизацијата создава многу форми од традиционалното живеење да исчезнат, но во исто време отвора можности и овозможува нови чекори напред за целото општество. Поради постоењето на слобода на избор, луѓето понекогаш се спротиставуваат на традиционалните интелектуалци и лидери и без најмал сомнеж ја одбираат модернизацијата.

Аргументите насочени против глобализацијата во име на културниот идентитет, откриваат статично сфаќање за културата кое е без историска основа. Постои ли култура која останала идентична или непроменета низ историјата? Ги наоѓаме помеѓу малите и примитивни заедници кои живеат во пештери и обожуваат громови и животни, па поради тоа се подложни на експлоатација и истребување. Сите други култури, посебно оние кои можеме да ги наречеме современи и живи, толку многу се развиле што имаат малку сличности со она што го имале пред две или три генерации. Еволуцијата е јасно видлива во земјите како Франција, Шпанија и Англија, каде промените во текот на последните педесетина години биле толку извонредни и длабоки што дури Марсел Пруст, Федерико Гарсија Лорка или Вирџинија Вулф би имале потешкотии да го препознаат денешното општество од она во кое биле родени – општеството на кое тие со своите дела помогнале да се подмлади и обнови.

Идејата за „културен идентитет“ е опасна. Од социјален аспект претставува несигурен, уметнички коцепт но од политичка перспектива го загрозува остварувањето на најзначајното за општеството, а тоа е слободата. Не одрекувам дека луѓето кои зборуваат ист јазик, живеат на ист простор, се соочуваат со слични проблеми, споделуваат иста религија, исти обичаи – имаат заеднички карактеристики. Сепак, заедничкиот именител никогаш не може целосно да ја одреди секоја личност поединечно бидејќи само го уништува или го спушта поединецот со сите негови карактеристики на

едно навредливо ниво каде што не може да се разликува еден од друг член во истата таа заедница. Поимот идентитет, ако исклучиво не се користи за поединците, суштински е дехуманизаторски. Станува збор за колективистичка идеја која е идеолошки спротивна на сè она што е оригинално и креативно во една личност, на сè она што не е наметнато со наследување, географија и општествен притисок. Поточно, вистинскиот идентитет произлегува од можностите за спротиставување на таквите влијанија преку делата на слободната волја.

Идејата за „колективен идентитет“ е идеолошка измислица која е темел на национализмот. За многу етнологи и антрополози, колективниот идентитет не постои дури ни во примитивните заедници. Можеби заедничките практики и обичаи се клучни за зачувување на една заедница, но границата на иновативност и креативност помеѓу нејзините членови за да се еманципираат себеси од останатите членови е огромна. Во таков случај, индивидуалните разлики преовладуваат над колективните правила и така секој член на заедницата се смета засебно, а не само како периферен дел од колективот. Глобализацијата радикално им овозможува на сите граѓани свет од можности во кои можат да создадат свој личен културен идентитет преку доброволно дејствување во склад со своите склоности и лични побуди. Денес граѓаните, како што тоа било во минатото па дури и на многу места во денешно време, не се присилени да почитуваат одреден идентитет кој ги затвора во концентрациони логори од кои не може да се побегне – идентитет со наметнат јазик, нација, црква или обичаи од местото во кое се родени. Во оваа смисла, глобализацијата мора да биде прифатена затоа што значајно го проширува опсегот на индивидуалната слобода.

Две истории, еден континент

Можеби Латинска Америка е најдобар пример за наметнати и апсурдни обиди за создавање колективен идентитет. Кој е културен идентитет на Латинска Америка? Што би можело

да се стави во таквиот сеопфатен збир од обичаи, верувања, традиција, митологија и дејствување кое му дава на континентот единствен и непренослив идентитет? Историјата ни е создадена низ интелектуалните дискусии (некои биле пожестоки од другите) со кои се обиделе да пронајдат одговор на ова прашање. Најпозната е онаа дискусија која започнала во дваесеттиот век, помеѓу хиспанистите и застапниците на домородците - индигенистите, која одекнала низ целиот континент.

За хиспанистите како Хозе де ла Рива Агуеро, Виктор Андрес Белаунде и Франциско Гарсија Галдерон, Латинска Америка беше родена кога благодарение на пронајдувањето и освојувањето го усвоила шпанскиот и португалскиот јазик, го прифатила христијанството и со тоа станувајќи дел од западната цивилизација. Хиспанистите не ја негирале важноста на претколонијалната култура туку сметале дека тоа претставува само еден слој – но не главен – на општествената и историската реалноста која добила значење и идентитет благодарение на животворното влијание на Западот.

Од друга страна, индигенистите огорчено ја отфрлале наводната корист создадена со доаѓањето на Европејците во Латинска Америка. За нив, корените и душата на нашиот идентитет се наоѓаат во претколонијалната култура и цивилизација чиј развој бил запрен од модернизацијата – крвнични, со насилство, цензура, репресија и маргинализација и не само во текот на трите векови колонизација, туку и после појавата на републиканизмот. Според начинот на размислување на индигенистите, изворниот термин „Американски израз“ (користен како наслов на книгата од Хозе Лезама Лима) почива во сите културни манифестации – од автохтониот јазик па се до верувањето, обичаите и уметноста – кои се противеле на западното културолошко угнетување и преживеале до денес. Познатиот историчар во оваа насока, перуанецот Луис Е. Валкарел рекол дека дури треба и сите цркви, манастири и други објекти од колонијалната култура да бидат срушени бидејќи тие се „Анти – Перу“. Тие се лажни и претставуваат

негација на чистиот американски идентитет кој исклучително потекнува од индигенските корени. Еден од најоригиналните писатели од Латинска Америка, Хозе Марија Агуедас пишува живописни приказни за епските борби за преживување на културата Квечуа во Андите, соочени со крвавото присуство на Западот.

Хиспанистите и индигенистите создале прекрасни историски есеи и креативни легенди, но судејќи од денешен аспект – и двете страни се подеднакво секташки, редукционистички и виновни. Ни едната страна не е способна да ја прифати целокупната разноликост на Латинска Америка во своите идеолошки рамки и двете страни поттикнуваат расизам. Кој во наше време би се осудил да тврди дека само она што е хиспанско или индијанско ја претставува Латинска Америка? И покрај тоа, обидите за лажирање и изолирање на „културниот идентитет“ продолжуваат и денес со политичка и интелектуална ревност која не е за потценување. Обидите за наметнување на културен идентитет врз луѓето е еквивалентно на нивно затворање во затвор и негирање на една од највредните видови на слобода – слободата на избор за тоа кои се, какви се и што сакаат да бидат во животот. Латинска Америка нема еден туку повеќе културни идентитети; за ниту еден од тие идентитети не може да се тврди дека има поголема легитимност или чистота од останатите.

Се разбира, Латинска Америка креира претколумбовски свет и негова култура, која што во Мексико, Гватемала и андските земји сè уште имаат општествено влијание. Истовремено Латинска Америка е преполна со луѓе кои зборуваат шпански и португалски, со традиција од пет векови, чие постоење било одлучувачко во креирањето на континентот за да изгледа онака каков што е денес.

Не е ли вистина дека Латинска Америка во себе има малку Африка, Африка која пристигнала на американскиот брег заедно со Европа? Не е ли вистина дека Африка неосетно влијаела врз нашата боја на кожа, нашата музика, нашиот карактер и општество? Културниот, етичкиот и општествениот состав кои ја прават денешна Латинска

Америка не поврзуваат нас со скоро сите религии и култури низ светот. Имаме толку културни идентитети, а изгледа како да немаме ниту еден. Тоа е реалност која е - спротивна од онаа во која веруваат националистите - наше најголемо богатство. Воедно е и најдобра потврда со која би можеле да се чувствуваме како полноправни жители на светот.

Локални гласови, глобално достигнување

Стравот од американизација на планетата повеќе наликува на идеолошка параноја отколку на реалност. Нема сомнеж дека благодарение на глобализацијата англискиот јазик стана главен јазик на нашето време, како што тоа порано бил латинскиот во средниот век. Англискиот и понатаму ќе продолжи да се шири низ светот бидејќи тој е неопходен инструмент за меѓународните трансакции и комуникации. Но дали тоа значи дека ваквата експанзија на англискиот јазик е на штета на другите јазици? Апсолутно не. Всушност, точно е спротивното. Исчезнувањето на границите и сè поголемата меѓузависност во светот создаваат поттик за новите генерации да учат за другите култури и да се асимилираат во различните култури не само од разонода туку и од потреба. Бидејќи способноста да се зборуваат повеќе јазици и способноста да се приспособуваат на различни култури стана основа за професионален успех. Да го земеме како пример шпанскиот јазик. Пред половина век оние што го употребуваа шпанскиот јазик беа дел од затворена јазична заедница; се наоѓавме во рамките на нашите јазични граници. Денес шпанскиот јазик се шири низ светот и е застапен на сите пет континенти. Фактот дека денес во САД дваесет и пет до тринаесет милиони луѓе зборуваат шпански, објаснува зошто двата кандидати за претседатели на САД – Гувернерот од Тексас Џорџ В. Буш и потпредседателот Ал Гор ја водеа својата кампања не само на англиски туку и на шпански.

Колку милиони млади луѓе го прифатиле предизвикот на глобализацијата и научиле јапонски, германски, мандарински, кантонски, руски или француски? За среќа,

таквата склоност кон учење на странски јазици само ќе се шири во годините што доаѓаат. Затоа најдобрата одбрана на нашата култура и јазик е преку енергично промовирање во новиот свет, а не наивно да се верува дека тие се под опасност од англискиот јазик. Тие што на таков начин мислат дека можат да ги зачуваат, зборуваат многу за културата, а всушност станува збор за неинформирани личности кои ја прикриваат вистинската причина – национализмот. Ако постои нешто што е спротивно на универзалните културни вредности, тогаш тоа е ограничена, исклучена и нејасна визија која националистите пробуваат да ја наметнат на остатокот од општеството. Можеби најплеменитата лекција на која не учат културите е дека не треба да ги штитиме со бирократија, сидови или други регулации за да би преживеале, туку баш напротив, таквите обиди на заштита само би ја намалиле значајноста на културата. Културата мора да биде слободна и секогаш мора да се натпреварува со останатите култури. Тоа ги обновува и подмладува и овозможува да се развиваат и прилагодуваат на животните промени. Во антиката, латинскиот јазик не го убил грчкиот јазик, се случило баш спротивното – уметничката оригиналност и интелектуалната длабочина на хеленистичката култура продрела во римската цивилизација и преку неа Хомеровите епови и записите на Платон и Аристотел се прошириле низ светот. Локалните култури нема да исчезнат поради глобализација, во рамки на отворениот свет, сето она што е вредно преживува во локалната култура и наоѓа плодна почва за да процвета. Тоа се случува во Европа и во другите делови на светот. Посебно е вредно да се спомене Шпанија каде што регионалните култури повторно се појавуваат и тоа со нов жар. Во текот на диктатурата на Франко, регионалните култури биле потиснати и осудени да постојат во тајност. Благодарение на враќањето на демократијата, богатата шпанска културна разновидност повторно излегла на виделина и можела слободно да се развива. Во автономните области, локалните култури доживеале неверојатно процветување, особено во Каталонија, Галиција и Баскија

ама и во други делови на Шпанија. Секако, не смееме да го поврзиме регионалниот културен процут, кој е позитивен и збогатува, со појавата на национализмот, која претставува опасности за културата на слободата.

Во својот славен есеј *Бележки за дефиниција на културата* од 1948 година, Т.С. Елиот предвидел дека во иднината општеството ќе доживее ренесанса на локалните и регионалните култури. Во тоа време, таквото пророчство звучело доста смело. Меѓутоа, поради глобализацијата таквото пророчство најверојатно ќе се оствари и треба да бидеме среќни поради тоа. Новото раѓање на малите, локални култури ќе го врати големото богатство на човештвото кое што националната држава го уништила со цел да создаде т.н. национален културен идентитет, кој започнал на крајот на осумнаесеттиот а особено добил на сила во деветнаесеттиот век. (Ваквиот факт лесно го забораваме или се обидуваме да го забораваме поради сериозните морални конфронтации.) Националните култури често пати биле создавани во крв и оган, преку забранување на учења или публикации на локални дијалекти во употреба или забрана за верувања и обичаи кои се спротивни со идеалите на националната држава. На ваков начин, во многу земји од светот, националната држава со сила воспоставила доминантна култура додека локалните култури биле сузбивани и отстранети од службениот живот. Но и покрај предупредувањата, оние кои се плашат од глобализација, не е лесно едноставно да избришете култури (колку и да се мали) ако позади нив стои богата традиција и луѓе кои ги користат дури и во тајност. Денес, благодарение на слабеењето на националната држава, се сретнуваме со избивање на површина на заборавени, маргинализирани и потиснати локални култури кои покажуваат нови знаци на живот кои се во склоп со нашата глобализирана планета.

Дополнително четиво за забава и профит (а и подобри семинарски работи)

Литературата на оваа тема за моралноста на капитализмот е обемна. Голем дел од неа е неточна. Овде ви предлагам неколку лесно читливи книги кои можат да ви бидат од корист во разбирањето на прашањата кои се однесуваат на капитализмот. Листата може да биде и подолга, но многу книги и есеи се веќе цитирани во оваа книга, вклучувајќи ги делата на Смит, Мизес, Хајек, Ранд, Мек Клоски и останати застапници на слободно – пазарниот капитализам. Затоа слободно пронајдете ги книгите кои се цитирани во оваа книга. Во врска со тоа, книгите кои се надолу споменати по азбучен ред според авторите или уредниците би требало да ви дадат корисни ментални вежби.

- Том Г. Палмер

Моралот на пазарот и други есеи од Х. Б. Актон (Indianapolis: Liberty Fund 1993). Британскиот филозоф Х. Б. Актон јасно пишувал за профитот, натпреварувањето, индивидуализмот и колективизмот, планирањето и други теми.

Морал и пазар: еволуциски приказ на модерниот свет од Даниел Фридман (New York: Palgrave Macmillan, 2008). Авторот нуди поглед на воспоставениот развој на пазарот и моралноста и со тоа ни прикажува некои контроверзни објаснувања за подобрување на истиот.

Фатална вообрасеност: грешките на социјализмот од Ф. А. Хајек (Chicago: University of Chicago Press, 1988). Хајек ја добил Нобеловата награда по економија, но не бил „чист“ економист. Оваа кратка книга – неговата последна – спојува многу негови истражувања претставувајќи

го убедливо случајот на слободно – пазарниот капитализам.

Етика на распределбата од Берtrand де Жувенел (Indianapolis: Liberty Fund, 1990). Оваа многу кратка книга се темели на предавања на познатиот француски политиколог на Кембриџ. Деловите се кратки и концизни и ги проучуваат етичките темели и импликациите на распределбата на приходот за постигнување поголема еднаквост на примањата.

Откритија и капиталистичкиот процес од Израел Кирцнер (Chicago: University of Chicago Press, 1985). „Австрискиот“ економист го проучува капитализмот, интервенционизмот и социјализмот преку претприемништвото и има опфатено многу интересни теми како свеста, иновацијата, иницијативата и профитот.

Етика на пазарот од Џон Медоукraft (New York: Palgrave Macmillan, 2005). Многу краток преглед на прашања кои се поставени од разни непријатели на слободно пазарниот капитализам.

Потекло на доблеста: човечкиот инстинкт и еволуција на соработката од Мет Ридли (New York: Viking 1997). Ридли е зоолог и професионално пишува научни трудови во кои ја применил својата способност на разбирање на човековото однесување низ еволуциската биологија. Неговите ставови за доблеста, сопственоста и размената се интересни и забавни за читање.

Економија на правата, соработката и благосостојбата од Роберт Сјуцен (London: Palgrave Macmillan, 2005). Авторот нуди лесно разбирлив став за моралноста на сопственоста и размената низ теорија на играта. Математиката е

многу едноставна (навистина) и ни помага да го сфатиме учењето на филозофот Дејвид Хјум.

Морален пазар: критичка улога на вредноста во економијата – уредено од Пол Џ. Зак (Princeton: Princeton University Press, 2008). Есеите во оваа книга истражуваат многу теми за моралноста на пазарот и постоењето на напредни научни откритија за теоријата на играта, биологијата, психологијата и други дисциплини.

Д-р Том Палмер е извршен потпретседател за меѓународни програми на Atlas Network. Тој ја надгледува работата на тимовите ширум светот со цел да ги подобри принципите на класичниот либерализам преку соработка со глобална мрежа на тинк тенкови и истражувачки институти. Д-р Палмер е виш научен соработник на Като Институт, каде што претходно беше потпретседател за меѓународни програми и директор на Центарот за промоција на човековите права.

Исто така, беше и соработник на Х. Б. Ирхарт во Хертфорд Колеџот на Универзитетот Оксфорд, како и потпретседател на *Institute for Humane Studies* на Универзитетот Џорџ Мејсон. Член е на одборот на советници на Студенти за слобода. Досега има објавувано рецензии и трудови за политиките и моралот во школки журнари како што е *Harvard Journal of Law and Public Policy*, *Ethics*, *Critical Review* и *Constitutional Political Economy* како и публикации како што се *Slate*, *the Wall Street Journal*, *the New York Times*, *Die Welt*, *Al Hayat*, *Caixing*, *the Washinton Post* и *The Spectator* од Лондон.

Се стекнува со диплома (BA) за либерални уметности од *St. Johns College* во Анаполис, Мериленд; магистрира на филозофија на *The Catholic University of America*, Вашингтон; и докторира на

политички науки на Универзитетот Оксфорд. Неговите академски истражувања се објавувани во повеќе книги од Princeton University Press, Cambridge University Press, Routledge и други академски издавачи. Автор е на книгата *Realizing Freedom: Libertarian Theory, History, and Practice*, издадена во 2009 год.; уредник на *The Morality of Capitalism*, издадена во 2011 и *After the Welfare State* издадена во 2012 год.

*Преведуваа членови на Студенти за слобода - Македонија и
координатори на Европски студенти за слобода:*

М-р. Никола Г. Петровски, Национален координатор на
Европски студенти за слобода

М-р. Никола Љ. Илиевски, Сениор локален координатор на
Европски студенти за слобода

Борис Николевски, Сениор локален координатор на
Европски студенти за слобода

¹ Robert Nozick, *Anarchy, State, and Utopia* (New York: Basic Books, 1974), стр. 163.

² Joyce Appleby, *The Relentless Revolution: A History of Capitalism* (New York: W. W. Norton and Co., 2010), стр. 25-26.

³ David Schwab and Elinor Ostrom, "The Vital Role of Norms and Rules in Maintaining Open Public and Private Economies," во *Moral Markets: The Critical Role of Values in the Economy*, ed. by Paul J. Zak (Princeton: Princeton University Press, 2008), стр. 204-27.

⁴ Deirdre McCloskey, *Bourgeois Dignity: Why Economics Can't Explain the Modern World* (Chicago: University of Chicago Press, 2010), стр. 48.

⁵ За поедноставно аритметичко објаснување на начелата на компаративна предност, видете на:
<http://tomgpalmer.com/wpcontent/uploads/papers/The%20Economics%20of%20Comparative%20Advantage.doc>.

⁶ За јасен приказ за намалувањето на употреба на силата во човековите односи видете повеќе кај: James L. Payne, *A History of Force* (Sandpoint, Idaho: Lytton Publishing, 2004).

⁷ За зависта како нагон кој е штетен за соработката помеѓу луѓето и непријател на слободно - пазарниот капитализам, проучувано е од многу мислител. Последниот интересен пристап кој извира од индијската класика *Махабхарата*, може да се пронајде во Gurcharan Das, *The Difficulty of Being Good: On the Subtle Art of Dharma* (New York: Oxford University Press, 2009), esp. стр. 1-32.

⁸ Fernand Braudel, *Civilization and Capitalism, 15th–18th Century: The Wheels of Commerce* (New York: Harper & Row, 1982), стр. 232.

⁹ Ibid., стр. 236.

¹⁰ Louis Blanc, *Organisation du Travail* (Paris: Bureau de la Société de l'Industrie Fraternelle, 1847), цитиран во Braudel, *Civilization and Capitalism, 15th–18th Century: The Wheels of Commerce*, op. cit., стр. 237.

¹¹ Karl Marx and Frederick Engels, *Manifesto of the Communist Party*, in Karl Marx and Frederick Engels, *Collected Works, Volume 6* (1976: Progress Publishers, Moscow), стр. 489.

¹² Значајна и разорна критика на Марковата економска теорија, можете да видите кај Eugen von Böhm-Bawerk, *Karl Marx and the Close of His System* (1896; New York: Augustus M. Kelley, 1949). Подобар превод на Баверковиот наслов би бил: "За заклучоците на Марковиот систем." Böhm-Bawerk во својот наслов се осврнува на

изданието на третиот дел од Капитал, кој што претставува „заклучок“ на Марксовиот систем. Треба да се земе предвид дека Баверковата критика е субјективна критика и на никаков начин не се базира на резултатите од „маргиналната револуција“ во економската наука која се случила во 1870 год.

Исто така види: Ludwig von Mises, “Economic Calculation in the Socialist Commonwealth,” во F. A. Hayek, ed., *Collectivist Economic Planning* (London: George Routledge & Sons, 1935) – кој зборува за неспособноста на колективизмот да го реши проблемот со економските пресметувања.

¹³ Karl Marx, “The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte,” во David Fernbach, ed., *Karl Marx: Surveys from Exile: Political Writings, Volume II* (New York: Vintage Books, 1974), стр. 186. Ја опишувам контрадикторноста и конфузноста на Марксовата економска и општествена анализа во текстот “Classical Liberalism, Marxism, and the Conflict of Classes: The Classical Liberal Theory of Class Conflict,” од книгата *Realizing Freedom: Libertarian Theory, History, and Practice* (Washington: Cato Institute, 2009), стр. 255-75.

¹⁴ Karl Marx and Friedrich Engels, *Manifesto of the Communist Party*, стр. 488.

¹⁵ Karl Marx, “The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte,” стр. 222.

¹⁶ Karl Marx, “The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte,” стр. 238.

¹⁷ Shirley M. Gruner, *Economic Materialism and Social Moralism* (The Hague: Mouton, 1973), стр. 189–190.

¹⁸ Видете на пример, Sheldon Richman, “Is Capitalism Something Good?” www.thefreemanonline.org/columns/tgif/is-capitalism-something-good/.

¹⁹ Joseph Schumpeter, *Capitalism, Socialism, and Democracy* (London: Routledge, 2006), стр. 84.

²⁰ David Boaz, “Creating a Framework for Utopia,” *The Futurist*, December 24, 1996, www.cato.org/pub_display.php?pub_id=5976

²¹ Историчарот по право Хенри Самнер Мејн го опишал „движењето на прогресивните општества“ од наследните односи, засновани врз фамилијарни врски па до личната слобода и граѓанското општество како “движење од Статус до Договор” Henry Sumner Maine, *Ancient Law* (Brunswick, NJ: Transaction Publishers, 2003), стр. 170.

²² Leo Melamed, “Reminiscences of a Refugee” во *For Crying Out Loud: From Open Outcry to the Electronic Screen* (Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, 2009), стр. 136.

²³ Повеќе систематски му пристапувам на прашањето за сиромаштијата и за слободно – пазарниот капитализам во текстот “Classical Liberalism, Poverty, and Morality,” од книгата *Poverty and Morality: Religious and Secular Perspectives*, William A. Galston and Peter H. Hoffenberg, eds. (New York: Cambridge University Press, 2010), стр. 83-114.

²⁴ Ова е еден општоприфатен став помеѓу филозофите, а можеби најтажниот пример е оној на покојниот Г. А. Кoen, кој посвети голем дел од својата интелектуална кариера неуспешно обидувајќи се да го побие Нозиковиот мисловен експеримент. Цитати за Коеновите пишувања и приказ на неговите неуспешни обиди може да се пронајдат во “G. A. Cohen on Self-Ownership, Property, and Equality,” во *Realizing Freedom*, стр. 139-54.

²⁵ Цитиран во Michael Sandel, *Justice: What's the Right Thing to Do?* (New York: Farrar, Straus, and Giroux, 2009), стр. 61.

²⁶ Milton Friedman, *Capitalism and Freedom* (Chicago: University of Chicago Press, 1962), стр. 188: “Едно од оправдувањата за либералните принципи во однос на присилното купување на ануитетите е дека лекомислените нема да ги трпат последиците од своите дејствија туку ќе се пренесат на останатите. Како што вообичаено велат – ние не би сакале луѓето на старост да страдаат од сиромаштија, затоа треба да им помогнеме преку приватни и јавни добротворни фондови. Од тука, оној што не обезбедил средства за на старост, ќе биде јавен трошок. Присилувањето да купи ануитет е оправдано не како негова корист, туку како корист за сите нас.”

²⁷ Milton Friedman, *Capitalism and Freedom* (Chicago: University of Chicago Press, 1962), стр. 188.

²⁸ За појаснување, видете: Anthony de Jasay, “Liberalism, Loose or Strict,” *Independent Review*, v. IX, n. 3, Winter 2005, стр. 427-432.

²⁹ F. A. Hayek, *The Constitution of Liberty* (Chicago: University of Chicago Press, 1960), стр. 313.

³⁰ За среќа питачот бил туѓинец, затоа што ако бил од *Земјата на љубезноста*, спорот би траел цела вечност.

³¹ Леј Фенг (18 декември, 1940 г. – 15 август, 1962 г.) бил војник во Народната ослободителна армија кој бил прогласен за народен херој после неговата смрт во 1962 год. во сообраќајна несреќа. Националната кампања “Учете од другарот Леј Фенг” започнала во 1963 год.; повикувајќи го Кинескиот народ да ја поддржат неговата посветеност кон Комунистичка партија на Кина и социјализмот.

³² “The Secret History of Self-Interest,” во Stephen Holmes, *Passions and Constraints: On the Theory of Liberal Democracy* (Chicago: University of Chicago Press, 1995).

³³ Цитирано во Christine Caldwell Ames, *Righteous Persecution: Inquisition, Dominicans, and Christianity in the Middle Ages* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2008), стр. 44.

³⁴ Adam Smith, *The Theory of Moral Sentiments*, ed. D.D. Raphael and A.L. Macfie, vol. I of the Glasgow Edition of the Works and Correspondence of Adam Smith (Indianapolis: Liberty Fund, 1982). Chapter: a chap ii: Of the love of Praise, and of that of Praise–worthiness; and of the dread of Blame, and of that of Blame–worthiness; Пристапено од: <http://oll.libertyfund.org/title/192/200125> на 30.05.2011 год.

³⁵ Adam Smith, *The Theory of Moral Sentiments*, ed. D.D. Raphael and A.L. Macfie, vol. I of the Glasgow Edition of the Works and Correspondence of Adam Smith (Indianapolis: Liberty Fund, 1982). Chapter: b chap. i b: Of the beauty which the appearance of Utility bestows upon all the productions of art, and of the extensive influence of this species of Beauty; Пристапено од: <http://oll.libertyfund.org/title/192/200137> на 30.05.2011 год.

³⁶ Adam Smith, *An Inquiry Into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Vol. 1 ed. R.H. Campbell and A.S. Skinner, vol. II of the Glasgow Edition of the Works and Correspondence of Adam Smith (Indianapolis: Liberty Fund: 1981). Chapter: [IV.ii] CHAPTER II: Of Restraints upon the Importation from Foreign Countries of such Goods as can be Produced at Home. Пристапено од: <http://oll.libertyfund.org/title/220/217458/2313890> на 23.08.2010 год.

³⁷ Smith, *An Inquiry Into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Vol. 1 ed. R.H. Campbell and A.S. Skinner, vol. II of the Glasgow Edition of the Works and Correspondence of Adam Smith (Indianapolis: Liberty Fund: 1981). Chapter: [IV.viii] CHAPTER VIII: Conclusion of the Mercantile System. Пристапено од: <http://oll.libertyfund.org/title/200/217484/2316261> на 23.08.2010 год.

³⁸ “Посебна карактеристика на економскиот однос не е неговиот ‘егоизам’ туку неговиот ‘не-гуизам’.” Philip H. Wicksteed, *The Commonsense of Political Economy, including a Study of the Human Basis of Economic Law* (London: Macmillan, 1910). Chapter: CHAPTER V: BUSINESS AND THE ECONOMIC NEXUS.

Пристапено од: <http://oll.libertyfund.org/title/1415/38938/104356> на 23.08.2010 год.

³⁹ H.B. Acton, *The Morals of Markets and Related Essays*, ed. by David Gordon and Jeremy Shearmur (Indianapolis: Liberty Fund, 1993).

⁴⁰ Voltaire, *Letters Concerning the English Nation*, ed. Nicholas Cronk (Oxford: Oxford University Press, 1999), стр. 43.

⁴¹ Изнесенiот аргумент во голема мера е заснован на идеите кои првенствено се изнесени од професорот Мизес во “Das festangelegte Kapital,” во *Grundprobleme der Nationalökonomie*, стр. 201-14. [Англиски превод во: *Epistemological Problems of Economics* (New York: D. Van Nostrand, 1960), стр. 217-31].

⁴² The Foundation for Economic Education. www.fee.org